

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra anglistiky

Diplomová práce

Téma manipulace v románech Nineteen Eighty-Four George Orwella a Catch-22 Josepha Hellera

The Theme of Manipulation in George Orwell's Nineteen Eighty-Four and Joseph Heller's Catch-22

Autor: Bc. Tomáš Rauscher

Vedoucí práce: PhDr. Kamila Vránková, PhD.

České Budějovice 2022

Prohlášení:

Prohlašuji, že svoji bakalářskou jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské, a to v nezkrácené podobě Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 3. 1. 2022

.....

Tomáš Rauscher

Poděkování

Děkuji vedoucí práce PhDr. Kamile Vránkové, Ph.D. za konzultace, cenné rady a připomínky, kterými přispěla k vypracování mé diplomové práce.

Acknowledgement

I would like to thank PhDr. Kamila Vránková, Ph.D. for consultation, valuable advice, and constructive criticism she provided during the development of my diploma thesis.

Anotace

Cílem této diplomové práce je analýza motivu manipulace v nejznámějším antiutopickém děl dvacátého století, a to v románu *Nineteen Eighty-Four* od britského autora George Orwella a v protiválečném, satirickém románu *Catch-22* od Američana Josepha Hellera. Práci otevírá kapitola, zabývající teoretickými východiska práce. Tato část stručně pojednává o pojmech spojených s analyzovanými romány. Následující část představuje autory analyzovaných románů, jejich cesty životem a vývoj vedoucí k tvorbě jejich nejslavnějších románů. Poslední dvě kapitoly práce obsahují vlastní analýzu děl, z nichž první v řadě je Orwellův román, následovaný Hlavou 22. Závěrem autor porovnává manipulaci v obou dílech. Při sledování manipulace v těchto dílech se autor práce zaměřuje jak na její společenské dopady, tak i na to, jakým způsobem ovlivňuje jedince ve světech vytvořených Orwellem a Hellerem.

Klíčová slova: antiutopie, dystopie, manipulace, protiválečná literatura, satira, absurdita, ironie, Orwell, 1984, Heller, *Catch-22*.

Abstract

The goal of this diploma thesis is to analyse the motif of manipulation in the most renowned dystopian work of the 20th century, that is in the novel *Nineteen Eighty-Four* by the British author George Orwell and in the anti-war satirical novel *Catch-22* by America's Joseph Heller. The thesis opens with a chapter dealing with the theoretical matters of the work. This part briefly discusses the concepts related to the analysed novels. The next part of the thesis introduces the authors of the novels in question, their life journeys and development leading to the creation of their most famous novels. The final two chapters contain the analyses of the works with Orwell's novel coming in first place, followed by *Catch-22*. In conclusion, the author compares manipulation in both works. While analysing manipulation in the said works, the author focuses not solely on its societal impact, but also on the ways in which manipulation influences individuals in the universes created by Orwell and Heller.

Keywords: dystopia, manipulation, anti-war literature, satire, absurdity, irony, Orwell, 1984, Heller, *Catch-22*.

Obsah

Úvod	9
1. Teoretická východiska.....	11
1.1 (Anti)utopie	12
1.2 (Proti)válečná literatura	14
2. Autoři a jejich dílo.....	17
2.1 George Orwell	17
2.1.1 Barma a vzdor imperialismu	18
2.1.2 Politický spisovatel a kritika společnosti	20
2.1.3 Španělská válka a nenávist totality.....	21
2.1.4 Válečná propaganda a žurnalistika.....	23
2.1.5 Vztah k ženám a recepce 1984	25
2.2 Joseph Heller a Catch-22	26
3. Manipulace v Nineteen Eighty-Four	35
3.1 Manipulace společnosti	38
3.2 Manipulace jedince a mezilidských vztahů	45
3.2 Manipulace jazyka, manipulace jazykem	55
4. Manipulace v Catch-22	61
4.1 Yossarian	64
4.2 Manipulace ze strany vedení	68
4.3 Manipulace mezi vojáky.....	72
4.4 Ženy a kladné postavy příběhu	75
Závěr.....	79
Summary	83
Bibliografie.....	85

Úvod

Literatura dystopie se dlouhodobě těší značné popularitě. Prvotním impulzem pro tvorbu antiutopické fikce byla snaha o parodii utopických myšlenek a děl. Hlavní hnací silou pro vznik dystopické fikce jsou ovšem události a stav společnosti dané doby. Jak uvádí Seeger a Davison-Vecchione (2019) dystopická literatura je, mnohem více než utopická fikce, empiricky zasazena do skutečných společenských poměrů. Již několik století v tvůrčích vlnách vznikají díla, jejichž autoři vytvářejí fiktivní společnosti podobné těm našim s jejich negativními prvky vyhnanými do extrému. Tvůrci antiutopických světů se v minulosti inspirovali například zámořskými objevy či nelidskými podmínkami, kterým museli čelit domorodí obyvatelé evropských kolonií. Za neplodnější období tohoto žánru však lze považovat první polovinu 20. století, definovanou rapidním technologickým pokrokem, rozpadem evropských impérií, vzestupem nových totalitních režimů a nejbrutálnějšími válkami, které naše civilizace dosud pamatuje. Právě touto érou jsou inspirována díla, kterými se zabývá tato práce.

Hlavními elementy dystopických světů jsou morální úpadek, všudypřítomný pocit strachu, přepisování historie, nadměrné kontrola společnosti, dělení lidí do kast, propaganda a další způsoby manipulace, která je ústředním prvkem této práce, kladoucí si za cíl analyzovat manipulaci v dystopickém románu *Nineteen Eighty-Four* a protiválečném *Catch-22* od autorů George Orwella a Josepha Hellera. Specifikem cílené analýzy je její komparativní charakter. Ač nelze Hellerův román řadit mezi tradiční dystopickou literaturu, sdílí s díly jako je *Nineteen Eighty-Four* mnoho rysů, především pak motiv jednotlivce ztraceného ve světě absurdních pravidel a zkorumpovaných vládnoucích struktur. Mikrokosmos, v kterém fiktivní hrdina *Catch-22* žije, by se tedy do jisté míry dal taktéž popsat jako dystopický.

Práce je rozčleněna do čtyř kapitol, z nichž první stručně představuje teoretická východiska práce, definuje pojmy relevantní pro analyzované romány, jako jsou utopie a satira. Druhá kapitola představuje oba autory a vývoj vedoucí k sepsání jejich děl s důrazem na nejdůležitější události a vlivy, které je formovaly jako osobnosti a literární autory. Poslední dvě kapitoly práce obsahují vlastní analýzu děl v kontextu manipulace. Závěr práce pak přináší finální srovnání manipulace v Orwellově dystopickém a Hellerově protiválečném románu.

1. Teoretická východiska

Vzhledem k tomu, že tato práce má za cíl analýzu manipulace, je nasnadě tento termín definovat. Bursten (1972) manipulaci popisuje jako způsob, kterým se jedinec či skupina jedinců snaží přesvědčit člověka či skupinu lidí k přijetí postoje, který jim není vlastní. Manipulátor tak činí s vidinou naplnění vlastního cíle. Manipulace je pro něj způsobem, jak pro sebe dosáhnout kladného výsledku. Autor dále uvádí, že manipulátoři vykazují vysokou emoční inteligenci, díky které mohou snadno analyzovat situaci a vyvinout adekvátní strategie manipulace. Ve využití emoční inteligence pak upozorňuje na rozdíl mezi mužskými a ženskými manipulátory. Vysoká emoční inteligence u žen totiž jejich manipulativní tendence částečně potlačuje.

Pod pojem literatura manipulace lze zařadit mnoho děl. Z anglofonní literatury přichází na mysl například Smithův (1616) propagandistický popis života v Nové Anglii, *A Description of New England*. Jeho dílo je samo o sobě manipulací. Autor v něm lživě popisuje bohatství a snadný život, který čeká na ty, kdo se odváží přestěhovat z Britských ostrovů do Nového světa. Ve skutečnosti byl život v Nové Anglii extrémně těžký. Kolonizátory sužovaly hladomory, boj s přírodou a původními obyvateli Ameriky. Jejich situaci neulehčovalo ani mnohdy nelidské zacházení ze strany vůdců kolonií. Manipulace je významná také například v dílech Williama Shakespeara. V jeho dramatech lze najít mnoho dvojic manipulátorů a jejich obětí. Takovými dvojicemi jsou například Othello a manipulátor Jago či Macbeth se svou manipulativní manželkou. Jedním z nejvýznamnějších kusů literatury manipulace je pak dílo z rukou Orwellova učitele Aldouse Huxleyho. Kniha, nazývaná *Brave New World*, je futuristickým dílem, které popisuje svět, v němž je člověk zredukován na sériově vyráběný organický stroj. Takový člověk sice cítí pozitivní emoce, podobně jako v jiných dystopických dílech však nepocítí opravdovou lásku. Navíc jsou u něj pocit štěstí a poslušnost udržovány pomocí drogy, která je lidem v příběhu distribuována na denním pořádku.

Manipulací v literatuře se zabývá například Brožová (2013). Ta manipulaci zkoumá v dílech Fjodora Dostojevského. V jeho dílech hledá a analyzuje manipulaci za předpokladu rozlišení *já* jakožto subjektu a objektu manipulace. Manipulaci rozděluje do dvou typů, typu *já a ty* anebo *já a ono*. Typ *já a ty* vysvětluje jako vztah manipulovaného a manipulátora, v kterém jsou oba vědomými bytostmi ve vzájemném působení. Typ *já a ono* se pak od toho prvního liší tím, že manipulátor, v tomto případě vždy *ono*, je nevědomou reprezentací vědomí jiné osoby. Tato součást cizího vědomí žije v mysli

manipulovaného *já* a ovlivňuje jeho rozhodování. Ze zahraniční odborné literatury lze zmínit *Manipulating the Reader in Fiction: A Stylistic Perspective* z rukou autorské kolektivu univerzity v Aix-Marseille (Sorlin a kol., 2017). Autoři sbírky se zabývají primárně způsoby, které spisovatelé využívají při manipulaci svými čtenáři, spíše než manipulací mezi postavami uvnitř literárních děl. Pojednávají například o zmatení čtenáře v detektivních románech či o čtenářských reakcích na zakončení příběhu, především ve srovnání s jejich očekáváními.

1.1 (Anti)utopie

Pro to, aby mohla existovat antiutopie, musí zákonitě nejdříve existovat utopie samotná. Myšlenkami o dokonalém světě se zabývali již staří Řekové, kteří také dali utopii velice výstižný název. Utopie totiž ve staré řečtině znamenala „místo nikde.“ Prvním, kdo tento koncept popsal, byl známý filozof Pluto ve svém díle *Ústava*, ve kterém popisuje různé druhy vlády, jejich silné stránky i slabiny. Pluto také zdůrazňuje, že ve spravedlivém systému by jedinci, kteří se dostanou k moci, neměli své moci zneužívat. Ač je mnoho dalších Plutonových názorů z dnešního pohledu zcestných, Pluto nevyvratitelně položil základy utopie. Plutonovy myšlenky také inspirovaly mnoho filozofů pozdější doby, kteří čerpali z antické moudrosti. Jedním takovým filozofem byl Thomas More působící na dvoře anglického krále Jindřicha VIII v době, kterou dnes definujeme jako období přechodu mezi středověkem a novověkem. Jak uvádí Yoran (2010), More byl součástí humanistického myšlenkového proudu a ve svém díle *Utopia* popsal svět, který se vyznačuje dostatkem jídla a zdrojů pro každého, ale také nulovou osobní svobodou člověka. Pro dnešního člověka se takovýto svět může zdát spíše dystopický, nicméně pro běžného obyvatele tehdejší Anglie by byl takovýto prospekt velmi lákavý. More, z pozice dobře zajištěného jedince, svou vlastní utopii, pro její nedostatek svobody a individuality, zdiskredituje.

V době vzestupu západního liberalismu pak vznikl Hobbesův *Leviathan*, v kterém autor zmiňuje místo fungující, spíše nefungující, na principu anarchie. Toto místo se velmi rychle propadá do stavu věčné války všech proti všem. Autor upozorňuje na potřebu vytvoření společenské smlouvy, která dává státu řád. Na Hobbse pak navázalo mnoho dalších západních filozofů, jedním z nich byl například i John Stuart Mills, který v několika bodech charakterizoval utopii. Jak uvádí Montgomery (2011), Millsova cesta k utopii vede skrze čistotu lidské duše, likvidaci nevědomosti a kvalitní vzdělávání mas. Dále by podle Millse měli vládnout charakterní lidé bez postranních úmyslů. V posledním

svém bodě se ovšem Mills dopouští myšlenky, která má velký potenciál dovést člověka hledajícího utopii k jejímu antipólu, k dystopii. Autor se totiž domnívá, že pro vznik utopie je nutné zničit v lidech smysl pro naplňování svých sobeckých zájmů.

Jako jakýsi prototyp dystopické fikce, který inspiroval další dystopickou tvorbu, lze jmenovat Swiftovy *Gulliverovy cesty*. Ty sice autor sepsal již na začátku 18. století, zatímco pojem dystopie byl prvně použit až ve století následujícím. Dystopickou kvalitu Gulliverových cest ovšem nelze popřít. Claves (2010) uvádí některé z utopických a antiutopických prvků ve Swiftově díle, jako je například létající ostrov Laputa, na němž funguje opresivní režim, který klade absurdní důraz pouze tři obory lidské činnosti, a to na matematiku, astronomii a hudbu. Naopak jiné země, které Gulliver navštíví, si vyslouží jeho kladnou kritiku, jako tomu je v případě země Houyhnhnm.

Hned po *Nineteen Eighty-Four* nejvýznamnějším dystopickým dílem je Huxleyho *Brave New World* (1932). Huxleyho román, ač sám dystopický, vytváří s Orwellovým 1984 očividný kontrast. Zatímco Orwellův román se nese od začátku do konce ve velmi temné atmosféře a jeho obyvatelé jsou vystavováni nekončícím útrapám. Huxleyho svět je na první pohled dokonalý. Každý člověk zná své místo, neboť se lidé rodí z umělého oplodnění a jsou od narození vychováváni, manipulováni, k existenci v jedné z kast společnosti. Lidé se oddávají všemožným tělesným potěšením. Sexuální aktivita je velmi podporována a veškeré negativní pocity jsou potlačovány běžně dostupnou drogou zvanou sóma. Všechny tyto zdánlivě pozitivní atributy života v Huxleyho světě jsou ovšem vykoupeny ztrátou citů. Lidé cítí pouze potěšení, necítí lásku ani vztek, vášně ani smutek. Dystopickou realitu tohoto románu si tedy čtenář uvědomuje až na jeho konci. V případě *Nineteen Eighty-Four* tomu tak je od prvního začátku.

Sexuální touha je zvláštním motivem dystopických děl. Obzvláště při pohledu na její odlišné vnímání ve dvou největších dystopických románech. Jak již bylo zmíněno výše, oddávání se potěšení z pohlavního styku je ve světě *Brave New World* zcela běžné, dokonce je to společensky očekávané a lidé v této společnosti se oddávají i častým orgiím, k čemuž napomáhá absence studu a dalších emocí, které se se sexem pojí. Ve *Úžasném novém světě* patří každý každému. Cudnost je zde vnímána jako něco zlého, neboť plodí vášně. Vášně je jednou z emocí, které se lidé v Huxleyho fikci obávají, protože vede k nestabilitě a rozkladu. V kontrastu s tím pak existuje Orwellova Oceánie, v které je pohlavní styk spojen se samými negativními myšlenkami. Může to být akt rebelie, ač citu zbavený. Může to být nechutná, drobná operace nutná ke zplození nového člena strany.

Touha v Oceánii je zločinem, ovšem vášeň je zde akceptovaná. To však platí pouze pod podmínkou, že je vášeň negativně mířena proti vnějším nepřítelům a zrádcům.

1.2 (Proti)válečná literatura

Protiválečná literatura je nerozlučně spojená s pojmem pacifismu. Pacifismus lze definovat jako postoj zaujímaný těmi, kdo odmítají násilí jako řešení konfliktů, respektive nesouhlasí s válkou. Pacifisté věří, že válka je nemorální. Velká část autorů protiválečné literatury se s takovýmto postojem ztotožňuje. Jejich postoj je často způsoben vlastní zkušeností z války. Mnoho mladých vojáků, včetně zmiňovaných autorů, uvěří státní propagandě, která ospravedlňuje válku a vyobrazuje je v idealizované podobě, jen aby byla jejich očekávání zničena krutou realitou války. Silné pacifistické nálady se ve společnostech tradičně utváří v průběhu válek a v poválečném období. Typickým příkladem je období 60. let a Vietnamské války, které také koreluje s obdobím největší popularity Hellerova protiválečného románu *Catch-22*.

Z české literatury je příhodné ve spojitosti s protiválečnou literaturou zmínit jméno Karel Čapek. Tento významný český autor sepsal hned několik děl s protiválečnou tematikou. Jak uvádí Opelík (2008), Čapek například ve svém prozaickém díle *Krakatit* vypráví příběh vynálezce, který stvoří zcela novou výbušninu schopnou zničit celý svět. V závěru tohoto příběhu dovádí čtenáře ke zjištění, že člověk by měl konat skutky prospěšné, ne velké. Ač toto plyne spíše z jeho pragmatismu a typického varování před úskalími technologického pokroku, v zaměření na nebezpečnou výbušninu lze najít i protiválečný motiv. Ve *Válce s mloky* pak Čapek velmi nápadně varuje před válkou, kterou rozpínaví mloci způsobí. Mloci v tomto díle symbolizují zbrojící, nacismem zmítané Německo. Motiv války je významný i v jeho dramatické tvorbě. Podobně jako v románu *Válka s mloky* i v dramatu *Bílá nemoc* varuje před štvavým vůdcem chystajícím svět na válku. Zajímavý obrat v protiválečném trendu ovšem lze pozorovat v jeho posledním dramatu sepsaném v roce 1938. Toto drama, jménem *Matka*, má po celou dobu protiválečný nádech. Matka, která již ve válce přišla o manžela i dva starší syny, odmítá pustit svého nejmladšího syna bojovat. Ve chvíli, kdy se dozvídá, že nepřítel vraždí i malé děti, dochází matka k těžkému rozhodnutí. Uvědomuje si, že tento přítel musí být poražen, a proto svého posledního syna vysílá s puškou do války. Čapek zde dokazuje, že je v první řadě pragmatikem a nevěří v bezmezný pacifismus.

Válka je nepopíratelně tragickou událostí, která se dotýká všech lidí žijících v době jejího průběhu. Je to natolik zničující zkušenost, že se většina autorů při psaní válečné

fikce uchyluje k humoru. Typickou strategií protiválečných autorů je využití absurdity a humoru, které jsou neodlučitelnou součástí politické satiry. Všechny tyto pojmy mají společného jmenovatele: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Dílo z rukou Jaroslava Haška (2008) se stalo hlavní inspirací i pro Hellerův *Catch-22*. Haškovův humoristický román sleduje příběh vojáka Švejka, inspirovaný Haškovým vlastním působením v rakousko-uherské armádě v období první světové války. V průběhu příběhu Švejk projevuje velké nadšení do boje za císaře, což lidi v jeho okolí přivádí k závěru, že je buď šílený, nebo úplně hloupí. Hellerův protagonista Yossarian zaujímá zcela opačný postoj a dává si záležet na tom, aby každý věděl, že bojovat nechce. Ve srovnání těchto dvou postav lze najít zjevnou ironii toho, že oba jsou považováni za šílence. Společné mají také to, že si oba vymýšlejí nemoci, díky kterým jsou dočasně hospitalizováni a vyhýbají se tak vojenským povinnostem. Švejk se na svých cestách často dostává do absurdních situací. Několikrát je kvůli své prořizlé puse zatčen policií, v jednom případě dokonce svými spolubojovníky poté, co si po příjezdu na východní frontu vyzkouší nalezenou uniformu ruského vojáka. Švejk se tak okamžitě po příjezdu do boje dostává mimo službu. Voják se vlastně za celou dobu ke skutečnému boji nedostává, což se nedá říct o Yossarianovi, který se musí do boje musí neustále vracet. Zdá se tedy, že strategie předstírání nízkého intelektu funguje lépe než předstírání šílenství. O tom, že Švejk svou hloupost pravděpodobně předstírá svědčí i jeho průpovídky, kterými od sebe odlákává pozornost autorit, či je rovnou nenápadně uráží, zatímco se skrývá za fasádou slabomyslného blázna. Právě v těchto nenápadných narážkách spočívá podstata politické satiry v Haškově díle.

Důležitým termínem spjatým s Hellerovým válečným románem je také etická krize způsobená druhou světovou válkou. Bess (2008) vyvrací domněnku, že druhá světová válka byla pouze konfliktem dobra proti zlu a argumentuje, že morální nejednoznačnost války je nesporná. Ač měla válka jasné viníky a agresory v podobě totalitních režimů Osy a Sovětského svazu, Bess zpochybňuje, zdali byly opravdu všechna rozhodnutí Spojenců morálně obhajitelná. Na mysli má bombardování civilního obyvatelstva Německa a Japonska, shovení atomových bomb či spojenectví se Stalinem, který byl sám tyranem a agresorem. Celým západním světem pak otrásl hrůzy holokaustu, na kterém se aktivně či pasivním přihlížením podílela téměř celá kontinentální Evropa. Mnohá z těchto traumat se významně zapsala do kolektivní paměti americké společnosti a v desetiletích následujících po druhé světové válce postupně vyplouvala na povrch. Právě v důsledku druhé světové války se začalo více hovořit o právech černochů a rovnosti žen v USA.

2. Autoři a jejich dílo

Pro porozumění literárnímu dílu je příhodné uvědomit si, jaké životní okolnosti ovlivnily myšlení jeho autora. Původ, rodinné zázemí, významné události doby, společenské normy a další faktory spoluvytvářejí perspektivu, z které autor na svět nahlíží, a kterou by měl člověk při rozboru jeho díla respektovat.

2.1 George Orwell

První z autorů, jejichž díly se tato práce zabývá, George Orwell, rozený Eric Arthur Blair, se narodil v červnu 1903 v relativně malém městě na severovýchodě Indie. Začátek 20. století byl vrcholem Britského impéria a Orwellova rodná Indie byla jeho nejlukrativnější kolonií. Její východní část, Barma, odkud pocházela autorova matka, měla později významný vliv na jeho vývoj jako člověka a autora. Orwell strávil své dětství v Anglii, kam se se svou matkou a dvěma sestrami přestěhoval již v jednom roce svého života. Otec se s rodinou stýkal pouze při pracovních návštěvách Anglie a během své dovolené. Autorova rodina nepatřila mezi nejbohatší, rodiče se však chovali, jako kdyby k bohatým vrstvám společnosti patřili. Na začátku své sociologicky zaměřené knihy *The Road to Wigan Pier* (1937) Orwell ironicky popisuje svou rodinu jako „nižší vyšší střední vrstvu“ nebo také jako „vyšší střední vrstvu bez peněz.“ Mladý Eric tak vyrůstal v podstatě lživém prostředí, v němž jeho rodiče vytvářeli iluzi bohatství. Takovýto rozkol mezi realitou a autoritami prezentovanou iluzí se stal významným motivem v Orwellových pozdějších dílech. Díky slabému finančnímu statusu rodiny bylo autorovi dopřáno silného sociálního citění, které vyústilo v jeho levicové ražení.

Orwellova studijní dráha započala na chlapecké internátní škole v Eastbourne na jihovýchodě Anglie, kam byl umístěn již ve svých osmi letech. Doba strávená na internátní škole nebyla k mladému Ericovi zrovna přívětivá. V posmrtně vydané autobiografické esejí *Such, Such Were the Joys* (1952) popisuje strasti způsobené svou vychovatelkou, manželkou ředitele školy, která v Orwellově cestě k dospělosti figurovala jako další lživá autorita. Pod fasádou falešné přívětivosti na oko zastávala roli matky v životech žáků manželovy školy. Bystrý Eric se však nenechal ošálit a za vitrínou přátelských oslovení a neupřímných úsměvů viděl vždy přítomný lstivý pohled ženy, jejíž životní náplní bylo hledání důvodů k trestání svých svěřenců. Sám Orwell byl například často bit za svoje noční pomočování, způsobené jeho brzkým vynětím z domácího prostředí. V esejí o svém dětství na internátní škole autor tradičně neopomíná

ani sociální a psychologické otázky, když se zabývá rozdílným pohledem na svět mezi dětmi z různých společenských poměrů, třídním bojem, útlakem jedince a skupiny či psychologii dětí. Asi nejlépe toto období autorova života vystihuje jeho popis školy sv. Cypriána jakožto „světa donucování, podvodů a tajností,“ ve kterém se chudý, nespolečenský a slabý Eric, obklopený chlapci z bohatých rodin, cítil jako „zlatá rybka vržená do nádrže plné štik.“ Nutno však podotknout, že dle Leitha (2014) sám Orwell varuje před důvěrou v líčení dětství z rukou dospělého autora, který přirozeně inklinuje k sebelítosti a přehánění. Orwell s využitím ironie groteskně popisuje podmínky na sv. Cypriánu a vědomě manipuluje s čtenářovým vnímáním školy, která nese ve svém názvu svátost, do které má, dle autora, velmi daleko.

Ve věku čtrnácti let se Orwellovi, díky stipendiím, naskytla možnost volby mezi dvěma prestižními školami, připravujícími své studenty na pozdější studium na univerzitě. Ač původně po krátkou dobu studoval na Wellingtonu, brzy přesedlal na Eton, na kterém setrval až do svých sedmnácti let. Na této škole Orwell napsal své první odborné články do univerzitních periodik. Bylo to právě zde, kde na Orwella učil Aldous Huxley, který v pozdějších letech napsal významný dystopický román *Brave New World*. Jak uvádí Green (1975), Orwell toto období svého života zcela upozadil. Ač měly roky strávené na Etonu obrovský význam pro vývoj Orwella jako autora, sám spisovatel o nich nenapsal žádné ucelené eseje, kterými obdařil své roky na sv. Cypriánu a v koloniální Barmě. Orwellův přístup k Etonu byl dosti podobný tomu, jaký choval k předešlé škole. Svůj život na Etonu popsal jako „pět let ve vlažné koupeli snobství.“ Literátovi se opět nepodařilo zapadnout do kolektivu mladíků, pokud se o to vůbec pokoušel. Jeho spolužáci o něm smýšleli jako o nejtišším studentovi, zatímco jiní zjistili, že s Orwellem studovali, až několik let po završení studia na Etonu.

2.1.1 Barma a vzdor imperialismu

Navzdory svému nepopíratelnému nadání a slibné studijní dráze se Orwell rozhodl nepokračovat po Etonu na vysoké škole, namísto toho si zvolil kariéru u Indické imperiální policie v Barmě, odkud pocházela jeho matka. Své působení v této britské kolonii popsal ve svém vůbec prvním románu nazvaném *Burmese Days*, který sleduje život britského prodejce dřeva. Ten se díky svému kladnému vztahu k domorodcům a radikálním názorům plynoucím z jeho respektu k barmské kultuře občas dostává do konfliktu s ostatními členy společnosti i s ženou, do které je zamilován. Tento obchodník,

John Flory, byl samozřejmě inspirován samotným autorem, který se ztotožňoval s mnoha názory této fiktivní postavy.

Rokům stráveným u imperiální policie v Barmě lze připisovat značný vliv na formování Orwellových politických a sociálních názorů i literárního stylu. Barmské dny kritizují mnohé prvky britské koloniální vlády, které Orwell později zakomponoval do svého vrcholného díla *Nineteen Eighty-Four*. Podle Shihada (2014) Orwell v Barmských dnech demonstruje, jak koloniální aparát využíval rasismu k vytvoření identity nadřazeného kolonizátora a podřadného domorodce, čímž efektivně manipuloval jak s domorodci, tak s Brity v zámoří i doma na ostrovech. Jedinci v zámoří, kteří byli hlavním nástrojem kolonizace, žili s vědomím, že hloupím, necivilizovaným domorodcům přinášejí možnost naučit se životu alespoň přibližujícímu se evropskému ideálu. Toto přesvědčení, plynoucí ze silného eurocentrismu a pocitu nadřazenosti, se označovalo jako tzv. „white man's burden,“ neboli břemeno bílého muže či člověka, termín pojmenovaný anglickým autorem Rudyardem Kiplingem v jeho básni podporující americkou kolonizaci Filipín. Obchodníkům, policistům, úředníkům a dalším, kteří se podíleli na správě kolonií tak dalo impérium možnost věřit v to, že zneužívání domorodců a zdrojů kolonií je ospravedlnitelné morálně čistým motivem. V impériu tedy fungovala jasná, téměř neprostupná společenská hierarchie, podobně jako tomu je i v Orwellově fiktivní Oceánii, jejíž společnost je rozdělena na tři skupiny: na proléty, nevzdělané, těžce pracující, chudé masy, na členy Vnější strany, kteří jsou vykonavateli vůle početně nejmenší složky společnosti, vládoucí Vnitřní strany. Výjimku v nepropustnosti systému v Barmských dnech reprezentuje Dr. Veraswami, přítel protagonisty románu. Původem z Indie, Verawami získal vzdělání díky Britům, jeho nadstandardní postavení je však, jak je tomu v despotických režimech zvykem, vykoupeno neochvějnou loajalitou k režimu a sebezapřením. Doktor sám považuje vlastní lidi za primitivy a souzní s názorem, že Evropané jsou nadřazení Indům či barmským domorodcům. To i navzdory tomu, že jeho britští kolegové ho nerespektují a snaží se ho vypudit. Zajímavý je také motiv konfliktu dvou identit hlavního hrdiny, který se snaží zapadnout mezi Angličany, ale zároveň chce být i součástí barmské společnosti. Ve své mysli je tak schopen spojit neochvějnou věrnost impériu, víru v kladný přínos kolonizace a v nadřazenost Britů s obdivem pro barmskou kulturu, soucitem s domorodci a odsuzováním způsobů, kterými je s nimi zacházeno. Podobně se profiluje i zmanipulovaný Winston v románu *Nineteen Eighty-Four*, který je obětí tzv. „doublethink,“ schopnosti věřit dvěma protichůdným názorům.

2.1.2 Politický spisovatel a kritika společnosti

Mimo koloniální fikci vyličil po návratu do Anglie své traumatizující zkušenosti z Barmy například i v autobiografické esejí *A Hanging* (1931), v které popisuje popravu domorodce imperiální policií. Ač Orwell zprvu tvrdil, že jde pouze o náhodný příběh, později doznal, že se popravu účastnil. V imperiální polici dokonce vykonání poprav domorodce fungovalo jako jakési uvedení nováčka do sboru. Práce ve službách impéria a nastavení koloniální společnosti v Orwellovi vyvolalo pocit viny, jak sám autor uvádí v autobiografické části již zmiňované knihy *The Road to Wigan Pier* (1937, s. 134): “*For five years I had been part of an oppressive system, and it had left me with a bad conscience. ... I was conscious of an immense guilt that I had got to expiate.*” Svoje zapojení do nespravedlivého koloniálního systému se rozhodl odčinit vztažením pozornosti na chudé vrstvy evropské společnosti.

Po návratu do Evropy se autor rozhodl žít mezi pracujícím lidem a žebráky v nejhudších čtvrtích a slumech východního Londýna a Paříže. Nejen to, Orwell ve svých snahách o vcítění se do situace nejnižších vrstev jako chudina oblékal a například i vyjížděl s chudými Londýňany na sezónní práce na polích či žil mezi horníky v severní Anglii. V tomto období se sám autor považoval za anarchistu, později se však začal označovat za socialistu. Krom zkušeností z Barmy ho dále do náruče socialismu hnala i probíhající světová ekonomická krize po pádu burzy v New Yorku, která se nejvíce dotkla dělnické třídy v Severní Americe a Evropě. V tomto období vyšly z Orwellových rukou autorovy memoáry *Down and Out In Paris and London*, v kterých se autor snažil zajištěným vrstvám společnosti otevřít jim skrytý svět chudoby v prosperujících metropolích Evropy. V *The Clergyman's Daughter* pak Orwell kritizuje nízké mzdy dělníků a nemožnost se tvrdou prací dostat ze spárů chudoby. Sám autor však toto značně experimentální dílo považoval za omyl. Mimo nuzných podmínek nižších vrstev se autor později pustil i do kritiky materialismu a konzumerismu ve svém dalším zavrhaném díle *Keep the Aspidistra Flying*.

Podle Maes-Jelinek (1970), Orwell považoval každé literární dílo za politicky motivované a sám se snažil o vložení svých názorů a obav do své tvorby, jak uvádí v esejí příhodně nazvané *Why I Write*. Ve všech svých dílech napsaných v průběhu třicátých let autor poodkrývá korupci a nemorálnost vládnoucích organizací. Orwell často kritizuje střet protichůdných názorů a hodnot, které je člověk, včetně jeho samého, schopen zastávat. Typicky tak kritizoval například britské liberály, kteří dlouhodobě volali po

progresivně demokratizujících krocích v Británii, zároveň však byli schopni nadále podporovat kolonialismus.

Ač byl Orwell zapáleným socialistou, ani tento jemu nejbližší politický směr nenechal bez spravedlivé dávky reflexe. Socialismus považoval za zjevnou cestu ze světa, ve kterém, dle jeho slov, není nikdo svobodný, v bezpečí, ve kterém téměř nelze být upřímný a přežít. Nechápal, že v Evropě vítězí fašismus, kterého se tak obával, když měl svět možnost skrze socialismus vyzdvihnout masy z chudoby a útisku. Na druhou stranu nebyl s to ztotožnit se s přesvědčením většiny socialistů, že industrialismus a technický pokrok je hlavním, bezpečným prostředkem zvýšení životní úrovně dělníků. Podobně jako další dystopičtí autoři, například jeho učitel Huxley či český autor K. Čapek, se Orwell obával dopadů průmyslových vymožeností a technického pokroku na lidskou společnost a psychiku jedince. Tyto obavy Orwell silně vtiskl do románu *Nineteen Eighty-Four*, ve kterém jsou všichni členové Vnější strany ve svých domovech permanentně sledováni a odposloucháváni skrze tzv. „telescreens“ a na ulicích za pomoci helikoptér a pozemních patrol. Za největší slabinu socialismu však Orwell považoval neupřímnost samotných socialistů a prohnitost v nejvyšších místech socialistické strany. Při kritice socialistů si Orwell rozhodně nebral servítky, když v *The Road to Wigan Pier* (1937, s. 165) socialistické politiky popsal slovy: „*all that dreary tribe of high-minded women and sandal-wearers and bearded fruit-juice drinkers who come flocking towards the smell of 'Progress' like blue-bottles to a dead cat.*“ Socialismus byl pro mnohé autory třicátých let jakýmsi předstupněm přihlášení se k podpoře komunismu. Jak uvádějí Rossi a Rodden (2007), Orwell opovrhoval marxistickým společenským hašteřením a násilnou náturou třídního boje tak, jak byl propagován mnohými komunisty. Vůči komunismu byl tedy Orwell ostražitý a jeho obavy se naplno potvrdili v další významné etapě jeho života, kdy odjel jako dobrovolník bojovat proti nenáviděnému fašismu na straně katalánských, levicových republikánů.

2.1.3 Španělská válka a nenávist totality

V historii Evropy se vyskytují konflikty, které, nehledě na svou velikost, mají velký dopad na myšlení Evropanů a vnímání lidských práv. Přelomové války, které v dlouhodobém hledisku evropskou společnost jako celek posunou o něco dál, někdy za cenu úpadku těch nejvíce zasažených danými konflikty. Takovou válkou byla i občanská válka ve Španělsku, předzvěst zvrstev a utrpení druhé světové války. Podobně jako

krymská válka v druhé polovině 20. století, i španělská válka otestovala nově vzniklé, do té doby nepoužité vojenské technologie s velkým ničivým potenciálem.

Původně se Orwell do Španělska vydal jakožto válečný reportér. Autor, známý bojem za pravdu, sám varoval před neobjektivitou vlastních svědectví o válce. Jak uvádí v *Homage to Catalonia* (1989, s. 186): „*Beware of my partisanship, my mistakes of fact and the distortion inevitably caused by my having seen only one corner of events.*“ Orwell byl přesvědčen, že v době válečné propagandy a vlastního zapojení do války nemůže být zcela objektivní. Velice rychle se však nechal strhnout k boji proti fašismu, o kterém byl přesvědčen, že je pro Evropu největší hrozbou. Nicméně, autor nevstoupil k nejpočetnějším interbrigadistům, mezinárodním dobrovolníkům, ale k milicím Dělnické strany marxistického sjednocení, pod jejíž záštitou bojoval za španělskou demokracii. Vlivem zkušeností ze španělské občanské války na Orwella se zabývá Dvořáková (2012). Popisuje hned několik vlivů na autorovu pozdější tvorbu, například falešný pocit stavu rovnosti ve společnosti, z kterého Orwell v Barceloně rychle procítl, když zjistil, že bohatí lidé se pro své bezpečí pouze vydávají za chudé. Místní společnost se taktéž velmi rychle vrátila k nerovnosti ve chvíli, kdy na ni dopadl nedostatek základních potravin, jejichž mrháním v marxistických milicích autor opovrhoval. Do románu *Nineteen Eighty-Four* se dále dostal i motiv ovlivňování mladých myslí a ztráty nevinnosti vlivem působení dospělých na děti. V tomto případě lze pozorovat paralelu mezi vymýváním mozků dětí v Oceánii a zneužíváním naivního nadšení dospívajících Španělů vedením milic. Děti v Oceánii jsou natolik oddané Velkému bratrovi, že s hrdostí donášejí na vlastní rodiče, zatímco ani ne osmnáctiletí mladíci slepě následují dospělé vůdce, aniž by měli ponětí o tom, za co bojují a co je ve válce čeká.

Krom motivu boje za pravdu a svobodný svět, nehledě na nebezpečí a bolest, kterým se člověk vystavuje, si Orwell z fronty odnesl i vážné zranění. Po několika dnech bojů mu byl prostřelen krk, což autora dočasně upoutalo na lůžko. Při jeho pobytu v jedné z nedalekých nemocnic si Orwell nemohl nepovšimnout, že vojáci milic, kteří dobrovolně bojují za demokraticky zvolenou vládu, v nemocnicích trpí téměř bez pomoci. Uvědomil si, že pro vládnoucí elity je jedinec pouhým nástrojem, na kterém pranic nezáleží, nástrojem, kterého se lze při jeho poničení zbavit. Tento motiv lze v jeho posledním románu sledovat v případě tzv. vaporizace, při které vládnoucí Vnitřní strana nechává nepohodlného jedince zcela zmizet, a to jak fyzicky, tak i ze všech písemných zmínek.

Největší změnou v Orwellově pohledu na svět bylo nesporně jeho smýšlení o komunismu a Sovětském svazu, ač byl autor již dříve vůči komunistům ostražitý. Orwell ve Španělsku zažil z první ruky, čeho jsou komunisté při svém boji o moc schopní. Spears (2017) pojednává o politických a žurnalistických praktikách komunistů se silnými vazbami na Sovětský svaz. Netrvalo dlouho a komunisté začali pracovat na zneškodnění ostatních politických stran, s kterými se podíleli na vládě v opozici vůči generálu Francovi. Prvotním způsobem boje se stala propaganda. Orwella šokovalo, jak absurdně nereálné informace je komunistický tisk schopný o válce podávat. Autor se z tisku dozvídal například o tom, že jednotky Dělnické strany se na frontě přátel s fašisty a nedochází k průlomu, zatímco Orwell věděl, že ve skutečnosti v té době tyto milice utrpěly velké ztráty v boji proti Francovým jednotkám. Ve stejném stylu se projevuje i propaganda v Orwellově fiktivní Oceánii, kde je protagonista schopný poznat, jak se daří na frontě pouze podle toho, které exotické suroviny jsou zrovna nedostupné, ač tisk Velkého bratra neustále informuje o rozhodných vítězstvích. Španělským komunistům se lživou kampaní podařilo marxisty zcela zdiskreditovat, načež byla Dělnická strana zakázána a začal lov na lidi s ní spojené. Mezi nimi byl i Orwell, který tak na vlastní kůži zažil permanentní strach a nedůvěru v lidi okolo sebe, včetně těch, které považoval za přátele. Nikdy si nemohl být jistý, kdo je donašečem či členem komunistické tajné policie. Tato zkušenost se velmi prominentně přenesla i do románu *Nineteen Eighty-Four*, jež čtenáři neustále navozuje pocit nebezpečí, nedůvěry a osamocení jedinice. Orwell se časem dokonce stal, díky své ostré kritice, cílem sovětských špiónů a musel prchnout zpět do Británie. Po hroživých zkušenostech ze španělské občanské války ještě více vzrostla autorova nenávisť k totalitním ideologiím a režimům, především pak ke komunismu a Sovětskému svazu, které se po boku fašismu staly hlavní předlohou pro jeho nejslavnější díla.

2.1.4 Válečná propaganda a žurnalistika

Po návratu do Británie se Orwell začal naplno věnovat žurnalistice. Ač psal o rozličných tématech pro mnoho různých periodik, nejvíce článků a esejí napsal pro levicový Tribune a pro týdeník The Observer. Mimo psaní pro tyto noviny se v první polovině druhé světové války zapojil do válečných snah v čele východní odnože British Broadcast Corporation. V rámci tohoto zaměstnání se Orwell podílel na britské propagandě v Indii, o loajalitu jejíchž obyvatel se vláda v Londýně obávala vzhledem k hrozbě invaze nejbohatší kolonie ze strany Japonska.

Jak uvádí Paczulla (2016), Orwell čelil v letech 1941 až 1943 velkému vnitřnímu rozkolu. Jakožto radikální socialista byl přirozeným nepřítelem Britského impéria, který doufal v rozklad koloniálního systému a nezávislost území a lidí žijících pod vládou Londýna. Na druhou stranu právě toto impérium bylo po kapitulaci Francie v počátcích války tím jediným, co stálo v cestě vítězství fašismu, kterého se autor tolik obával. Tímto také Orwell ospravedlňoval svůj podíl na zneužívání obyvatel indického subkontinentu pro potřeby Británie. Sám autor se tak zastáváním protichůdných názorů dopouštěl „doublethinku“, který je vrcholným prostředkem manipulace s jedincem v románu *Nineteen Eighty-Four*. Svou vinu za podíl na vytváření a rádiovém šíření propagandy se po dvou letech působení u BBC rozhodl odčinit například v týdeníku *The Observer*, pro který napsal vůbec první týdeníkem otištěný antikoloniální článek *India Next*. Orwell ve článku loboval za nezávislost Indie a posun směrem ke konci impéria. Tento týdeník dokonce používal autorovi eseje a články jako návod pro začínající žurnalisty a jeho styl psaní – transparentní, provokativní, stručný – se stal vzorem pro novináře nejen v *Observeru*. Pro levicový *Tribune* pak napsal mnoho vzájemně nesouvisejících článků v rámci příhodně pojmenované série *As I Please*. V těchto článcích zvládal pokrýt tak rozličná témata, jako byly válečné zločiny a vánoční obžerství či antisemitismus a potřeby anglické poezie.

Ve spojitosti s autorovým finálním románem je třeba zmínit i kritickou esej *Politics and the English Language*, ve které Orwell (1946) upozorňuje na úpadek anglické prózy a politického psaní:

Each of these passages has faults of its own, but ... two qualities are common to all of them. The first is staleness of imagery; the other is lack of precision. The writer either has a meaning and cannot express it, or he inadvertently says something else, or he is almost indifferent as to whether his words mean anything or not.

Autor kritizuje, že pisatel sice má myšlenku, ale neumí ji vyjádřit, či nedbale napíše něco jiného, než zamýšlí, nebo mu ani nezáleží na tom, zda jeho slova mají význam. Tuto kritiku Orwell přenesl i do *Nineteen Eighty-Four*, v kterém podobně funguje propaganda Velkého bratra a tzv. „Newspeak“, okleštěný jazyk, kterým jsou obyvatelé Oceánie nuceni hovořit, aby nebyli schopni vyjádřit myšlenky odporující osnovám vládnoucí strany. Motiv „Newspeaku“ byl také do jisté míry motivován autorovou zkušeností z komunikace ve španělštině, kterou příliš neovládal, a tak jím mohlo být manipulováno.

2.1.5 Vztah k ženám a recepce 1984

Mimo vlastní žurnalistické zkušenosti se do jeho díla promítlo i zaměstnání jeho manželky Eileen, která během druhé světové války pracovala jako cenzor na ministerstvu informací. Práci jeho manželky bylo motivováno zaměstnání protagonisty Winstona, který v budově „Minitrue“, ministerstva pravdy, upravoval staré novinové články tak, aby odpovídaly novým požadavkům strany či nechával zmizet informace o vaporizovaných osobách. Budovou londýnského ministerstva informací byla dokonce inspirována samotná budova Minitrue, jak ji autor v románu popisuje. Orwellova žena zemřela při operativním lékařském zákroku v roce 1945, krátce před vydáním alegorické novely *Animal Farm*, satirickém příběhu zvířat, zesměšňujícím Sovětský svaz. Nehledě na manželství, které nebylo zdaleka perfektní, Orwell nebyl velkým zastáncem žen. Jak uvádí Czászár (2010), Orwellova hypermaskulinita neponechávala mnoho prostoru pro pochopení žen. Ve svých dílech zastávajících se dělníků či vyzdvihujících hrdinné činy patriotů, se Orwell soustředí téměř výhradně na muže. Vůči ženám byl autor podezřívavý a vůči feministickému hnutí se velmi ostře vymezoval, což nekorespondovalo s jeho jinak velmi rovnostářskými, progresivními a liberálními názory. Orwell tedy bojoval za práva a rovnost vzdáleného indického muže, avšak britská žena pro něj nebyla rovnocenným partnerem. Strach z žen a pohrdání jimi jsou výraznými rysy protagonisty Wilsona.

Po smrti manželky se Orwell odebral na skotský ostrov Jura psát svůj vrcholný román *Nineteen Eighty-Four*, který byl vydán v červnu 1949, půl roku předtím, než autor podlehl tuberkulóze. Román byl po svém vydání úspěšný a získal si přízeň velkého množství kritiků. Jak uvádí Crick (2007), co chtěl autor románem říct, si lidé vyložily mnoha způsoby. Upozorňuje, že na dílo by mělo být nahlíženo s přihlédnutím k době, kdy bylo psáno, tedy v době války, v době šíření totality, rozdělení Evropy na svobodný Západ a komunistický Východ. Američtí kritici, stejně jako komunisté, viděli v románu útok na socialismus, přesto, že se autor dlouhodobě hlásil k demokratickému socialismu. Mnozí lidé dílo považovali za předpověď toho, co se stane ze západního světa v nejbližších desetiletích. Tato tvrzení se snažil sám Orwell vyvrátit s tím, že dílo je pouhou parodií, kterou se snaží upozornit na existující problémy v politice a společnosti, které by k podobnému stavu mohly vést. V případě nevyslyšení potřeb dělnické třídy Orwell upozorňuje na totalitní potenciál mladých lidí, kteří mohou v budoucnu do čela vynést politiky nerespektující liberální hodnoty. Za varování před totalitou román dodnes považují lidé napříč politickým spektrem, od socialistů po pravicové nacionalisty.

2.2 Joseph Heller a Catch-22

Druhý autor, jímž se tato práce zabývá, měl bezesporu dobrodružnou povahu. Ač se Hellerova životní dráha jen těžko vyrovná té Orwellově, tento autor si taktéž prožil svůj díl dobrodružství. Joseph Heller se narodil roku 1923 v New Yorku, na okraji čtvrti Brooklyn. Jeho rodiče byli Židé původem z Ruska. Vzhledem ke statusu rodičů, jakožto imigrantů první generace, byla Hellerova rodina relativně chudá. Finanční situace rodiny se ještě zhoršila po smrti Hellerova otce, který zemřel v Josephových pěti letech. Hellerova matka se tak ocitla v pozici samoživitelky s třemi dětmi, z nichž Joseph byl nejmladší. I přes zdánlivě nepříznivý začátek prožil Heller šťastné dětství. Autor vyrostl ve čtvrti proslulé poutěmi, lemované dlouhými plážemi. Jak uvádí Heller (1998) ve svých memoárech *Tehdy a teď: z Coney Islandu až sem*, dětství prožité na newyorském poloostrově Coney Island v autorovi od počátků živilo jeho dobrodružné inklinace a smysl pro humor. Již jako náctiletý se Joseph pokoušel psát své vlastní příběhy a ve svých šestnácti letech se dokonce pokusil jeden ze svých výtvorů publikovat. Jeho příběh o finském vojákově bojujícím proti ruské armádě byl inspirován aktuální situací v severní Evropě na přelomu let 1939 a 1940, kdy se odehrávala zimní válka po vpádu rudé armády na finská území.

Brzy po dokončení střední školy došel autor k závěru, že výsledek druhé světové války by mohl mít v budoucnu velký dopad na jeho život. Podpořen svým smyslem pro dobrodružství Heller vstoupil k americkému letectvu. Autor byl, stejně jako hrdina jeho románu, cvičen na pozici bombardéra a po svém převelení na Korsiku splnil celých 60 leteckých misí. Na rozdíl od hrdiny *Catch-22*, Yossariana, si ovšem své působení v armádě užíval. Mnoho strachů, které zažíval, ho však inspirovalo k sepsání románu. Nejdůležitějším momentem jeho působení v armádě byla nebezpečná mise nad městem Avignon, při které málem přišel o život a byl nucen pečovat o vážně raněného vojáka při návratu zpět na základnu. Za účast na této misi si dokonce vysloužil medaili. Tento zážitek se silně promítá do jeho díla, kde ovšem, na rozdíl od skutečnosti, těžce raněný voják umírá, což Yossariana silně traumatizuje. Podobně traumatizován byl i samotný Heller, kterého od mise v Avignonu při každém vzletu ovládal extrémní strach a úzkost. Autor nebyl schopen s klidem létat i mnoho let po válce. Navíc, některé postavy románu jsou založené na autorových skutečných spolubojovnících. Jak ovšem uvádí McDonald (2012), román nelze považovat za popis historického období války, či jako skutečnou kritiku poměrů v armádě. Heller později literárním kritikům potvrdil, že ve svém románu

kritizoval dobovou situaci v americké společnosti po druhé světové válce. V románu například zesměšňuje paranoidní hon na komunisty, který je typický právě pro období po roce 1948, spíše než pro třicátá léta v Americe. Po návratu do Spojených států měl autor to štěstí, že dosáhl na vládní stipendium pro veterány. Díky tomuto stipendiu se Hellerovi dostalo vzdělání na těch nejuznávanějších univerzitách, což by, vzhledem k jeho rodinnému zázemí, bylo bez angažmá ve válce nemožné.

Sám autor v rozhovorech uvedl, že za vznik románu *Catch-22* vděčí českému autorovi Jaroslavu Haškovi a jeho *Dobrému vojáku Švejkovi*, absurdním humorem překypujícím románu zasazeném do období první světové války, jehož hlavní hrdina se snaží přežít hrozivý konflikt podobně, jako Yossarian. Autor se prý také nechal inspirovat konverzací s jinými veterány, z nichž jeden mluvil o válce s černým humorem, zatímco druhý nechápal spojení humoru a utrpení. Heller následně sepsal povídku *Catch-18*, kterou ohromil literárního agenta. Ten ho povzbudil k pokračování příběhu, a tak začal vznikat jeho slavný román, kterému povídka *Catch-18* slouží jako první kapitola. Vydání románu zdržoval pomalý proces psaní a nutnost pozměnit některá jména a lokace tak, aby nevedly přímo k reálným osobám z Hellerova života v armádě. Román nebyl zprvu velkým úspěchem a obdržel velmi rozlišnou kritiku. Popularizován byl až poté, co se dostal do Velké Británie, kde sklídl okamžitý úspěch. Nejspíše proto, že kritizoval cizí společnost, zatímco v Americe otevíral živé společenské rány. *Catch-22* vyšel v roce 1961, kdy Amerika i většina světa žila v dlouho nepoznaném optimismu. Brzy však americkou společnost začaly sužovat problémy jako vraždy prezidenta Kennedyho a černého aktivista Martina Luthera Kinga či protesty za práva černochů. Nejvíce pak k popularitě románu přispěla medializace války ve Vietnamu. V šedesátých letech tedy v americké společnosti vrcholila poválečná etická krize. Právě na rozčarování, které Američané pociťovali, se pak vezla popularita Hellerova románu.

McDonald dále popisuje některé strategie, kterých Heller při psaní románu využil. Nejvýraznější z nich je mísení humoru a tragédie, typické pro tento román, podobně jako kombinace literárního stylu určeného pro běžné čtenáře, tak pro náročnější, literární okruhy. Heller se pomocí ironie a absurdity snaží odlehčit skutečnou temnotu příběhu, a právě díky humoru se mu daří s románem uspět u mas čtenářů. Zajímavým prostředkem v jeho díle je také rychlý přesun, prakticky bez povšimnutí, od smrti některých postav příběhu. Tato téměř kompletní ignorace smrti jedince symbolizuje prázdnotu, kterou člověk cítí těsně po ztrátě důležité osoby. Další významnou strategií je pak struktura a popis reality románu. Dějová linie *Catch-22* je zcela roztrhaná, autor libovolně

přeskakuje v čase a veškeré absurdní situace jsou postavami románu, ale i vypravěčem, ponechány zcela bez vysvětlení. Postavy se nad ním téměř nikdy nepozastaví a svět okolo sebe akceptují takový, jaký je. Heller se tímto snaží o vyvolání pocitu nejistoty a nechává čtenáře v toužebném očekávání, že se vše později objasní.

Základním motivem, který se v románu objevuje na mnoha místech je „Catch 22“, Hlava 22, nepsané pravidlo, kterým vojenské vedení a policie zdůvodňuje veškeré své jednání, které je v rozporu s požadavky a zájmy vojáků či civilistů. Hlavní podstatou tohoto pravidla je chyba v logice věci, která vede k vyloučení pozitivního výsledku pro žadatele či oběť represí ze strany autority. Toto pravidlo může fungovat pouze za předpokladu ignorace logického, racionálního myšlení, která je pro fiktivní svět románu typický. Prvním případem využití Hlavy 22, s kterým se čtenář v románu setkává je odmítnutí Yossarianovy žádosti o vyřazení ze služby na základě jeho šílenství. Doktor Daneeka Yossarianovi potvrdí, že na základě jeho šílenosti by ho mohl vyřadit ze služby, ovšem požádáním o vyřazení ze služby prokazuje svůj zdravý rozum, neboť si uvědomuje smrtelné nebezpečí a bojí se účastnit dalších misí. Paradoxem je, že opravdu šílení vojáci si o výjimku z misí nezažádají, protože si neuvědomují, do jak nebezpečných situací se při nich dostávají. O dalších možných aplikacích Hlavy 22 se pak dozvídá opět skrze Daneeku, který mu sděluje, že i kdyby Yossariana opravdu vyřadil ze služby, jeho počín by museli potvrdit vyšší úředníci, kteří by ho okamžitě postavili zpět do služby a doktoru se pomstili převelením do Pacifiku. Tento stav je projevem manipulace strachem, kterou armádní vedení ovládá vojáky skrze prostředníky, jako jsou lékaři a nižší hodnostáři. Vojáci jsou dle Hlavy 22 také nuceni uposlechnout rozkazů svých přímých nadřízených, plukovníků z Pianosy, i když jsou v rozporu s pravidly platícími pro celé americké letectvo ve Středozemním moři. Závěrem románu atmosféra příběhu výrazně potemní, což se projeví i na aplikaci Hlavy 22. Při hledání kamarádovy prostitutky Yossarian nalézá prázdný, zničený nevěstinec, kde zbývá pouze jediná, traumatizovaná, stará žena. Ta mu dosvědčuje, že vojenská policie nevěstinec zavřela a dívky odvezla neznámo kam. Všechny jejich námitky a otázky pak policisté odbili opakováním pouhého: „Hlava 22.“

Mimo přímé zmínky Hlavy 22 z pozice autorit se v románu vyskytuje mnoho případů užití její pokřivené logiky bez jejího zmínění. Jednou takovou nepojmenovanou aplikací jsou plukovníkovy Kornovy pravidla pro kladení otázek na vojenských poradách. Z jeho rozhodnutí je povoleno klást otázky pouze těm vojákům, kteří se nikdy na nic neptají, čímž je efektivně zakázáno klást otázky. Z rozhovoru mezi Yossarianem a staříkem vlastním římský nevěstinec pak vychází najevo, že největší síla Itálie je její zbabělost,

chudoba a slabost, díky které je schopná přečkat okupaci ze strany jakékoliv velmoci, dokud se mezi sebou mocnější státy nepobijí. Přímo za ztělesnění Hlavy 22 lze považovat postavu Mila Minderbindera, který má pro všechny své podnikatelské počiny zcela nesmyslná zdůvodnění, jimž ostatní nerozumí, a tak je akceptují taková, jaká jsou. Hlavu 22 je dále možno najít i ve vztazích mezi muži a ženami románu. Po jedné jediné noci Yossariana a prostitutky Luciany se tento pár v posteli baví o možnosti oddat se a o tom, proč je tato možnost nemožná. Luciana si nechce Yossariana vzít proto, že ho shledává šíleným, neboť si chce vzít dívku, která není panna (Heller, 1961, str. 167): „*You won't marry me because I'm crazy, and you say I'm crazy because I want to marry you? Is that right?*“ Do podobně paradoxní situace se pak dostává prostitutka Yossarianova přítel Natelyho. Ta s Natelym vstoupí do vztahu, načež jí okamžitě zakazuje prostituci a nabízí jí peníze za to, že nebude své tělo nadále prodávat jiným mužům. Na jejím statusu prostitutky by přijetí této nabídky ale vlastně nic nezměnilo. Ve výsledku by si její tělo nadále kupoval, s jediným rozdílem, že by dívka již nespala s jinými vojáky.

O autorově nevybíravém zacházení s ženskými postavami, které reflektuje misogynní realitu americké armády 40. let, svědčí to, že asi nejvíce proaktivními ženami v románu jsou právě prostitutky. Ty mají alespoň zčásti v moci svůj život. Ostatní ženy jsou kompletně ovládány a zneužívány muži. Jsou pouhými nástroji v jejich machinacích a objekty jejich tužeb. Ženy v románu, s výjimkou zdravotní sestry Cramerové, jsou velmi povolné a provokativní. Cramerová je naopak velmi upjatá, čímž si vyslouží Yossarianovi antipatie. Částečnou výjimkou z role pasivní ženy je slečna Duckettová, zdravotní sestra, s kterou má Yossarian dlouhodobě nezávazný poměr. Největším projevem její vlastní vůle je ovšem pouhé opuštění Yossariana ve prospěch jiného muže, lékaře, kterého si plánuje vzít. Její proaktivnost tak spočívá pouze v rozhodnutí se, kterému muži se odevzdá, aby se existenčně zajistila, podobně jako tomu je v případě zmiňovaných prostitutek.

Nekompetentnost vedení je dalším zjevným motivem Hellerova románu a projevuje se v mnoha aspektech fungování amerického letectva ve Středomoří. Jedním z typických znaků vojenského vedení v příběhu je orientace hodnostářů na konkurenční boj se svými kolegy, spíše než na kooperaci vedoucí k úspěchu ve válce. Osobní zájmy jsou stavěny nade vše, velitelé se neštítí mrhání materiálem, životy vlastních vojáků či bezcitného bombardování civilistů. Při svých snahách zviditelnit se, či odstranit konkurenčního velitele, vymýšlí nesmyslná nařízení, jakým je například to o orientaci stanů vůči Washingtonovu pomníku na základnách Středomoří z rukou generál Peckema. Podobná

nařízení pak vyvolají reakci dalších generálů a dochází k nesmyslným bojům, které zahrnují administrativu i velení. Dalším problémem armádní hierarchie jsou kritéria, podle kterých jsou vojáci povyšováni do pozic autority. Někteří vojáci jsou povýšeni na základě jejich jména, viz major Major, někteří stoupají po kariérním žebříčku díky úspěchům v cvičených pochodech jako generál Scheisskopf, který se takto propracuje až na nejvyššího velitele letectva ve Středomoří. Mnoho z vyšších hodnostářů se na svou pozici dostane pouze díky loajalitě k nadřízenému či svému dobrému původu. Generály kompetentnost a snaha nezajímá, naopak jí opovrhují a u moci drží své neschopné, ale věrné nohsledy. Často pak dochází k tomu, že práci vykonávají asistenti a další podřízení, kteří za práci nejsou oceněni jako to je v případě plukovníka Korna ve službách plukovníka Cathcarta, či seržanta Towsera, asistenta v depresích se topícího majora Majora.

Neschopnost lidí u moci se pak projevuje i u tajných služeb či lékařů. Vyšetřovatelé vojenské tajné služby, kteří se po celou dobu příběhu snaží dopadnout podvodníka podepisujícího se pod jím znehodnocené dokumenty jako Washington Irving, jsou zcela bezradní a autorem bezostyšně zesměšňovaní. V pokročilejší fázi románu se jim pachatele podaří dopadnout, brutálně vyslýchat a usvědčit. Jediným problémem v jejich počínání je to, že dopadnou nevinného kaplana. Ten se jim po děsivém výsledku dozná a vyšetřovatelé si tak mohou připsat další úspěch. Podobně nekompetentní a zkorumpovaný je i zdravotnický personál vojenských nemocnic. Někteří doktoři vojákům radí, jak simulovat, aby mohli být hospitalizováni. Samozřejmě pouze, pokud je to pro ně samotné nějak výhodné. Toto je typický příklad dobrého skutku z Hlavy 22, který je založen na vlastním prospěchu a porušování špatných pravidel. Takový skutek se pak jen těžko dá objektivně zhodnotit jako dobrý, či špatný. S nekompetentností lékařů se často setkává i hlavní postava příběhu, Yossarian. Ten je vojenským psychiatrem u pohovoru zesměšňován a urážen, načež mu je diagnostikována maniodepresivní porucha. Na základě této diagnostiky je však ze služby domů propuštěn jiný voják, neboť neznámý úředník špatně vyplnil doporučení pro lékaře.

Heller se ve svém románu často dopouští kritiky americké společnosti. Největší kritiky se dostává manipulativnímu vedení armády, které vojáky využívá a je vůči jejich osudu zcela lhostejné. Ač by se mohlo zdát, že Heller kritizuje pouze americkou armádu, není tomu tak. Přeneseně totiž kritizuje i ostatní lidi u moci. Od armádních činitelů po politiky, Heller se v knize nebrání ani kritice lékařů a dalšího zdravotního personálu. Při představě lékařské profese se jako první jen těžko vybaví slovo moc, rozhodně pak ne

moc politická. Lékaři však mají nad životy lidí větší moc, nežli je na první pohled zřejmé, obzvlášť pak v prostředí armády ve válečném stavu. Zářným příkladem zkorumpovanosti a nekompetentnosti lékařů je nejvýraznější zdravotník románu, doktor Daneeka, jehož lékařské kvality jsou nepopíratelně slabé. Jeho nejrozvinutějšími schopnostmi jsou vyhýbání se povinností a stěžování si. Doktor Daneeka se pokusil službě v armádě vyhnout sepsáním falešné zprávy o jeho těžkém zdravotním stavu, načež na něj úřady poslaly nezávislého doktora, který jeho zprávu vyvrátil. Daneeka si Yossarianovi stěžuje na podezřívavost amerických úřadů, které nevěří ani vlasteneckému, vystudovanému, proslulému lékaři (Heller, 1961, str. 42): „*It's a terrible thing when even the word of a licensed physician is suspected by the country he loves.*“ Heller tak s humorem kritizuje jak zkorumpovanost lékařů, tak nedůvěru a špionážní taktiky, kterými americké úřady obtěžují občany USA. Podobné obtíže s establishmentem má i další postava příběhu, major Major, který je jednou z mála relativně upřímných postav příběhu a je za to náležitě šikanován. Ten byl během studií špehován ze strany CIA na základě podezření ostatních studentů z podpory komunismu, neboť si zvolil místo studia americké historie historií anglickou, a tudíž neplnil podmínky dobrého vlastence. Slepé vlastenectví a americké hodnoty jsou pod palbou Hellerovi kritiky napříč celým románem. Projevuje se to jak v Yossarianově antagonismu vůči vlasteneckým spolubojovníkům Hevermayerovi a Applebymu, kteří se často honosí americkými hodnotami, tak i například v nesmyslných přísahách, které vnucuje kapitán Black všem vojákům jednotky, vyjma jeho úhlavního nepřítele, majora Majora. Zde Heller zmiňuje i přísahu věrnosti, kterou musejí malé děti skládat v amerických školách (Heller, 1961, str. 120): „*The important thing is to keep them pledging,*“ he explained to his cohorts. *It doesn't matter whether they mean it or not. That's why they make little kids pledge allegiance even before they know what "pledge" and "allegiance" mean.*“ Heller skrze svého hrdinu Yossariana opovrhne slepým vlastenectvím, ke kterému jsou Američané vychováni již od dětství a které využívá nevědomosti dětské mysli k upevnění moci nad člověkem. Kapitán Black se taktéž, podobně jako mnozí další velitelé, vyžívá v moci a vymýšlí nové doktríny, kterými šikanuje své vojáky. Neustálé, nucené projevy vlastenectví, jako jsou přísahy a zpěv hymny, zcela pohltnou jejich vojenskou základnu a učiní její vojenské jednotky neefektivními.

Heller si neodpustí zmínit rasismus, který se v jeho mládí těšil v americké společnosti velkému významu. Ironií je, že při obhajobě práv Indiánů se náčelník White Halfat sám dopouští rasismu vůči jinému americkému etniku, na nějž rasismus dopadal ve 20. století

nejvíce (Heller, 1961 str. 45): „...all the best hotels that were inviting us wouldn't accept Indians as guests. Racial prejudice is a terrible thing, Yossarian. It really is. It's a terrible thing to treat a decent, loyal Indian like a nigger...“ Jeho postoj vůči černochům, kteří byli terčem silnějšího rasismu než Indiáni, lze přirovnat k šikaně, které se vojáci ve vedoucích pozicích dopouštějí na ostatních po vzoru svých nadřízených. Ironie je velmi významným prostředkem v *Catch 22* a nachází se téměř v každé lidské interakci v románu, v protagonistových myšlenkách i vypravěčových popisech situací, lidí či prostředí. Na mysl přichází názvy jako „Great Big Siege of Bologna,“ či Yossarianův pocit zadostiučinění při shledání úspěchu, na kterém se v nejmenším nepodílel (Heller, 1961, str. 17): „It was truly a splendid structure, and Yossarian throbbed with a mighty sense of accomplishment each time he gazed at it and reflected that none of the work that had gone into it was his.“ Jednou z postav, která je přímo ztělesněním ironie je nevýznamný plukovník Cargill, kterého si firmy najímaly za účelem sebestrukce skrze jeho chabé schopnosti marketéra (Heller, 1961, str. 27): „Colonel Cargill could be relied on to run the most prosperous enterprise into the ground. He was a self-made man who owed his lack of success to nobody.“ Při popisu postav a jejich vztahů pak kupříkladu autor zmiňuje dynamiku mezi dvěma nejvýše postavenými veliteli základny, plukovníkem Cathcartem a plukovníkem Kornem. První zmiňovaný byl, obrazně, velmi zadlužen plukovníku Kornovi a neměl ho ani trochu rád. Načež přichází přitakání: byli si velice blízcí. Autor často tvrzení v románu okamžitě vyvrátí nelogickým, opačným dovětkem, i přesto ale vypravěč a postavy příběhu tyto úmyslné chyby v sémantice zcela ignorují a nezamýšlí se nad nimi.

Ruku v ruce s ironií kráčí absurdita, jíž je Hlava 22 taktéž plná. Neškodné, absurdní situace jsou brzy vystřídány těmi závažnějšími. Jednou neškodnou situací je například povýšení Majora na majora těsně předtím, než se rozhodne vstoupit do amerického letectva, čímž se stává podřízeným velitele výcvikové základny, poručíka Scheisskopfa. Tato dvojice následně řeší dilema oslovení se slovem „pane.“ Major Major má totiž vyšší hodnost než plukovník, který je ovšem velitelem všech kadetů ve výcviku (Heller, 1961, str. 92): „I don't think you have to call me "sir," sir,' Lieutenant Scheisskopf pointed out. 'You outrank me.' 'Yes, sir. I may outrank you, sir, but you're still my commanding officer.'“ Absurdita situace je završena plukovníkovým rozkazem svému podřízenému nadřízenému, aby se v nemocnici nahlásil jako nemocný, dokud mu nepříjde kapesné na nákup uniformy. Mnoho absurdních situací v příběhu také připravuje kapitán Black během jeho „Glorious Loyalty Oath Crusade,“ Slavné křížové výpravy přísah věrnosti,

které musí vojáci každý den podepisovat, s výjimkou jeho nepřátel, kteří to mají zakázáno, čímž se stávají nepřáteli, neboť se nehlásí k věrnosti Americe.

Ve spojitosti s absurditou přichází na mysl hlavně postava Mila Minderbindera. Ten se v začátcích příběhu jeví jako přátelský dobrák. Tuto fasádu si sice zachovává po celou délku románu, s postupem času se ale stále více ukazuje, jak prohnílý je jeho charakter. Milo svoji cestu k moci začíná ve službách vojenské jídelny na Pianose a na své pozici vedoucího zůstává až do konce příběhu. Milo se brzy stává překupníkem surovin a dalšího zboží spojeného s jídelnou a základními potřebami vojáků. Velmi rychle ovšem začíná spekulovat s cenami svěřeného zboží. Na základně si vybuduje pověst skvělého kupce, který je schopen pro své spolubojovníky sehnat snad vše a ještě k tomu za nízkou cenu. Dokonce i zakládá obchodní syndikát, jehož členy se postupně stávají téměř všichni obyvatelé základny na Pianose. Ty drží v přesvědčení, že ze syndikátu profitují. Tento syndikát trefně pojmenovává 'M & M'. „*In 'M & M ENTERPRISES' stood for Milo & Minderbinder, and the & was inserted, Milo revealed candidly, to nullify any impression that the syndicate was a one-man operation.*“ (Heller, 1961, str. 261) Ve skutečnosti jde veškerý zisk pouze do Milových kapes. Velmi brzy se jeho vliv začíná rozvíjet po celé základně. Milo je schopen letecky pašovat prakticky cokoli, neboť ovládá osazenstvo kontrolních věží. Svým kolegům s lehkostí rozkazuje jako otrokům. Brzy začne hromadit hodnosti v širokém okolí, na ostrovech Středomoří, v Africe i orientu. Při honu za ziskem zcela bezohledně vystavuje ostatní vojáky nebezpečí a v pozdějších kapitolách románu se již neobává seřvat ani nejvýše postavené plukovníky na základně. Situace okolo Mila se dostane do tak absurdní roviny, že již uzavírá soukromé dohody s nepřítelem a na objednávku sabotuje mise amerického letectva, či bombarduje vlastní pozice. Většina vojáků je v první řadě věrná Milovi a jeho syndikátu. Milo má ve skutečnosti stejnou moc jako nejvyšší generálové. Koncem příběhu je již základna na Pianose zcela pod jeho kontrolou, obratný obchodník si vyjednává podmínky s plukovníkem Cathcartem, který se ho bojí natolik, že souhlasí s jeho návrhem vysílat na mise ostatní vojáky pod Milovým jménem. Neštítí se navrhnout své přátele, na kterých mu údajně záleží, přitom jich několik s ledovým klidem pošle na smrt. Milo je v příběhu popisován jako hrdina a je všemi milován, což je zcela v rozporu s jeho skutečným charakterem. Milo nereprezentuje pouze absurditu, ale také vše zlé, čeho se lidé jsou schopni dopouštět. Reprezentuje korupci, lži, pokrytectví, manipulaci, přetvářku, lhostejnost, chamtivost, sobectví, krutost. Jeho absurdně pokřivený charakter v kombinaci s jeho dobrou pověstí mezi vojáky a neuvěřitelnými

schopnostmi z něj činí nadpřirozenou postavu v jinak reálném prostředí románu. Milo je vlastně jediným opravdovým antagonistou příběhu, neboť ostatní záporné postavy jsou buď příliš hloupé, nebo jejich činy nemají dost velký význam. Jak napovídá jeho příjmení Minderbinder, tento muž se zrodil k manipulování lidských myslí.

3. Manipulace v *Nineteen Eighty-Four*

Svět, ve kterém se příběh *Nineteen Eighty-Four* odehrává, je dystopickou verzí toho našeho, zasazenou nejspíše v roce 1984. Protagonista Winston, jenž je jediným zdrojem čtenářových informací o tomto fiktivním světě, totiž nemůže s jistotou potvrdit, že se události *Nineteen Eighty-Four* odehrávají právě v tomto roce, je to pouze hrdinův odhad. Již název románu tak v sobě nese jeden z hlavních rysů tohoto světa, čímž je lživost informací a všudypřítomná nejistota. Jedinou životní jistotou asi třiceti devítiletého Winstona je smrt, předčasná smrt, jak ji sám předpovídá a očekává.

Téměř veškerá souš Země v Orwellově románu je rozdělena mezi tři superstáty, pravděpodobně vzniklé v období po druhé světové válce. Všechny tři superstáty sdílí prakticky totožný model společnosti a vlády. Eurasie, vzniklá v důsledku pohlcení Evropy Sovětským svazem, je řízena nebolševiky. V čínské Eastasii je státní ideologií tzv. „Obliteration of the Self,“ volně přeloženo jako sebezničení či vyhlazení individuality. Establishment Eastasie, která se skládá ze států východní Asie a Zadní Indie, tedy svůj temný cíl vyjadřuje přímo v názvu své ideologie, na rozdíl od centra dění románu, Oceánie. V té vládne anglický socialismus, zkráceně, a především spisovně, Ingsoc. Oceánie vznikla spojením vyčerpaného Britského impéria, Spojených států amerických a Latinské Ameriky. Spojení však nebylo dobrovolné. V důsledku zničující války, probíhající v padesátých letech minulého století, se staly Spojené státy takovým hegemonem, že zbytek amerického kontinentu a Britské impérium pohltily. Tato zničující válka, hojně využívající jaderné zbraně, by mohla být přirovnána k hypotetické válce, ke které mohlo dojít v našem světě po porážce nacistického Německa. Britové totiž plánovali s pomocí Spojených států po porážce Německa vytlačit Rudou armádu ze střední a východní Evropy. Američané však britský plán odmítli, čímž učinili rozhodnutí, kterým náš svět možná zachránili před osudem podobným tomu v Orwellově příběhu.

Oceánie, Eurasie a Eastasie jsou v permanentním válečném konfliktu, který započal v šedesátých letech po jejich ustálení v důsledku jaderné války předešlé dekády. Pro zúčastněné státy však probíhající válka není zdaleka tak zničující jako ta, z které se zrodily. Boje probíhají pouze mezi malým množstvím profesionálních vojáků na území mimo hranice superstátů. Těmito územími jsou rovníková Afrika, islámský svět, Indie a jihovýchodní Asie. Hlavní dějiště války se v prostoru přesouvají podle toho, které dva státy zrovna uzavřely spojení proti tomu třetímu. Například, je-li Oceánie ve spojení s Eastasií a ve válce s Eurasií, pak oceáničtí vojáci bojují v Africe či Indii.

Naopak, je-li Oceánie ve válce s Eastasií, většina bojů se odehrává v Indonésii a Zadní Indii. Eurasie a Oceánie ovšem nikdy neválčí v Evropě, kde se jejich území nachází přímo vedle sebe. Eurasie je v ideální pozici pokusit se obsadit Britské ostrovy a Oceánie může z Británie připravit invazi Evropy. Získání území druhého státu ani jeho definitivní porážka nicméně nejsou cílem ani jedné ze zúčastněných stran, které válku využívají pouze k ovládnutí svých obyvatel a získání otrocké pracovní síly a surovin neutrálních území. Zajímavým faktem je, že Oceánie je vždy v alianci s jedním ze zbývajících států. V čase, kdy se příběh odehrává a v předcházejících letech Winston nezaznamenal, že by někdy byla Eastasie a Eurasie ve spojení proti Oceánii. Toto si lze vysvětlit dvěma způsoby. Prvním z nich je možnost, že Oceánie je nejslabší ze tří superstátů, a tak musí, ve jménu zachování statusu quo, být vždy součástí aliance. Druhou, mnohem pravděpodobnější teorií je, že v zájmu propagandy oceánické Ministerstvo pravdy o simultánní válce s oběma konkurenty neinformuje. Zmíněné superstáty jsou totiž popisovány jako stejně mocné. Je-li některý z nich slabší, pak je to jediné plochou nejmenší Eastasie, která do války vstoupila jako nejméně technologicky rozvinutá.

Winstonova rodná Oceánie je státem bez hlavního města. Po ustanovení státu se vládnoucí strana Ingsoc takto rozhodla proto, aby si žádná část územně nesouvislé Oceánie nepřipadala kolonizovaná vzdálenými, cizími pány. Hlavním motivem pro toto rozhodnutí ovšem byla neexistence mocenského centra, vůči kterému by mohly lidé mířit svůj hněv. Oceánie je tedy na totalitní stát nezvykle decentralizovaná. Winston žije v Londýně, v hlavním městě třetí nejlidnatější provincie státu, v tzv. Airstrip One, česky na Vzetové dráze Jedna. Oceánie, nebo alespoň Airstrip One, jsou řízeny čtyřmi ministerstvy, Ministerstvem pravdy (Minitrue), lásky (Minilove), hojnosti (Miniplenty) a míru (Minipax). V názvech všech ministerstev je obsaženo antonymum toho, co je jejich cílem. Winston pracuje na Ministerstvu pravdy, kde má na starost přepisování neaktuálních informací ve starém tisku, například záměnu jmen konkurenčních superstátů v případě změny spojení. V dikci Minitrue je veškerý tok informací v Oceánii. Ovládá média, vydává písně, literaturu i dětské učebnice. Miniplenty má na starost hospodářské plánování a především omezování produkce spotřebního zboží. Minipax má na starost vedení nekonečné války a je jediným ministerstvem, které přímo nepřichází do kontaktu s většinou populace, vyjma náboru nových vojáků a zásobování válečnými zajatci. Nejspíš nejtemnější složkou vlády je Ministerstvo lásky, které provozuje tzv. Thought Police, tajnou policii dohlížející na myšlenky obyvatel. Minilove má také

na starost mučení a reedukaci těch, kteří se dopustí tzv. Thoughtcrime, ideozločinu. K tomuto policii slouží všudypřítomné mikrofony, telescreens a patrolující helikoptéry.

Společnost, ve které protagonista Winston přežívá je rozdělena do tří kast. Nejpočetnější kastou jsou proléti tvořící osmdesát pět procent obyvatelstva Oceánie. Ostatní jsou členy strany, kteří se dále dělí na členy Vnitřní strany a Vnější strany. Členové Vnější strany, jejichž podíl na obyvatelstvu tvoří ani ne dvě procenta, drží veškerou výkonnou i soudní moc a výrobní prostředky. Zákonodárná moc v Oceánii neexistuje, v zemi neplatí žádné psané zákony. Z této skutečnosti lze vyvodit i kompletní nelegitimitu soudní moci. Bez zákona nemůže být spravedlivého soudu. Lidé spadající do Vnější strany pak mají na starost chod státního aparátu pod vedením členů Vnitřní strany. Typicky jsou zaměstnaní v kancelářích na jednom ze čtyř ministerstev. Proléti reprezentují dělnickou třídu Oceánie a zastávají veškerou prvovýrobu a průmyslovou produkci v zemi. Jedinou další pracovní silou jsou političtí vězni a váleční zajatci v pracovních táborech či otroci v obsazených územích okolo rovníku.

Mezi kastami oceánské společnosti panují značné rozdíly. Jedním z nich je životní úroveň. Zatímco Vnitřní strana si užívá luxusního bydlení a hojnosti kvalitních produktů, členové vnitřní strany žijí v otřesných podmínkách stranických bytových domů, v neustálém nedostatku komodit, včetně jídla, energie či teplé vody. Vůbec nejhorším podmínkám ale čelí proléti, kteří, v případě Londýna, žijí v rozsáhlých, bombardovaných suburbiích bez sanitace, bez základní zdravotní péče a neustále na pokraji vyhladovění. Těmito středověkými podmínkami je vykoupeno privilegium mentální svobody prolétů. Strana je totiž považuje za hloupé podlidi, které není třeba držet pod neustálou kontrolou a regulovat tak, jak činí v případě členů Vnější strany. Ti za svůj nevýrazně lepší životní standard platí neustálým sledováním ze strany Thought Police, která je sleduje a odposlouchává za pomoci telescreens, obřích televizorů nainstalovaných v každé místnosti bydlení člena strany. Prolétům se taktéž vyhýbá i povinnost vzdělávání v stranických institucích a organizacích. Jejich myslí tedy nejsou natolik pokřiveny např. doublethinkem, schopností věřit ve dvě odporující se tvrzení. Není od nich ani vyžadováno mluvit tzv. Newspeakem, novou, deformovanou verzí anglického jazyka. Třídní dělení oceánské společnosti je téměř nepropustné. Výjimečně dochází k výměně mezi Vnější a Vnitřní stranou, zajišťující přísun těch nejschopnějších na špičku ledovce a exkluzi těch slabších do řad Vnější strany. Proléti se ovšem za normálních podmínek členy strany stát nemohou.

3.1 Manipulace společnosti

Jedním ze základních prostředků manipulace společnosti, kterých Strana v románu využívá, je její rozdělení na zdánlivě nekompatibilní třídy. Tohoto stavu dosahuje různými způsoby, od zcela triviálních rozdílů po tak závažné, jako je odlišný přístup ke vzdělávání a poštívání jedné skupiny proti druhé. Proletí jsou vzděláváni pouze velmi krátkou dobu v nezbytně nutných základech, zatímco členové Vnější strany jsou od dětství indoktrinováni ideologií Ingsocu. Typickým příkladem drobných, zcela uměle vykonstruovaných rozdílů, je přístup k rozdělenému spotřebnímu zboží. Bez pádného důvodu proletí nemají přístup k jinému alkoholu než pivo, zatímco členové Vnější strany pijí téměř výhradně syntetický Vítězný gin a zároveň nemají dovoleno nakupovat v obyčejných obchodech pro prolety. Činí tak nicméně z nutnosti, neboť mnoho nedostatkového zboží, jako jsou tkaničky či žiletky, si mohou koupit právě jedině na černém trhu. Různé společenské třídy jsou navíc odděleny i v prostoru. Členové Vnější strany žijí ve velkých obytných domech, nazvaných Victory Mansions. Stav těchto obydlí ovšem nemá nic společného s jejich honosným názvem. Vnitrostraníci naopak žijí v luxusních bytech uvnitř segregovaných obytných domů. Proletí jsou pak neorganizovaně rozprostřeni ve svých příbytcích na předměstí Londýna. Pohyb členů strany v prolétských čtvrtích navíc budí podezření a v případě častého opakování může straníka dostat do problémů. Rozpoznání člena strany v místech, kam nepatří, ať již jsou to ulice prolétských čtvrtí, obchody či hospody, je pro patrolující strážníky snadné díky povinnosti nosit neustále uniformu strany. Uniforma, modrá pro Vnější stranu a černá pro Vnitřní, inspirovaná dělnickým úborem, má prolétům evokovat pocit, že jim je strana blíže. Ve skutečnosti je ale pouhým výsměchem ztročené dělnické třídy. Jak již bylo zmíněno výše, v Oceánii neexistuje společenský vzestup a pouze výjimečně dochází k obměně uvnitř strany. Nadané prolety, vyčnívající ze stáda, čeká pouze smrt ze strany tajné policie, jak se lze dočíst v stranou vydané knize o Ingsocu (Orwell, 1949, str. 264):

Proletarians, in practice, are not allowed to graduate into the Party. The most gifted among them, who might possibly become nuclei of discontent, are simply marked down by the Thought Police and eliminated. ... The Party ... would be perfectly prepared to recruit an entire new generation from the ranks of the proletariat.

Strana je ovšem, v případě nouze, otevřená možnosti přijmout mezi sebe prolety, například kdyby byl státní aparát ochromen smrtící epidemií v řadách Vnější strany.

Zmíněná kniha o ideologii Ingsocu, která se k Winstonovi dostane z rukou člena Vnitřní strany O'Briena není v Oceánii běžně dostupná, kniha totiž upřímně popisuje temné motivy a nehumánní prostředky, ke kterým se strana uchyluje. Dle tvrzení strany knihu napsal zrádce Emmanuel Goldstein, jeden ze zakladatelů Ingsocu a hlavní tvář antikapitalistické revoluce, jenž je inspirován sovětským revolucionářem židovského původu Levem Trotskym. Ve skutečnosti však byla napsána kolektivem autorů z řad Vnitřní strany a její obsah je, společně s osobou Goldsteina, hlavním antagonistou státní propagandy. Goldsteinovy typicky židovské rysy strana využívá k utvoření podvědomé asociace židovského obličej s nebezpečím a s Goldsteinovým učením. Této spojitosti hojně využívá při organizovaných Dvou minutách nenávisti či během Týdne nenávisti. Míření nenávisti na Židy lze pozorovat například ve filmu, o kterém si Winston píše do svého deníku hned na začátku příběhu, kdy popisuje masakr uprchlíků ve Středomoří (Orwell, 1949, str. 12):

then you saw a lifeboat full of children with a helicopter hovering over it. there was a middle-aged woman might have been a jewess sitting up in the bow with a little boy about three years old in her arms. ... then the helicopter planted a 20 kilo bomb in among them terrific flash and the boat went all to matchwood.

Dvě minuty nenávisti neboli Two Minutes Hate, jsou povinným rituálem, jehož se musí zúčastnit všichni členové Vnější strany. Během tohoto rituálu je vždy, v krátkém filmu vysílaném z telescreen, prezentován Goldstein, přednášející své kontrarevoluční myšlenky a vyvracející doktrínu Ingsocu. Jeho projev je doplněn nepříjemnými, děsivými zvuky, vojenskou hudbou a záběry z války. Málokdy také chybí záběry vojáků znepráteleného státu. Zvláštní je, že vojáci Eurasie jsou v propagandistických materiálech Asiaté, stejně tak tvoří drtivou většinu popravených válečných zajatců při veřejných popravách. Největší etnickou skupinou Eurasie by totiž měli být Slované a další Evropané, asijské národy by měly tvořit pouze malou menšinu. Strana tak při propagandě pragmaticky využívá asijsky vyhlížející vojáky, neboť v případě změny státu, se kterým je Oceánie ve válce, stačí využít k natočení propagandistického videa či k popravě vězně Eastasijské, ať již válčí s Eurasií či Eastasií. Vyobrazení nepřátelských vojsk za pomoci mužů odlišné rasy také umocňuje pocit jinakosti a apeluje na primitivní instinkty lidí, kterým dává menší možnost ztotožnit se s nepřítelem. Nicméně, pro straníky zdatné

v doublethinku by neměl být problém věřit v eastasijský původ bělošských vojáků v případném propagačním filmu.

Permanentní válka, která se mezi třemi superstáty fiktivní Země odehrává, je významným prostředkem manipulace společnosti obyvatel zúčastněných stran. Ať už je nepřítel ta či ona země, aktuální nepřítel vždy reprezentuje absolutní zlo. Strana na zneprátenou zemi směřuje veškerou energii obyvatel plynoucí z frustrace, ať již plynoucí z materiálního nedostatku či z despotické vlády totalitního režimu. Probíhající válku obyvatelům neustále připomínají bomby dopadající na Londýn v řádech desítek týdně. Ovšem, jak tvrdí Julia v rozhovoru s Winstonem, žádná válka možná ani neprobíhá a bomby jsou na obyvatele shazovány vlastní vládou (Orwell, 1949, str. 193): „... *she startled him by saying casually that in her opinion the war was not happening. The rocket bombs which fell daily on London were probably fired by the Government of Oceania itself, 'just to keep people frightened'.*“ Ač je dost možné, že válka, s určitými přestávkami, opravdu probíhá, její tvrzení, že bomby shazuje sama vláda jsou velmi racionálním úsudkem. Její tvrzení lze snadno podložit několika specifiky bombardování. Za prvé, bomby na Londýn dopadají výhradně na čtvrti prolétů, na něž je válečná propaganda především mířena, vzhledem k tomu, že se jich netýká absolutní kontrola a potlačení individuality členů Vnější strany. Proč by zneprátená země bombardovala chudinské čtvrti namísto vojenské a dopravní infrastruktury, ministerstev či luxusních obydlí členů Vnitřní strany? Nehledě na to, že válka se neodehrává v Evropě, ale v neutrálních, tropických oblastech. Dalším otazníkem je, jak je možné, že je Londýn bombardován i v době, kdy je Oceánie ve válce se vzdálenou Eastasií, oddělenou od Britských ostrovů obří, spojeneckou Eurasií. Winston taktéž zmiňuje, že intenzita bombardování a jeho smrtelnost, se graduálně zvyšuje během příprav na Hate Week, týden nenávisti. Během závěrečných dní příprav Týdne nenávisti dopadly bomby na plné kino či skládku odpadu, hojně využívanou dětmi prolétů jako dětské hřiště, čímž umocňují nenávist chudých mas vůči nepřátelské Eurasii.

Hate Week je velevýznamnou událostí, která se ročně koná jakožto hlavní připomínka probíhající války. Tato událost je velmi populární mezi zapálenými členy Vnější strany, ale i mnohými proléty, pro které Ministerstvo pravdy každý rok vytváří Hate Song, píseň nenávisti, která je stále dokola přehrávána v rozhlase a z telescreens. Píseň se nese v děsivém tónu válečných bubnů a pochodujících vojáků. V tomto období také probíhá loterie s extra vysokou částkou v případě výhry. Loterie je středobodem zuboženého života velké části prolétů. Nejvyšší částky samozřejmě vždy vyhrají neexistující osoby,

zatímco si vláda ponechá peníze zaplacené proléty s nadějí na vítězství neexistující loterie. Během Týdne nenávisti členové Vnější strany a jejích dětských organizací ověsí celé město obřími plakáty vyobrazujícími děsivě vyhlížejícího eurasijského vojáka s mongoloidními rysy, jehož zbraň míří na pozorovatele, ať již se na plakát kouká z jakéhokoliv úhlu. Vůči válce běžně lhostejní proléti se tak během Týdne nenávisti dočasně dostávají do typického patriotského šílenství. Zatímco za běžného chodu se popravy válečných zajatců konají jednou měsíčně, během Týdne nenávisti jsou na denním pořádku a těší se, v nenávisti hnané společnosti, ještě větší popularitě než za normálních okolností. Při takových kvantech popravených vězňů je navíc možné mezi popravenými zahlédnout i zajatce bílé rasy, ať již to jsou ve skutečnosti vojáci Eurasie, nebo domácí vězni. Při podněcování k nenávisti vůči nepřátelskému státu propaganda neopomíjí ani propojení se špióny a zrádci uvnitř Oceánie, navázanými na Goldsteina a jeho Bratrstvo, s největší pravděpodobností stranou vyfabulovanou kontrarevoluční, odbojovou organizací, jejíž existenci, podobně jako probíhající válku, zpochybňuje Winstonova partnerka Julia (Orwell, 1949, str. 192): „*But she refused to believe that widespread, organized opposition existed or could exist. The tales about Goldstein ... were simply a lot of rubbish which the Party had invented for its own purposes...*“ Winston v opozici naopak věří. Tento rozdíl v názorech demonstruje nejen nejistotu okolní reality, která provází život lidí nedostatečně ovládajících doublethink, ale také poukazuje na efektivitu stranické propagandy a cenzury týkající se historie, na které se podílel sám Winston. Výrazně mladší Julia si svět bez strany, svět, kde lidé povstanou, svět, kde se něco změní, nedokáže představit, neboť nepoznala svět před revolucí a nemá srovnání.

Úprava historie je asi nejdůležitější prací, kterou je pověřeno Ministerstvo pravdy. Dle doktríny strany ovšem historie není upravována. V moment, kdy jsou nehodící se informace zničeny v podobně spálení kompromitujícího tisku v tzv. memory holes, paměťových dírách, se mění realita minulosti a podle pravidel doublethinku ani nikdy jiná nebyla. O těchto změnách nezůstávají důkazy. Nejběžnějšími úkony, se kterými se protagonista ve své pozici setkává, jsou úpravy předpovědí Velkého bratra, vůdce strany, či Ministerstva hojnosti, ať již se týkají plánů produkce nebo vývoje války. V jednom případě například Velký bratr předpovídá klid na indické frontě s očekáváním eurasijských výbojů na severu Afriky. Vzhledem k tomu, že se Velký bratr v tomto případě zmýlil a došlo k opačné situaci, musí Winston tuto předpověď upravit v příslušném tisku tak, aby odpovídala skutečným událostem, neboť strana a Velký bratr, její ztělesnění, se nemohou nikdy mýlit. Winston pak tento aspekt své práce na

ministerstvu popisuje slovy: „*Day by day and almost minute by minute the past was brought up to date.*“ (Orwell, 1949, str. 51) Winston musí také často upravovat hospodářské plány produkce či přidělu některého spotřebního zboží. Po porážce utrpěné v Indii dochází ke snížení přidělu čokolády z 30 gramů na dvacet. Nicméně, ministerstvo hojnosti v nedávné době vydalo slib, že přiděly čokolády se rozhodně nebudou snižovat. Na Winstonův stůl tak přistane zpráva psaná v žargonu ministerstva: „*times 14.2.84 miniplenty malquoted chocolate rectify.*“ (Orwell, 1949, str. 49) Tato zpráva mu dává za úkol upravit minulost, načež ze záruky nesnižování přidělu se obratem stává varování před možným snížením přidělu čokolády někdy v období dubna. Mnohem temnější pobídkou je pak povel k odstranění veškerých důkazů o existenci nějaké osoby. V tisku jsou jména dotyčné osoby zaměněna, včetně příslušných fotek a tato neosoba, jak jsou takoví lidé označováni, zmizí z reality, jako kdyby nikdy neexistovala. Toto počínání, zvané, reality control, je jedním ze základních pilířů ideologie Ingsocu, vyjádřený v jejím sloganu: „*Who controls the past, ... controls the future: who controls the present controls the past.*“ (Orwell, 1949, str. 44) Winston se také domnívá, že v Oceánii již nezbyývají žádné knihy vydané před rokem 1960, tedy před nástupem Ingsocu k moci. Důkazem, jak podstatnou součástí stranické doktríny ovládnutí minulosti je, je fakt, že ničení knih se nevyhnulo ani čtvrtím prolétů. Obyvatelé Oceánie tak nemají přístup k žádným zdrojům informací o minulosti, které by neprošly úpravami na Ministerstvu pravdy. Nemají tedy srovnání a musí straně věřit.

Největší pracovní vytížení na ministerstvu nastává vždy v týdnu po změně protivníka. K takovéto změně dochází v příběhu hned dvakrát, poprvé tomu tak je v průběhu Týdne nenávisti, mířeného proti Eurasii. Řečníkovi Vnitřní strany na Vítězném náměstí stačí oznámit válku s Eastasií a po 6 dnech štvání proti Eurasii, uprostřed štvavého proslovu proti ní, se zúčastnění okamžitě vrhnou do strhávání plakátů s eurasijským vojákem, které dle logiky zmanipulovaného davu, vyvěsili zrádci a eastasijští špioni. Oceánie byla vždy ve válce s Eastasií, Eurasie byla vždy spojencem Oceánie. Ač se Winston, silou zvyku, davového šílenství zúčastňuje, vnímá informaci jako lež a uvědomuje si, že nejsnáze strana manipuluje těmi nejhlupejšími. (Orwell, 1949, str. 197)

In a way, the world-view of the Party imposed itself most successfully on people incapable of understanding it. They could be made to accept the most flagrant violations of reality, because they never fully grasped the enormity of what was demanded of them, and were not sufficiently interested in public events to notice what was happening.

Podruhé se strany ve válce obrátí koncem příběhu, někdy po Winstonově převýchově na Ministerstvu pravdy. Jak bylo zmíněno výše, na tom, s kým Oceánie válčí ve výsledku vůbec nezáleží. Každá ze zúčastněných zemí totiž vede válku především proti vlastním obyvatelům. Strana využívá válku a s ní spojené ekonomické machinace k ovládnutí obyvatelstva skrze udržování neustálého stavu nedostatku. Cílem války není zisk území, není jí porážka nepřítele, ale spotřeba průmyslového a technologického potenciálu výhradně ve válečných snahách, jak je popsáno v Goldsteinově knize (Orwell, 1949, str. 241): „*War is a way of shattering to pieces, or pouring into the stratosphere, or sinking in the depths of the sea, materials which might otherwise be used to make the masses too comfortable, and hence, in the long run, too intelligent.*“ Vědy je v Oceánii využíváno pouze k pronásledování lidí, omezování svobody a k válečným účelům. Vzhledem k tomu, že válčící země se nesnaží o porážku nepřátel, absence vojenské a ekonomické konkurence vede ke snížení kvality vzdělávání. K udržení pro stranu příznivé hierarchie je třeba chudoba, utrpení a nevědomost. Masy lidí musí zůstat otupělé chudobou a neustálým bojem o přežití. Dostatek jídla a volného času totiž vede k vyhledávání vyšších hodnot. V dobře živené populaci roste vzdělanost a s ní i schopnost samostatného přemýšlení. Takovéto obyvatelstvo by si dříve nebo později uvědomilo nepotřebnost vládnoucí menšiny, kterou by, se svou početní převahou, snadno sesadilo. Vláda Oceánie ovšem musí lidem existenci války neustále držet ve vědomí, například pravidelným reportováním či bombardováním měst. Tento pocit vnějšího nebezpečí je nutný pro to, aby zbídačené obyvatelstvo předalo moc straně, přijalo omezení svých svobod a potřeb ve jménu přežití. Nedostatek se ovšem netýká pouze chudých mas, v případě Oceánie prolétů, ale i těch do jisté míry favorizovaných. Členové Vnější strany jsou taktéž udržováni na pokraji vyhladovění proto, aby si vážili drobných privilegií, která je odlišují od prolétů. Strana tak poštvává jednu terorizovanou skupinu obyvatel proti druhé. Válka a nízká životní úroveň pak kromě izolace tříd v rámci Oceánie, izoluje celou společnost od vnějšího světa, od obyvatel Eurasie a Eastasie. Lidé si tedy nemohou uvědomit, že trpí stejně, jako jim prezentovaný nepřítel, nemohou se ztotožnit s cizinci a oponovat vlastní vládě.

Mimo válečné propagandy jsou obyvatelé také neustále vystavováni nekonečným výčtům ze statistik Ministerstva hojnosti z všudypřítomných telescreens. Všechna čísla valící se z reproduktorů mají jedno společné, svou neověřitelnost. Mimo vysílání, které je kompletně pod kontrolou strany, nemohou lidé získat jiné informace, nehledě na to, že pokoušet se o něco takového by jim vysloužilo okamžitou pozornost Thought Police,

neboť zpochybňování tvrzení ministerstev je závažný zločin. Zprávy o produkci a životě v zemi se vždy nesou v nadšeném tónu, propaganda typicky využívá hyperbol a mnoha kladných přívlastků. Například v tomto oznámení Ministerstvo hojnosti ohlašuje, že životní úroveň se za poslední rok zvýšila nejméně o 20 %, přičemž využívá slovních spojení jako „glorious news“ či „the battle for production“ (Orwell, 1949, str. 74): „*Attention, comrades! We have glorious news for you. We have won the battle for production! Returns now completed of the output of all classes of consumption goods show that the standard of living has risen by no less than 20 per cent over the past year.*“ Nejen, že uváděné hodnoty nejsou přesné, jsou především velmi vágní, nic neříkající. Špatně vzdělaní recipienti takovýchto oznámení si jenom těžko představí, co je jim vlastně sdělováno. Důležité ale je, že zpráva vzbudí pocit vítězství, satisfakce a očekávání lepších zítřků. Velmi nadužívanou je i fráze „our new, happy life.“ Propagandistickou iluzi šťastné a prosperující oceánické společnosti dokresluje i image ideálního člověka žijícího v Oceánii, jak přemítá Winston při pohledu na telescreen (Orwell, 1949, str. 76): „*How easy it was, thought Winston, if you did not look about you, to believe that the physical type set up by the Party as an ideal—tall muscular youths and deep-bosomed maidens, blond-haired, vital, sunburnt, carefree—existed and even predominated.*“

Pro pozitivní reprezentaci života v Oceánii je nutná i výše zmiňovaná moc strany nad minulostí. Výstavba všech významných budov moderního vzezření je připisována straně, zatímco v předrevolučním staletí kapitalismu, dle strany, nebylo vbudováno vůbec nic. Strana fabuluje o historii před revolucí s tak absurdními tvrzeními, jako že každý kapitalista měl právo vyžadovat pohlavní styk s jakoukoliv ženou pracující v jeho továrně. Strana tak může neustále srovnávat aktuální stav s vymyšlenými hrůzami předrevoluční éry, jako například v hlášení o novorozenecké mortalitě (Orwell, 1949, str. 95): „*The Party claimed that the infant mortality rate was now only 160 per thousand, whereas before the Revolution it had been 300—and so it went on. It was like a single equation with two unknowns.*“ Winstonova myšlenka o rovnici se dvěma neznámými trefně vystihuje výše zmíněnou prázdnotu informací od Ministerstva hojnosti. Strategie strany, vyjádřená v Goldsteinově knize, utvrzuje v nutnosti nemožnosti srovnání s dřívějším stavem (Orwell, 1949, str. 268): „*Party member, like the proletarian, tolerates present-day conditions partly because he has no standards of comparison. ... because it is necessary for him to believe that he is better off than his ancestors and that the average level of material comfort is constantly rising.*“

3.2 Manipulace jedince a mezilidských vztahů

Manipulace společnosti, popsaná v předešlé kapitole, není hlavním prostředkem, který strana využívá k udržení se u moci. Jak bylo zmíněno, tyto způsoby manipulace jsou mířeny především proti společenské třídě prolétů. Pro udržení stavu společenské hierarchie v Oceánii je mnohem důležitější kontrola a ovládání jedince, vztahů mezi jedinci a primární instituce, rodiny. Tohoto jsou ovšem proléti, stranou srovnávání se zvířít, ušetření. Kompletní vměšování strany do života se týká pouze jejích členů.

Největší překážku v dovedení manipulace jedince k dokonalosti představují lidské instinkty, které strana sice umí využívat, ale nemůže je zcela ovládat, a proto je nenávidí. Sebevíc se vměšuje do života svých členů, stejně není schopna zcela potlačit rodičovský instinkt. Ve světě vytvořeném Orwellem, nebo alespoň v jeho části ovládané ideologií Ingsocu, rodina není základem státu, naopak, rodina je nepřitelem státu. Strana si uvědomuje, že není schopna poštvat rodiče proti svému dítěti. Zdánlivě tedy rodiče vybízí k milujícímu přístupu k dětem, zatímco potomky soustavně poštvává proti vlastním rodičům. Děti jsou od útlého věku vychovávány ve státních institucích a organizacích. Rodiče navíc nemají možnost vliv strany na své potomky regulovat, neboť s dětmi nikdy nejsou sami. V každé místnosti bytů straníků jsou nainstalované telescreens, skrze které Thought Police vidí a slyší vše, co se v rodině děje. Dítě je také vedeno k tomu, aby u svých rodičů dohlíželo na dodržování stranické doktríny a v případě porušení nepsaných pravidel rodiče udalo. Stává se tak prodlouženou rukou strany, neoficiálním agentem tajné policie.

Děti a mládež jsou v průběhu své výchovy členy několika organizací, které mají za úkol budování ideálního člena strany. Jednou z takových institucí jsou například The Spies, špioni. Tato organizace učí děti špiónážním dovednostem, ke kterým přidává i schopnost rozeznat Thoughtcrime, myšlení, či myšlenku v rozporu se stranickou doktrínou. Kromě toho navíc vede děti k agresi a zálibě v násilí, podobně jako tomu bylo například v nacistických táborech mládežnické organizace Hitlerjugend. Děti u Špiónů hrají hry, simulující válku či pronásledování špióna. Propojuje tak tyto činnosti s radostí ze hry, čehož využívá k upevnění požadovaného chování. Ironií je, že samotní rodiče jsou na počínání svých potomků hrdí, obzvláště podaří-li se jim odhalit Thoughtcrime, v mnohých případech u rodičů samotných, jak se při setkání se svým sousedem v cele na Ministerstvu pravdy dozvídá Winston (Orwell, 1949, str. 295): „*‘It was my little daughter,’ said Parsons with a sort of doleful pride. ‘She listened at the keyhole. Heard*

what I was saying, and nipped off to the patrols the very next day. ... I don't bear her any grudge for it. In fact I'm proud of her.“ Ať již rodiče chování dětí podporují ze strachu ze svých potomků a strany, či protože sami prošli podobným mentálním výcvikem, výsledkem je, že má strana nad dětmi úplnou moc a především přesměrovává věrnost dětí od rodiny ke straně. Tento proces je umocněn tím, že rodiče nemohou svým dětem projevovat lásku. V oceánické společnosti jsou projevy pozitivních emocí absolutní tabu, nejsou-li mířeny na osobu Velkého bratra. Strana tak rodinu přetváří z instituce, která člověku přirozeně poskytuje pocit bezpečí, bezpodmínečné lásky a jistoty, v pouhé seskupení lidí, v kterém dospělí jedinci zajišťují fyzický vývoj svých potomků, jichž se právem obávají. Toto je jeden z mnoha způsobů, jak jedince udržují ve stavu úzkosti, strachu, s neustálým pocitem nebezpečí a nejistoty, s pocitem, že je viděn a jeho myšlenky jsou pod neustálým dohledem. Jedinec nemá možnost před stranou uniknout, což je motiv prostupující celý příběh.

Dalším mládež sdružujícím uskupením je takzvaná Junior Anti-Sex League, organizace, která se soustředí na propagaci cudnosti a potlačení sexuality. Jak čtenáře informuje Winston, strana se domnívá, že muži mají hůře kontrolovatelný sexuální instinkt, a tak se při potlačování sexuality soustředí hlavně na ženy, které si svoji cudnost spojují s věrností straně (Orwell, 1949, str. 86): „*The women of the Party were all alike. Chastity was as deep ingrained in them as Party loyalty.*“ To je důvodem, proč v oddělení vydávajícím pornografii pro proléty, pracují téměř výhradně jen ženy. Čeho se ovšem strana snaží u mládeže dosáhnout, je spojení sexuálního aktu s negativními pocity, s pocitem viny a špinavosti. Jak vysvětluje svému partnerovi Julie, během sexuálního aktu člověk spotřebovává energii a po jeho skončení se cítí šťastný a bezstarostný, což je nepřípustné. Strana vyžaduje, aby jedinec veškerou energii vkládal do projevů nadšení z nadprodukce, demonstrací, průvodů, či Dvou minut nenávisti. Oslavné události a organizované davové šílenství plné nenávisti výstižně popisuje slovy (Orwell, 1949, str. 167): „*All this marching up and down and cheering and waving flags is simply sex gone sour.*“ Jak potom vypadá sexuální interakce mezi lidmi, kteří si prošli výchovou ve stranických organizacích, lze pozorovat na příkladu vztahu Julie a Winstona, či na Winstonově svědectví o jeho soužití se svou manželkou.

Winstonova manželka Katherine byla typický případ stranou zmanipulované osoby, manželka, která nesnášela pohlavní styk, nemilovala svého muže, byla připravena ho kdykoliv udat, v případě, že by porušil některá ze stranických pravidel. Mezi manželi nepanuje věrnost, podobně jako tomu je ze strany dětí vůči rodičům. Winston jejich

sexuální život popisuje jako oboustranné utrpení. Katherinino smýšlení o sexuálním aktu bylo natolik ovlivněno učením strany, že si Winston při pohlavním styku připadal, jako kdyby ho od sebe tlačila, i když ho k sobě tiskla. Byla zcela bezvládná a oddaná chvílce utrpení, kterou byla ochotna akceptovat jakožto službu straně, jak akt nazývala. Pohlavní styk je pro většinu žen v Oceánii povinností vůči straně, neboť jí chtějí dát své děti jako budoucí členy. Winstona od sexu odrazoval především manželčin zjevný odpor a nechut'. Straně se skrze pošpinění sexu daří efektivně rozeštvat muže a ženy ještě dříve, než se mezi nimi vůbec může vytvořit jakýkoliv vztah. Winston má negativní vztah k ženám. Vůči mladým, krásným ženám dokonce cítí nenávist, zjevně plynoucí ze sexuální frustrace. Svoji nenávist si ovšem racionalizuje tím, že mladé ženy jsou nejortodoxnějšími podporovateli strany a jsou nejvíce posedlé cudností a čistotou. Ženy naopak vnímají muže jako ohrožení jejich ctnosti a věrnosti straně. Ironií je, že v té samé době, kdy Winston přemýšlí nad svou nenávistí vůči ženám, mu zároveň velmi imponuje člen Vnitřní strany, O'Brien. Imponuje mu člověk, který se podílí na utrpení jeho i nenáviděných žen. Straně se opět daří směřovat nenávist od sebe mezi lidi.

Nenávist a strach provází i začátek Winstonova vztahu s Julií. Sledování ze strany Julie a její snahy o navození kontaktu považuje za počínání amatérského špiona, snažícího se usvědčit Winstona z Thoughtcrime. Winston jí dokonce později doznává, že se jí natolik bál, že zvažoval její znásilnění a zabití. Winston se v myšlenkách často ubírá k násilí, ke kterému byl vychován stranou. Jejich první pokus o pohlavní styk dopadá neúspěšně. Winston totiž stále cítí odpor vůči sexu z dob, kdy ještě žil se svou ženou. Není schopen pociťovat fyzické vzrušení, vnímat fyzickou přitažlivost druhé osoby. Co ho nakonec přiměje k aktu je až zjištění, jak zkažená Julie je. Imponuje mu, že spala s mnoha muži, že mluví sprostě, že používá parfém. Nepřitahuje ho její mladé tělo, ale její odpor vůči straně, jejich pohlavní styk je aktem osobní vzpoury vůči straně, jak se čtenář dovídá z Winstonova rozjímání po jednom z jejich sexuálních setkání (Orwell, 1949, str. 159):

In the old days, he thought, a man looked at a girl's body and saw that it was desirable, and that was the end of the story. But you could not have pure love or pure lust nowadays. No emotion was pure, because everything was mixed up with fear and hatred. Their embrace had been a battle, the climax a victory. It was a blow struck against the Party. It was a political act.

Winston a Julie se do sebe zamilují. Především Julie se velmi rychle uchyluje k vyznání lásky, což poukazuje na zoufalou touhu po citu, ač skutečného citu není zcela

schopná. Milovala snad skutečně a hluboce všechny předchozí milence, o kterých, včetně těch mrtvých, mluví bez náznaku smutku? Zvláštní je, že Winston považuje intelektuální porozumění za to, co mu chybí, spíše než láska. Tohoto porozumění se mu nakonec dostane až od muže, O'Briena. Tento rozdíl lze považovat za náražku na Orwellovo vlastní vnímání žen, které jsou v knize nenáviděny Winstonem i jedinou ženou, Julií, kterou alespoň částečně uznává, i když ji považuje za jednoduchou. Julie je popsána jako materialistická, sobecká, bez ideálů. Winston jí po rozjímání nad vzdorem straně vytkne (Orwell, 1949, str. 196): „*You're only a rebel from the waist downwards.*“ Bez ohledu na to, že jejich vztah je silně založen na sexu a jeho spojitosti s osobní vzpourou vůči straně, emoce, které k sobě cítí jsou na poměry členů strany výjimečné. Winston ve vzpomínkách na svou matku a sestru rozjímá nad emocemi a uvědomuje si, že než poznal Julii, naposledy cítil lásku či smutek ze ztráty před více jak čtvrt stoletím. Od doby, co se k moci dostal Ingsoc, cítí pouze strach a nenávist. Členové strany jsou od dětství každodenně vedeni k nenávisti a jsou neustále vystavováni vyobrazení násilí, zprávám z války a bombardování. Jsou tedy otupělí vůči lidskému utrpení, nejsou schopni soucitu. Například při sledování scény z filmu, ve které dopadne bomba na člun plný dětí, jsou členové strany pobaveni, zatímco mnozí proléti jsou pohoršeni. Sám Winston po bombardování prolétské čtvrti, bez pozastavení, odkopne ruku oddělenou od těla výbuchem. Velmi rychle se také uchyluje k násilným myšlenkám, například v jídelně, když mu nevinný muž nevědomky překazí plány na kontakt s Julií, takto přemýšlí o jeho obličejí (Orwell, 1949, str. 141): „*Winston had a hallucination of himself smashing a pick-axe right into the middle of it.*“

Ač jsou ve vztahu šťastní, Winston dokonce přestal pít gin, a jejich tajná skrýš v pronajatém pokoji nad obchodem v prolétské čtvrti jim poskytuje pocit bezpečí a nedotknutelnosti, oba vědí, že jejich vztah nemůže mít šťastného konce. Nejen, že Winston je ženatý a strana nepovoluje rozvody, zároveň každé nové manželství musí získat svolení od komise, zamítající žádosti, u kterých podezřívá sexuální přitažlivost mezi posuzovanými partnery. Nemožnost společného soužití ovšem není tím očekávaným špatným koncem. Tím je jejich nevyhnutelné dopadení, mučení a smrt. Strach se tak vkrádá i do jejich zdánlivě bezpečného útočiště. Nemožnost uniknout straně provází celý život jejího člena a je fyzicky ztělesněna vyobrazeními Velkého bratra s nápisem BIG BROTHER IS WATCHING YOU, která jsou k nalezení na všech veřejných prostranstvích, v obydlích či na telescreens. Tato všudypřítomnost strany se projevuje diktováním každého aspektu života či neustálým dohledem nad jedincem.

Každý člen strany má, podle konkrétního zaměstnání, určený čas, kdy ho vzbudí hlas z telescreen, do tří minut se musí převléct do uniformy a zúčastnit se věku adekvátní, ranní rozcvičky, při které je, jako ostatně celý den, sledován skrze telescreen. Člen strany tak svůj celý den prožívá v napětí, že je možná právě pozorován členem Thought Police. Nemůže ani zcela svobodně zacházet se svou mzdou, z níž **musí** každý měsíc odvádět **dobrovolné** příspěvky stranickým organizacím. Z tohoto oxymóronu přímo číší Orwellova záliba v ironii. Winston si například nemůže bezpečně pořídit něco tak triviálního, jako jsou starožitné cetky, neboť vlastnictví starých či krásných objektů znamená výstřednost. Za porízení deníku, usuzuje Winston, může očekávat popravu nebo přinejmenším dvacet pět let v pracovním táboře. Nemůže si svým trestem být zcela jistý, v Oceánii totiž neexistují zákony (Orwell, 1949, str. 266): „*He has no freedom of choice in any direction whatever. On the other hand his actions are not regulated by law or by any clearly formulated code of behaviour.*“

Život straníka, který neovládá dokonale doublethink, je neustálým bojem sama se sebou. Winston označuje vlastní nervový systém za největšího nepřítele (Orwell, 1949, str. 81): „*Your worst enemy, he reflected, was your own nervous system. At any moment the tension inside you was liable to translate itself into some visible symptom.*“ Za každé situace musí mít pod kontrolou svou mimiku, držení těla, pohled v očích, neboť jakýkoliv drobný detail může být zaregistrován tajnou policií či ostatními členy strany, kteří, ať již ze strachu o sebe, či z upřímného přesvědčení, spěšně zločince nahlásí. Na chvíli se zasnít, je podle Winstona velmi nebezpečné (Orwell, 1949, str. 79): „*It was terribly dangerous to let your thoughts wander when you were in any public place or within range of a telescreen. The smallest thing could give you away.*“ Mezi lidmi panuje nedůvěra a neexistuje možnost, že by se seskupily a podkopávali autoritu strany. Od jedince se v různých situacích očekávají jisté reakce. Během Dvou minut nenávisť musí jednat emotivně, zlostně pořvát na nepřítele, ať již to je Goldstein či eurasijský voják. Při oznámení vítězství se očekává viditelné nadšení, zatímco nezájem či výraz nedůvěry může být sám o sobě trestným činem, nazývaným facecrime. Paradoxem je, že Winstonova častá, drobná pochybení, jako chvilková zahálení s projevem emocí, zamýšlení se apod. přilákala pozornost jak Julie, která si za své sexuální partnery vybírá výhradně ostatní thought criminals, tak i O'Briena, agenta Thought Police. Winston musí dávat pozor i na detaily, jako je dostatečné umytí inkoustu ze svých rukou po psaní deníku. Některý z jeho kolegů by ho mohl nahlásit, neboť používání plnicího pera a psaní mimo práci bylo nezvyklé. K uvolnění dochází pouze ve tmě, kde je člověk před

sledováním v bezpečí, nevydává-li žádné zvuky. Paradoxně nejnebezpečnějším je mluvení ze spánku, které nemůže ovlivnit. Tímto způsobem si své zatčení na Ministerstvu lásky vysloužil například Winstonův soused Parsons, jehož zaslechla jeho vlastní dcera pronést věty proti Velkému bratrovi. Tresty tedy nejsou udělovány za činy, které by byly v rozporu s neexistujícími zákony, ale za pouhé myšlenky. Trestaná je možnost, že by ke zločinu v budoucnu došlo (Orwell, 1949, str. 266): „... *and vaporizations are not inflicted as punishment for crimes which have actually been committed, but are merely the wiping-out of persons who might perhaps commit a crime at some time in the future.*“ Thoughtcrime nelze skrývat věčně, před policií není úniku. Dopustí-li se jedinec myšlenkového zločinu, může si být jistý, že eventuelně bude dopaden a neunikne mučení a smrti. Pocit bezmoci je ještě umocněn tím, že vzhledem k nemožnosti pořídit si zbraň či jed, je pro člověka velmi obtížné spáchat sebevraždu. Nemůže tedy rozhodovat ani o svojí smrti, i ta je pouze v rukách strany.

Mimo dosah obrazovek se člověk také dostane na venkově, v přírodě, kde jsou maximálně poschovávané mikrofony. Cesty na venkov jsou však raritou a konají se převážně v podobě organizovaných, společných výprav. Samostatně člověk může cestovat maximálně do sta kilometrů. Časté cesty ale poutají pozornost a vzbuzují podezření. Člen strany by se neměl příliš často potulovat ani po městě či vyhledávat nezvyklé cesty domů z práce. Samotářství je nepřipustné (Orwell, 1949, str. 104):

It was assumed that when he was not working, eating, or sleeping he would be taking part in some kind of communal recreation: to do anything that suggested a taste for solitude, even to go for a walk by yourself, was always slightly dangerous. There was a word for it in Newspeak: OWNLIFE, it was called, meaning individualism and eccentricity.

Na členy strany jsou kladeny protichůdné požadavky. Nejsou schopni navázat opravdové vztahy, ani jim to není dovoleno, zároveň ovšem musí veškerý svůj čas trávit s ostatními straníky v dosahu telescreens. Nemohou si domluvit schůzku a hovořit v soukromí. Veškerá pošta je taktéž kontrolována policií. Nikdy tedy nejsou sami, a přesto se pořád cítí osamělí. Například setkávání Winstona a Julie bylo natolik komplikované, že někdy trvalo i týden, než byli schopni najít příhodný moment pro dohodnutí schůzky. Schůzky byly možné jen na rušných místech, i přesto je ale někdy museli bez vyřčení jediného slova zrušit či předčasně ukončit.

Vrcholným způsobem manipulace jedince, ke kterému se strana uchyluje, je již zmiňovaný doublethink, v Oldspeaku, přirozené angličtině, nazývaný reality control neboli ovládání reality. Doublethink nese již ve svém názvu paradox své podstaty, protože užitím tohoto slova sám mluvčí přiznává, že manipuluje s realitou a nutně tedy musí toto uvědomění ze své mysli, ze své vlastní reality vyjmout. Doublethink je úzce spjat s konceptem Thoughtcrime, myšlenkového zločinu, před kterým je jedinou ochranou. Nejjednodušeji lze doublethink popsat jako schopnost věřit ve dva protichůdné koncepty zároveň. Pro plnou funkčnost této schopnosti je nutná její duální povaha jakožto vědomého i nevědomého procesu. Uživatel doublethinku si musí být dostatečně vědom svého jednání na to, aby byla potřebná úprava reality přesná, zároveň ale musí být doublethink dostatečně zakořeněn v nevědomí, aby byl schopen své počínání přehlédnout. Nepříliš bystří jedinci nejsou schopni doublethink dovést k dokonalosti, na druhou stranu mají výhodu, že se nad věcmi obecně příliš nezamýšlejí, a proto je jejich doublethink dostačující. Takovíto členové Vnější strany se v Oceánii dožívají relativně vysokého věku a jsou u Vnitřní strany oblíbení, neboť se s nimi jednoduše manipuluje. Příkladem takového jedince je Winstonův jednoduchý soused Parsons, který by se, nebýt mluvení ze spánku, pravděpodobně dožil úctyhodného věku. Samotná inteligence ovšem k ovládnutí doublethinku nestačí. Mysl inteligentního jedince, při výkonu úpravy reality, bombarduje pochybnostmi, které si ani nemusí uvědomovat. Agentům Thought Police však neuniknou. Takovým inteligentním jedincem byl Winstonův oblíbený kolega Syme, kterého protagonista vnímal jako vysoce inteligentního člověka. Syme byl později, dle Winstonova očekávání, vaporizován, i přesto, že byl fanaticky oddaný straně a její doktríně. Co podle Winstona Symeovi chybělo, byla diskrétnost a ochranná hloupost (Orwell, 1949, str. 68, 70-71):

„One of these days, thought Winston, ... Syme will be vaporized. He is too intelligent. He sees too clearly and speaks too plainly. The Party does not like such people. ... There was something that he lacked: discretion, aloofness, a sort of saving stupidity. ... Zeal was not enough. Orthodoxy was unconsciousness.“

Symeova existence byla vymazána z historie, protože, i přes svoji pravověrnost, neovládal nevědomý doublethink. Byl tedy potenciálním zločincem. Rozhovor v jídelně mezi Parsonsem, Symem a Winstone pak získává zlověstný nádech, když se Parsons chlubí inteligencí své sedmileté dcery, která pomohla policii dopadnout údajného špiona.

V kontextu Winstonových myšlenek o inteligenci si čtenář uvědomí, že právě intelligence se může jednoho dne stát Parsonsově malé dceři osudnou.

Co tedy činí ovládnutí doublethinku možným? Záleží, z jakého úhlu pohledu se na věc nahlíží. Pro čtenáře a pro myšlenkového zločince je pro zvládnutí nevědomého doublethinku nutná šílenost. V realitě doublethink-ovládajícího člena Vnitřní strany je ovšem potřebná jasná, zdravá mysl. Ti nejinteligentnější obyvatelé Oceánie, často se soustřeďující do Vnitřní strany, jsou těmi, kteří mají nejvíce pokřivený pohled na realitu, ač jí zároveň sami nejlépe rozumí (Orwell, 1949, str. 271): „*In our society, those who have the best knowledge of what is happening are also those who are furthest from seeing the world as it is. In general, the greater the understanding, the greater the delusion; the more intelligent, the less sane.*“ Jednoduše řečeno, moc nad Oceánií drží naprostí šílenci. Autoři Goldsteinovi knihy, tedy samotní členové Vnitřní strany, toto demonstrují na příkladu probíhající války, o které vědí, že ji nelze nikdy vyhrát, neboť žádná ze zúčastněných stran není dostatečně slabá na to, aby byla poražena a vítězství není cílem ani jednoho ze tří superstátů (Orwell, 1949, str. 272): „*World-conquest is believed in most firmly by those who know it to be impossible.*“ Už jen napsání této věty a celé Goldsteinovy knihy, je manifestem doublethinku a šílenství autorů, kteří jsou schopni vyřknout pravdu o svém počínání a zároveň ji ignorovat, společně s procesem jejího zapomenutí. Informaci jsou pak, v případě potřeby, schopni znovu dočasně oživit. Příkladem perfektně zvládnutého doublethinku je O'Brienova věta (Orwell, 1949, str. 340): „*And you consider yourself morally superior to us, with our lies and our cruelty?*“ O'Brien přiznává stranické lži, o kterých si je zároveň zcela jist, že jsou pravdou. Vrcholem je pak situace, kdy, zatímco hledí do Winstonovi tváře, je O'Brien plně schopen věřit tomu, že Winston neexistuje (Orwell, 1949, str. 327): „*Does he exist in the same way as I exist?*“ „*You do not exist,*“ said O'Brien.“ Členové Vnitřní strany jsou tedy stranou vmanipulováni do stavu řízené šílenosti. Strana, pouhá organizace, žije svým životem, má svoji kolektivní mysl. Její zlo nelze vysledovat ke konkrétním jedincům, neboť všichni členové, vnitřní i vnější, jsou oběťmi a zároveň vykonavateli jejího zla. Nemožnost úniku se tedy vztahuje i na ty nacházející se na špici společenské hierarchie.

Zajímavým příkladem aplikace doublethinku je pak selektivní doublethink, kterého využívá Winstonova milenka Julie. Julie si specificky vybírá využívání čisté mysli a svého úsudku pouze v případech, kdy se zmiňovaná informace či událost dotýká jejího života a pohodlí. Například ohledně bomb dopadajících na Londýn racionálně usuzuje,

že je shazuje sama vláda. Nenávidí stranické pošpiňování lásky a sexu. Vnímá falešné statistiky Ministerstva hojnosti o produkci a přidělech. Na druhou stranu, bez jakékoliv pochybnosti, souhlasí s tvrzením, že Oceánie byla vždy ve válce s Eurasií, ač je tomu tak pouze po dobu posledních čtyř let v době, kdy ji ohledně toho konfrontuje Winston.

Po zatčení Winstona a Julie tajnou policií je čtenář svědkem finálního počínání strany ve vztahu k jedincům, kteří nejsou nebo nechtějí být schopní naplno využívat doublethink. Dostane se jim pomoci v korekci myšlení. Ve skutečnosti se, samozřejmě, jedná o proces, při kterém násilím přivedou člověka ke kýženému šílenství. Tento proces má několik stupňů, kdy pracovníci Ministerstva pravdy postupně odkrajují z jedincova spojení s realitou. Na začátku se Winston probouzí v permanentně, ostře osvětlené, bílé místnosti bez oken. Nedostává jídlo a při sebemenším neautorizovaném pohybu či při usínání je na něj křičeno z telescreen. Tyto podmínky mají Winstona deprivovat nekončícím řetězcem frustrací. Jeho očista ovšem opravdu začíná až s příchodem O'Briena, který Winstona pozval do fiktivního Bratrstva. Ve vztahu k O'Brienovi se Winston celou dobu dopouštěl doublethinku, když si celou dobu uvědomoval, že O'Brien je agentem Thought Police a zároveň věřil, že ho tento muž přivede do odboje proti straně. Následně je Winston občasně odebrán z cely do jiné místnosti, kde ho strážci brutálně bijí ve snaze ho psychicky zlomit a dát kolegům zbraň v podobě strachu z bolesti. Bití po čase přestane být na programu a Winston je pro změnu vyslýchán stranickými intelektuály, kteří mu vyhrožují bitím od strážců, snaží se ho ponížit a zničit jeho schopnost myslet a argumentovat (Orwell, 1949, str. 305):

Their real weapon was the merciless questioning that went on and on, hour after hour, tripping him up, laying traps for him, twisting everything that he said, convicting him at every step of lies and self-contradiction until he began weeping as much from shame as from nervous fatigue.

Během tohoto ponižování a týrání však nastávají chvíle, kdy se k němu chovají přívětivěji a mluví s ním, jako kdyby mu chtěli pomoci. Zjevně se snaží o vytvoření takzvaného Stockholmského syndromu neboli pozitivní emoční vazby oběti na svého trýznitele. Jejich práci následně přebírá samotný O'Brien, ke kterému si přesně takový vztah Winston utváří. O'Brien svou oběť mučí elektrošoky kdykoliv tvrdí pravdu či lže o tom, co si myslí. Ať již tedy Winston vyřkne své přesvědčení, že Oceánie byla ve válce s Eurasií, nebo zalže, že Eurasie byla vždy spojencem Oceánie, dostane se mu nesnesitelné bolesti. Trýznitel se tedy snaží svou oběť přesvědčit o její šílenosti, zatímco

se ji podmiňováním skrze bolest snaží k šílenosti dovést. Winston musí opravdu uvěřit tomu, že Oceánie byla vždy spojencem s Eurasií, aby po vyřknutí tohoto tvrzení nebyl odměněn bolestí. Winston je postupem času přiveden na pokraj šílenství a fyzických sil, je zcela ponížen, zlomen.

Winstonovi je během léčby prozrazeno, že byl O'Brienem sledován celých sedm let, nelze tak ani říct, co bylo jeho prvním proviněním, kterým upoutal pozornost Thought Police. Nelze vlastně zjistit, zda nebyl do této situace zcela vmanipulován, zda nebyl jednoduše náhodně vybrán, aby posloužil svým doznáním jako veřejný nepřítel. Ve výsledku na tom ani nezáleží, straně nejde o činy, ale o myšlenky. Chce ovládat mysl lidí, chce moc pro moc, která je konečným účelem jejího počínání. V posledním období je s Winstonem zacházeno dobře a i se tak cítí, je téměř šťastný. Je připraven na poslední krok své převýchovy. Je zaveden do místnosti 101, ve které je vystaven svému největšímu strachu a to krysám. Finálním krokem procesu je v jedinci vzbudit tak silný strach, že bude ochoten obětovat milovanou osobu, aby zachránil sám sebe. Přesně to se O'Brienovi podaří a Winston s vykřikuje požadavek, aby místo něj nechaly krysami sežrat Julii. Straně se tak daří nejen ovládnout jeho mysl, ale i emoce. Jedinec nemůže pociťovat lásku k nikomu jinému než k Velkému bratrovi (Orwell, 1949, str. 355): „*You hate him. Good. Then the time has come for you to take the last step. You must love Big Brother. It is not enough to obey him: you must love him.*“ Jak ironické, že strana vynakládá tak obrovské lidské a materiální zdroje na vytvoření kultu osobnosti Velkého bratra, který neexistuje a nejspíše ani nikdy neexistoval.

Po propuštění z ministerstva Winston není člověkem, kterým býval. Při setkání s Julií zjišťují, že vzájemnou zradou v místnosti 101 byly zcela zničeny city, které k sobě chovali. Nezbylo v nich nic než prázdnota. Prázdnota, kterou mohou vyplnit jedině láskou k Velkému bratrovi. Podvědomě stranu stále nenávidí a přeje si její zničení, ovšem je již zdatný v doublethinku a zvládá myšlenky rychle potlačovat. Při vyslechnutí zpráv o vítězství na frontě pociťuje spontánní blaho a uvědomuje si, že se změnil a je vyléčen. Winston konečně se definitivně zbláznil. Následně je odveden na Ministerstvo pravdy, kde je s hlavou plnou myšlenek o lásce k Velkému bratrovi popraven kulkou do týlu (Orwell, 1949, str. 376):

O cruel, needless misunderstanding! O stubborn, self-willed exile from the loving breast! Two ginscented tears trickled down the sides of his nose. But it was all right, everything was all right, the struggle was finished. He had won the victory over himself. He loved Big Brother.

3.2 Manipulace jazyka, manipulace jazykem

Největší zbraní anglického socialismu proti thoughtcrime neboli crimethink se má v budoucnosti Oceánie stát finální forma jazyka nazývaného Newspeak. Ten má usnadnit doublethink a do velké míry omezit nutnost jeho používání. Newspeak je uměle vytvořený jazyk, založený na angličtině, stranou nazývané jako Oldspeak. K roku 1984, kdy se příběh románu odehrává, je ještě stále v užití běžná angličtina. Čtenář tak s Newspeakem během příběhu nepřichází často do styku, vyjma rozhovoru Winstona se svým kolegou Symem, který se na vývoji, nebo spíše devoluci jazyka, podílí. Newspeak se uplatňuje převážně jen v žargonu ministerstev a na titulní straně deníku The Times. Newspeak, který je stranou považován za ultimátní zbraň proti intelektuální svobodě, je konečným prostředkem permanentní konsolidace moci strany nad obyvateli Oceánie. Ministerstvo pravdy se v roce 1984 blíží k dokončení jedenácté, konečné, edice slovníku nového jazyka. Implementace Newspeaku se tedy dá předpokládat v nejbližších letech. Pro skutečné nahrazení angličtiny ovšem bude třeba vyčkat, než pomrou generace lidí, kteří mluví a přemýšlí v Oldspeaku. Jeho používání většinou straníků se tedy očekává přibližně v roce 2050.

Prakticky veškeré informace o Newspeaku, které je čtenář v románu schopen získat, vychází z přílohy v závěru knihy. Příloha vysvětluje základní principy utváření Newspeaku, jeho gramatickou strukturu, slovní zásobu a motivaci pro veškeré úpravy. Pilíři utváření tohoto umělého jazyka jsou:

1. Přesnost významu slov – nejdůležitější podmínkou tvorby slov v novém jazyce je co nejužší význam daného slova.
2. Eufonie, tedy libozvučnost a jednoduchá výslovnost, je podmínkou slovní zásoby Newspeaku, která je podřízena pouze úzkému významu slova.
3. Destrukce nepotřebných a nepohodlných slov – například synonym a antonym či slov odporujících doktríně Ingsocu.
4. Pravidelnost gramatiky.

Newspeak je velmi systematický jazyk, což se projevuje i v zacházení s jeho slovní zásobou. Slovní fond tohoto umělého jazyka je rozdělen do tří kategorií. V první kategorii A se nachází jednoduchá slova každodenního potřeby. Téměř celá kategorie A je tvořena nezměněnými slovy z původní angličtiny, krátkými slovy symbolizujícími běžně předměty a fyzické činnosti. Slovy jako jsou například dog (pes), knife (nůž) či house

(dům). Kategorie B potom obsahuje slova, vytvořená specificky k vyjádření politicky orientovaných konceptů. Tato slova jsou ve všech případech složeninami jednodušších slov a mají za úkol svému uživateli vnutit žádoucí postoj vůči tomu, co vyjadřují. U slov této kategorie občas dochází k ponechání nepravidelných forem ve jménu zachování eufonie. Poslední kategorie C je využívána jen úzkou skupinou členů strany. Jedná se totiž o slovní zásobu vědeckého a technického rázu. Vědci navíc znají pouze slova, která se týkají jejich oboru a jsou k němu přiřazena. Jen velmi málo slov této kategorie je známo vědcům všeho druhu. Vzhledem k nízké kvalitě vědy v Oceánii je ovšem tato slovní zásoba dostačující. Jak se čtenář v románu dozvídá, většina vědců Oceánie jsou něco jako psychologové či sociologové, zabývající se pouze odhalováním zločinu a manipulací obyvatelstva.

Gramatika se vyznačuje zaměnitelností slovních druhů a pravidelností. Základní jednotkou Newspeaku je hybrid podstatného jména a slovesa, vzniklý odstraněním jednoho z páru odvozených slov. Všechna tato slova tedy fungují jako například slovo *attack* v standardní angličtině. Jejich slovní druh je rozeznatelný pouze podle pořadí slov ve větě. Existují ovšem slova souvisejícího významu, která nemají stejný kořen slova. Pro příklad, význam slova *to cut* (řezat) tedy v Newspeaku zastává slovo *knife* (nůž). Slovo *cut* je tedy nepotřebné a v novém jazyku neexistuje. Dle pravidel tvorby slov v Newspeaku se dá předpokládat, že fráze *to cut oneself* (pořezat se) spadá pod zastřešující termín pro zranění, například *hurt* či pod pouhé *pain*, tedy *he pained himself*. Slovo *pain* je schopné vyjádřit bolest či zranění, aniž by nutně vyjadřovalo nuance jako způsob utržení daného zranění či intenzitu bolesti. Další slovní druhy jsou pak utvářeny užitím sufixace. Adjektiva jsou tvořena jedinečně příponou *-ful*, příslovce příponou *-wise*. Pro vytvoření negativa se používá předpona *un-*. Intenzita přídavného jména či příslovce se pak vyjadřuje předponou *plus-* či *doubleplus-*, viz *doubleplusungood*, což znamená *very, very bad* neboli *terrible*, opravdu velmi špatný či hrozný. Jenom velmi málo přídavných jmen, např. *black* nebo *white*, bylo zachováno v původní formě. Zásadou pravidelnosti se řídí i skloňování. Všechna nepravidelná slovesa byla z jazyka odstraněna. Každé sloveso tak v préteritu i přičestí minulém podléhá flexi s koncovkou *-ed*. Množné číslo všech podstatných jmen končí koncovkami *-s* či *-es*, zatímco ke gradaci všech přídavných jmen stačí koncovky *-er* a *-est*. Výjimkou z pravidelnosti jsou pouze zájmena, demonstrativní adjektiva a pomocná slovesa.

Hlavním cílem tvorby tohoto nového jazyka je učinit neortodoxní myšlení nemožným. Neortodoxním myšlením je míněno cokoliv, co vybočuje z doktríny anglického socialismu. Tvůrci jazyka ve snaze o dosažení tohoto cíle zapojují mnoho různých způsobů manipulace jazyka. Prvním takovým způsobem je odstranění nežádoucích slov. Některá slova jsou, i přes svůj nežádoucí význam, zachována. Možnost jejich využití je ovšem omezena pouze na jejich věcný, bezproblémový význam. Slovo *free* například ztrácí svůj význam ve smyslu intelektuální či politické volnosti a zachovává se pouze k vyjádření absence, viz *free from saccharine*, neobsahující umělé sladidlo. Některé novotvary Newspeaku mají za úkol svou existencí z jazyka odstranit co největší množství slov, pojmout co nejvíce významů. Mnohovýznamové slovo je ovšem proti základním principům Newspeaku. Takovéto slovo ale nezůstane mnohovýznamové po dlouhou dobu. Pohltilo sice svým vznikem mnoho slov s různým významem, časem ale mentální koncepty těchto slov zmizí a zůstane již pouze zastřešující slovo, původně mnohovýznamové. Pro příklad slovo *crimethink* vyjadřuje koncepty jako svoboda či rovnost. Objektivismus a racionální myšlení je pak zastřešeno pejorativním slovem *oldthink*. Takováto zastřešující slova často vyjadřují obecně odsuzované koncepty po boku těch, které strana chce učinit společenským tabu. Slovo *sexcrime* tedy zahrnuje cizoložství, promiskuitu a různé perverze společně s běžným aktem milování bez účelu početí dítěte. Pohlavní styk za účelem pouhého uspokojení je tedy postaven na roveň například se znásilněním či stykem se zvířaty. Cudnost a pohlavní styk s cílem zplodění dítěte jsou pak společně nazvány *goodsex*. Většina pozitivně vnímaných slov angličtiny, která vyjadřují stranou akceptovatelné koncepty, jsou vyjádřena slovem *Ingsoc*.

Pro Newspeak je dále typické využívání eufemismů. Těmi jsou v románu čtyři ministerstva Oceánie či pracovní tábory zvané *joycamps*, tábory radosti. Tábory jsou, samozřejmě, ve skutečnosti místem utrpení a ministerstva mají v názvu opak jejich opravdového účelu. Radost, láska, pravda, mír a hojnost jsou všechno slova a koncepty, které se strana snaží zničit. Například asociací konceptu radosti s nelidskými podmínkami pracovních táborů oslabují tento koncept a časem ho pošpiní natolik, že ztratí svůj původní význam. Význam slova *joy* bude utrpení, radost již nebude existovat. Opakem jsou pak slova, která autenticky vyjadřují negativní realitu. *Prolefeed* je výrazem pro filmy, hudbu či zprávy nevalné kvality, které jsou produkovány pro potřeby prolétů. Rozdíl ovšem skví ve faktu, že Newspeak není zamýšlen pro proléty a členové strany považují proléty za zvířata, pohrdají jimi. Není tudíž nutné skrývat nepříjemnou skutečnost. Význam některých slov také záleží na tom, v jakém kontextu jsou použity.

Během jednoho oběda v jídelně Ministerstva pravdy Winstonovu pozornost neustále upoutává muž u vedlejšího stolu, který ze sebe chrlí velké množství nesrozumitelných slov. Jasně je pouze to, že se jedná o zásady a cíle Ingsocu. Winstona informuje kolega Syme, že se jedná o takzvaný duckspeak, že zmíněný muž kváká jako kachna (Orwell, 1949, str. 69): „*It is one of those interesting words that have two contradictory meanings. Applied to an opponent, it is abuse, applied to someone you agree with, it is praise.*“ Člověk dobře trénovaný v doublethinku považuje užívání duckspeaku při přeríkávání stranické propagandy za ctnost. Z pohledu Winstona se, samozřejmě, jedná o urážku. Podobně funguje i slovo blackwhite. V negativním významu znamená, že někdo tvrdí něco v rozporu s jasnými fakty, například, že černá je bílá. Kladným významem pak je, z věrnosti straně, tvrdit, že černá je bílá, pokud si to strana žádá.

Zkracování je dalším prostředkem manipulace významu slov. Zkrácením názvu je taktéž možné dosáhnout zúžení významu tím, že se zmenší počet konceptů spojovaných s daným názvem. Například jednoslovný název Minitrue evokuje jasnou představu o budově ministerstva, státní instituci či zaměstnavateli. Celý název ve standardní angličtině, Ministry of Truth, již zahrnuje samotné slovo truth a dává větší prostor zamyslet se nad účelem instituce. Je jím opravdu pravda? Co je to pravda? Je důležitá? Říká strana lidem pravdu? Tento případ názorně demonstruje podstatu Newspeaku. Slova Newspeaku nezačínají možností vytvoření kacírské myšlenky, navíc, v případě jejího vzniku nedávají jedinci prostor myšlenku rozvíjet, neboť nemá mnoho slov a konceptů, z kterých vybírat. Zkracování a zjednodušování taktéž vede kromě krátkých slov k monotónní mluvě. Newspeak navíc hojně využívá krátké souhlásky. To vše má za cíl jazyk učinit co nejvíce nezávislým na vědomí tak, aby mohl člen strany správně přeríkávat hesla strany, aniž by jim nutně rozuměl.

Pouhé vytvoření myšlenky, která by odporovala ideologii Ingsocu, bude v budoucnosti Oceánie prakticky nemožné, neboť nebudou existovat koncepty či slova pro její vyjádření. Aby mohl někdo vyslovit kritiku vůči straně, musel by použít jeden ze zmíněných zastřešujících termínů, které v sobě obsahují mnoho dalších odsuzovaných konceptů. Pokud tak ovšem učiní, nebude sto schopn argumentovat v prospěch svého tvrzení, neboť mu bude chybět potřebná slovní zásoba. Toto lze demonstrovat na příkladu motto anglického socialismu. War is peace, freedom is slavery, ignorance is strength. Samotné motto strany bude muset projít výraznými změnami, pokud má stíhat vývoji Newspeaku. Slova (war) válka a peace (mír) se časem stanou jediným slovem. Již v roce 1984 je existence slova mír zbytečná, neboť ve světě probíhá nekonečná válka. Slovo mír

je zbytečné, protože už nikdy znovu nenastane. Lidé časem zapomenou, co slovo mír znamená, neboť mír nezažili a v knihách se o něm nic nedočtou. Podobný je i případ svobody. Slovo freedom (svoboda) v roce 1984 ještě stále existuje, má ovšem negativní konotace a přímo ve sloganu strany je propojeno s otroctvím. Jak již bylo zmíněno, slovo free v budoucnu ponese pouze význam absence něčeho. Pro slovo freedom nebude ve slovní zásobě Newspeaku místo. Poslední část motta, ignorance is strength, je tak jedinou částí, která bude částečně zachována. Slovo strength (síla) bude nejspíše nahrazené slovem power, které je jednodušší vyslovit a derivovat. Ignorance (nevědomost) pak bude po vzoru duckspeak či blackwhite vnímána pozitivně, a tudíž skončí pod pojmem zastřešujícím vše dobré ve světě *Nineteen Eighty-Four*, tedy pod termínem Ingsoc. Motto strany by tak mohlo v budoucnu být zredukováno na pouhé INGSOC IS POWER, což perfektně vystihuje podstatu anglického socialismu, uzmout a udržet si moc, která je prostředkem i konečným cílem.

Dle pojednání o tomto jazyce má Newspeak v řadách členů strany plně nahradit standardní angličtinu okolo roku 2050. Šance, že by mezi členy Vnější strany vznikl odboj proti straně je již v roce 1984 zcela vyloučený. Strana tedy může zničit jazyk a dosáhnout téměř kompletní kontroly nad myslí svých členů. Winstonův úsudek, který si zapsal do svého deníku, je tedy správný (Orwell, 1949, str. 89): „*If there is hope, ... it lies in the proles.*“ Prolétů se povinnost používat Newspeak netýká a jenom z jejich řad tak bude v budoucnu možné, ač pouze v jejich omezené míře, vyjádřit nesouhlas s vládou strany.

4. Manipulace v *Catch-22*

Události románu *Catch-22* se odehrávají na středomořské frontě druhé světové války v roce 1944 a sledují život i smrt vojáků z ostrovní základny amerického letectva na Pianose při pobřeží střední Itálie. V případě tohoto příběhu se dá jen těžko mluvit o souvislé dějové linii. Autor při vyprávění příběhu přeskakuje v čase a vrací se ke vzpomínkám, které často popisuje téměř stejnými slovy jako prvně. V mnoha případech jsou, naopak, v průběhu románu zmíněny události, s kterými se čtenář doposud nesetkal, ale vypravěč je prezentuje jako známou věc. Na jejich vysvětlení si pak musí počkat i několik kapitol a brát je jako samozřejmost. Zářným příkladem je nepochopitelný útok Mila Minderbindera, důstojníka vojenské jídelny, na vlastní základnu. Vyprávění je chaotické a až v pokročilé části románu je možné se v příběhu zorientovat. Jakýmsi středobodem příběhu je pak protagonista John Yossarian, mladý bombardér s arménskými kořeny, který se sám stěží orientuje v realitě svého života ve službě, podobně jako se čtenář ztrácí v příběhu románu. Na většinu událostí čtenář nahlíží právě z jeho pohledu, v mnohých případech ale protagonista není vůbec přítomen. Téměř všechny kapitoly jsou pojmenovány podle postav vyskytujících se v románu. Některé kapitoly jsou součástí dějové linie, některé pouze představují dané postavy a jejich vztah s Yossarianem, zatímco některé jmenovanou postavu sotva zmiňují.

Yossarian a další vojáci jsou po narukování vrženi do světa plného nesmyslné byrokracie, mocenského hašteření nadřízených, bezohlednosti a násilí. Až na velmi ojedinělé výjimky, v podobě několika schopných velitelů a majorů, jsou vojenské struktury amerických ozbrojených sil přeplněné nekompetentními, bezcharakterními lidmi s absurdními ambicemi. Prvním takovým nadřízeným, s kterým se Yossarian setkává, je poručík Scheisskopf, jehož kvality se autor nikterak nepokoušel zakrýt a německy ho trefně pojmenoval jako poručíka s „hlavou plnou hoven.“ Tento poručík velí připravujícím se kadetům na základně letectva na západě Spojených států. Zajímá se ovšem jenom o nedělní pochody a o to, aby právě jeho jednotka zvítězila každotýdenní soutěž o nejlepší pochod. Poručík tráví každý týden vymýšlením způsobů, jak porazit své kolegy v promenádování a v tomto kontextu je neuvěřitelné, jak je základna vůbec schopná vyprodukovat bojeschopné letce. Tento motiv záhadné funkčnosti armády, jejíž vedení se zdá zcela bez schopných lidí, prostupuje celým románem a ústí ve zjištění, že armáda funguje na základě delegování práce na vojáky s nejnižšími hodnotami.

Po příjezdu na základnu útrapy s neschopnými nadřízenými pokračují, a nejen s nimi. Například prakticky veškerý zdravotnický personál, s výjimkou zdravotních sester, je značně nekompetentní a morálně zkorumpovaný. Nejvíce se však vojáků dotýkají mocenské boje mezi jejich nadřízenými. Ti se snaží jeden druhého překonat, zastínit a často i sabotovat. Jejich práce je tak neefektivní a, jak již bylo zmíněno, často připadá na vojáky s nízkou hodností. Nejpalcivějším problémem vojáků, který prostupuje celým příběhem, je neustálé navyšování počtu misí, které musí splnit, aby mohli být propuštěni domů. Zatímco na začátku příběhu se jedná o nějakých čtyřicet misí, na konci již Yossarianovi nadřízení zvažují navýšení nad v danou chvíli aktuálních osmdesát. Osmdesát misí letců z Pianosy téměř dvojnásobně přesahuje počet, který musí splnit jejich kolegové z jiných základen středomořské fronty. Není tedy divu, že takovéto zacházení dohání mnohé letce k šílenství. Kdykoliv vojáci vynesou protest či se domáhají propuštění domů do států, je jejich žádost zamítnuta s odvoláním na vágně definované výjimky z nepsané Hlavy 22, v původní verzi Catch-22. Slovo „catch,“ neboli háček, lze v angličtině, stejně jako v češtině, idiomaticky použít ve smyslu výjimky zamezující jinak logicky očekávanému výsledku, viz „má to háček.“ V průběhu příběhu pak vojáci, ale i italští civilisté, čelí represím pod záštitou této výjimky z očekávaných logických a morálních pravidel.

Celý román se nese v duchu absurdity a ironie. Je plný paradoxů a nepochopitelných situací. Hlava 22 není plná explicitní manipulace do takové míry jako Orwellovo *Nineteen Eighty-Four*, avšak Heller v románu mnohem více manipuluje s čtenářovým vnímáním příběhu. Autor využívá několika prostředků, pomocí kterých navozuje neustálý pocit nejistoty s podtextem šílenství, které v průběhu románu graduje, úměrně tomu, jak upadá Yossarianovo mentální zdraví a morálka všech přítomných vojáků na Pianose. Prvním z takových prostředků je absurdní humor. Veškerá mezilidská interakce v románu je do jisté míry směšná. Ať již jde o vtipkování mezi vojáky, machinace ve vedení či vážné situace. Téměř všechny postavy v románu mají alespoň jednu výraznou charakteristiku, která je a jejich jednání s ostatními činí humornou. Absurdita, s kterou například hospitalizovaní vojáci jednají s komatózním pacientem, který je zcela zahalený obvazy, dává jinak vážné situaci umírajícího vojáka humorný podtext pomalu rostoucího šílenství na Pianose. Konverzace mezi vojáky na první pohled ztrácí smysl, neboť pod tlakem ironie používají zvrácenou logiku. Například v konverzaci mezi kaplanem a plukovníkem Cathcartem plukovník žádá o mše pro zvýšení morálky a své prestiže, které by ovšem měly postrádat jakýkoliv náboženský podtext (Heller, 1961, str. 200):

„Haven't you got anything humorous that stays away from waters and valleys and God? I'd like to keep away from the subject of religion altogether if we can.“ Postavy příběhu často zvrácenou logiku, která je jim prezentována, bez námitek akceptují. Právě kaplan je ovšem jednou z mála postav, které se v tomto šíleném světě snaží udržet svoji integritu a hájit pravdu a logiku.

Heller dále využívá chaotického vyprávění děje, čímž navozuje atmosféru nejistoty a šílenství. Román začíná v době, kdy je Yossarian hospitalizován kvůli svému problému s játry poté, co plukovník Cathcart znovu navýší počet misí, tentokrát na padesát. V této době již Yossarian mluví o smrti některých svých přátel na misích nad Avignonem a Bolognou. Během několika kapitol se ovšem příběh nachází v době, kdy plukovník navyšuje počet misí na čtyřicet a Yossarian se s těmi samými přáteli baví na propustce v Římě. V průběhu románu si tak čtenář nemůže být jist, jestli je daná postava již mrtvá, či nikoliv. Heller vytváří pocit pomíjivosti a nutí čtenáře do jakési rezignace na hledání smyslu a řádu, podobně jako vojáka v armádě nutí k ignoranci a bezpodmínečné poslušnosti. Čtenář, stejně jako voják, tedy takzvaně bere věci tak, jak jsou a odevzdává se na milost vypravěče. K Yossarianově pobytu v nemocnici se pak autor znovu vrací asi v polovině románu, kdy sice zodpoví některé čtenářovi otázky, ale zároveň neopomíjí vyvolat další pochyby.

Kromě přehnaných osobnostních a charakterových vlastností postav a chronologicky neuspořádaného děje autor dále využívá i absurdních dějových situací. Do takových situací se dostává jak protagonista Yossarian tak především důstojník vojenské jídelny, Milo Minderbinder. Ten se zprvu jeví jako obyčejný voják s talentem pro logistiku a obchod. Časem se ale projevuje jeho vliv na chod všeho. Od základny, po města jižní Itálie a mezinárodní obchod, Milo postupně ovládá prakticky vše dění. Stává se starostou několika sicilských měst najednou, téměř vládne na Maltě a Kypru, stává se chalífem a králem v regionech Středního Východu a střední Afriky či uzavírá dohody s nepřítelem. V jeden moment dokonce se svým syndikátem na německou objednávku napadne vlastní základnu na Pianose. Letci zbombardují své vlastní vojáky a poklidně se odeberou zpět do svých stanů. Milo však za své zrádné činy nikdy nenese zodpovědnost a všichni berou tuto skutečnost za samozřejmou. Heller v Milově případě stupňuje absurditu do takové míry, že čtenáře vytrhne z děje jen aby ho okamžitě uvrhl zpět do relativně smysluplného, reálného děje další kapitoly, která chronologicky ani tematicky nenavazuje na Milův nepochopitelný příběh.

4.1 Yossarian

Yossarian, kterého lze jen těžko nazývat hrdinou, je velice atypickým protagonistou příběhu. Mladý voják ve službách amerického letectva není pracovitý, obětavý ani na první pohled odvážný. Jeho největší životní ambicí je přežít válku a mít klid. Je tedy těžké představit si, jak může příběh válečného románu sledovat právě jeho cestu druhou světovou válkou. Skutečností ovšem je, že právě Yossarian je hrdina velice podobný běžnému člověku, byl-li by takový člověk vhozen do podobné situace jako vojáci ze základny na Pianose. Pravdou je, že právě Yossarian v sobě nachází dostatek vnitřní odvahy k tomu, aby čelil tlaku na poslušnost a ignoraci vlastního bezpečí, která je od vojáků při misích vyžadována. Většina lidí se vůči autoritě podvolí, Yossarian ne, a to ho činí výjimečným hrdinou, ač je možná hrdinou jen sám sobě. Svým způsobem je to typický rebel, jehož rebelie je neustále potlačována pod výhrůžkou smrti. Špatně snáší autoritu nadřízených a cítí odpor vůči vojákům, kteří věří ve smyšlené vyšší hodnoty a poslušně plní nesmyslné rozkazy. Obzvláště v závěru příběhu, kdy jeho psychika již nezvládá dlouhodobou deprivaci, se výrazně staví do opozice vůči pozitivně smýšlejícím jedincům, jako jsou jeho noví, mladí spolubydlíci, jejichž nevinné hašteření a chuť do boje Yossariana zcela znechucuje.

Protagonista příběhu má vlastní způsoby vypořádávání se s těžkou situací, v které se jeho život nachází. Yossarian nebojuje za americké hodnoty, za vlast, za svobodu. Uvědomuje si, že nic z toho není v této válce v bezprostředním nebezpečí. V tom je pouze jeho život. Ač nemá za co bojovat, na mise se stejně vydávat musí, neboť dezerte se trestá smrtí. Vzhledem k tomu, že nemá žádné vyšší motivy, které by ho hnaly vpřed, tak jako tomu je u některých jeho spolubojovníků, uchyluje se do bezpečí humoru, předstíraného šílenství a smyšlených zdravotních obtíží. Yossarian například rozdává své výjimečné přiděly ovoce, aby si dlouhodobě udržel problémy s játry, s kterými si lékaři ve vojenské nemocnici neví rady. Sám svůj stav popisuje jako dobrý špatný stav jater. Zdánlivě paradoxní postoj je ve skutečnosti velmi racionální. Ač mu nemoc jater způsobuje bolesti, vnímá ji jako dobrou, neboť ho chrání před nebezpečím smrti z nasazení v leteckých misích. Podobně pak Yossarian předstírá i své šílenství a ostatním duchapřítomným vojákům se jeví jako paranoidní. Neustále tvrdí, že v jeho stanu žije mrtvý voják, že ho chce každý zabít a téměř každý mu je nepřítelem. V rané fázi příběhu je Yossarianova zdánlivá paranoia spíše projevem inteligence a uvědomělosti, která u mnohých vojáků chybí, ač jsou považováni za racionální. Postupem času ale jeho paranoia a výstřední

reakce přestávají být předstíranými a čím dál tím více se stávají realitou jeho myšlení. Zatímco zprvu ho některé postavy příběhu považují za jediného, kdo je při smyslech, neboť se bojí o svůj život, se sčítajícími se traumaty a nekončící úzkostí z možné smrti se jim začne protagonista jevit více a více šílený. Právě tento přechod čtenář může nejlépe sledovat na tom, jak začnou mít ostatní vojáci ke konci příběhu z Yossariana strach, ač ho s humorem či ve vší vážnosti označují za šílence celou dobu. V jeden moment začne Yossarian všude chodit se zbraní a pozpátku, což zdůvodňuje tím, že potřebuje vidět za sebe. Jeho pohled na dění se také stává stále více nespolehlivým a zmateným. Závěrečným svědectvím jeho propadnutí šílenství je fakt, že se rozhodne pro dezerci. S použitím malého, nouzového raftu se vydává na cestu z italského ostrova do Švédska, kam dle informací ostatních vojáků po nouzovém přistání doplul jeho přítel Orr. Na absurditě tohoto rozhodnutí přidává to, že v té době již měl po zranění jisté propuštění ze služby.

Yossarian je v jádru dobrým člověkem a je jednou z mála postav příběhu, která se snaží vyhýbat vědomé manipulaci s ostatními. Ač se někdy může jeho interakce s lidmi jevit jako úmyslně manipulativní, jde spíše o jakousi hru, které jsou si oba zúčastnění vědomi, či o nevědomou manipulaci, která plyne z jeho zhoršujícího se psychického stavu. Když už se protagonista manipulace dopouští, pak převážně s cílem záchrany svého života, jež si cení nad životy ostatních, jeho pud sebezáchovy tedy kazí jeho morální profil. Yossarian se však nevyžívá v pocitu moci jako většina jeho nadřízených a vůči neškodným lidem nejedná se špatnými úmysly. I přesto vše lze v příběhu najít několik příkladů jeho manipulativního chování. Hned v úvodu románu se čtenář dozvídá o tom, jak si Yossarian krátí čas během jedné ze svých hospitalizací cenzurou dopisů od vojáků, kterou je pověřen svými nadřízenými. Yossarian sice musí rozkaz splnit, ač se mu přičí, nicméně způsob, kterým s obsahem dopisů manipuluje, již poukazuje na jeho vlastní pokřivenou morálku. Při cenzuře některých dopisů ignoruje rozkazy a vůbec je nepřečte. Ty odesílá se svým podpisem. Ve většině však pro svou zábavu vynechává různá slova či celé části textu do takové míry, že dopisy nemohou příjemci dávat smysl. Jeden den se například rozhodne vyhlásit válku všem přívlastkům, jindy zase v textu smaže všechny členy (Heller, 1961, str. 6): „*To break the monotony he invented games. Death to all modifiers, he declared one day, and out of every letter that passed through his hands went every adverb and every adjective. The next day he made war on articles.*“ U jiných dopisů zase smaže oslovení nebo příjemce, či naopak smaže vše krom oslovení a závěrečného pozdravu. Mnohá korespondence tedy ani nemůže být doručena.

Pod taková díla jako cenzora podepisuje Washingtona Irvinga, za kterého se později vydává i jeden z členů vedení. Jejich konání má pak neblahý dopad na kaplana jednotky, kterého z tohoto podvodného jednání neoprávněně podezřívají tajné armádní služby. Yossarian se ovšem nad dopadem svého chování na ostatní nikdy příliš nezabývá. Zvláštní pak je, že domů svým blízkým píše lži o tom, jak se dobrovolně přihlásil navelmi nebezpečnou misi. Mezi vojáky se totiž netají tím, že mu na jeho pověsti vůbec nezáleží.

Asi nejvýznamnější způsob, kterým Yossarian manipuluje ostatními je šíření jeho šílenosti, či podporování šílenosti dalších vojáků. Nelze s jistotou říct, zda svým tvrzením vždy opravdu věří, neboť jsou často zcela nesmyslná, ale zároveň je prezentuje s neoblomnou vírou v ně. Následně přicházejí momenty, kdy se Yossarian jeví jako jediný duchapřítomný člověk. Vzniká tedy otázka, zdali šíření šílenosti mezi ostatními vojáky není jen způsobem, jakým se protagonista sám snaží držet zbytků svého zdravého rozumu. Ať již jde o přesvědčování lidí o tom, že v jeho stanu žije mrtvý voják, který mu otravuje život, či o vyvolávání davové psychózy v nemocničním prostředí, Yossarian se často ocitá uprostřed absurdních situací, které jsou do velké míry jeho vlastním dílem. Společně s jeho přítelem Dunbarem například vyděsí celé oddělení nemocnice tím, že identifikují vojáka zcela omotaného obvazy jako toho, který v nemocnici zemřel před několika měsíci. Šílený Dunbar si pak usmyslí, že lékaři nechali vojáka dávno zmizet a na posteli už leží pouhé obvazy, načež Dunbar na dobro zmizí, je odstraněn. Jeho osud je Yossarianovi a čtenáři neznámí a jeho zmizení je jedním z temnějších momentů celého příběhu. V jiném případě zase Yossarian vybudí vojáky k bujaré oslavě odložení nebezpečné mise, i když hrozí, že při dobrém počasí ji budou muset absolvovat následujícího rána. Navíc se s několika dalšími vojáky pustí do velmi nebezpečné, opilé jízdy vojenským vozem, což je paradoxně zcela v rozporu s jeho neustálým strachem o svůj život.

Při vytváření takovýchto situací se Yossarian nebojí ani hněvu nadřízených. Během jednoho jednání, kterého se účastní i generál Dreedle, začne Yossarian sténat při pohledu na generálovu osobní zdravotní sestru. Jeho počínání se pak rychle šíří davem náruživých vojáků, jejichž sténání dožene generála ke vzteku a málem vede až k popravě jednoho z kapitánů, který omylem zasténá po Dreedlově rozkazu k ukončení sténání. Popravě je naštěstí spěšně zamezeno generálovým asistentem, který svého nadřízeného upozorní na fakt, že nemůže nechat vojáky střílet za sténání. Tato absurdní situace poukazuje na nekompetentnost a bezohlednost vedení, která prostupuje úplně celým příběhem, ale i na to, jak moc Yossarian svým chováním ovlivňuje životy ostatních vojáků. Zvláštní

je, že například incident se sténáním, podobně jako faux pas při předávání medailí za zásluhy, na které Yossarian dorazil zcela nahý, dávají tomuto vojákově moc nad jeho přímým nadřízeným, velitelem celé základny, plukovníkem Cathcartem. Ten se vlivem neustálých problémů a malých vzpour, které Yossarian vyvolává, postupně začíná svého podřízeného natolik obávat, že je zděšen i z pouhého vyslovení Yossarianova jména v jeho přítomnosti. V jednom případě tak dokonce zachrání šikanovaného kaplana před vyhozením z klubu, kde se po večerech schází vojáci vyšších hodností (Heller, 1961, str. 277): „...*Yossarian rising truculently to intervene and Natelly shouting out, 'Yossarian!' to restrain him. Colonel Cathcart turned white as a sheet at the sound of Yossarian's name, and, to everyone's amazement, retreated in horrified disorder...*“ Chvilími se dokonce zdá, že Yossarian má nad plukovníkem větší moc, než plukovník nad svým podřízeným.

Mimo zmiňovaná faux pas a bezvýznamné vzpoury, kterými dohání nadřízené k šílenství, vykazuje Yossarian značný vliv i na mladší vojáky, kteří s ním přichází do kontaktu. Yossarian v přítomnosti ostatních vojáků přeje smrt plukovníku Cathcartovi, či explicitně navrhuje jeho vraždu. Těmito častými poznámkami, bez vlastního vědomí, docílí toho, že jeden z mladších vojáků, Dobbs, začne plánovat vraždu plukovníka poté, co je na jeho rozkaz opět navýšen počet misí, které musí letci absolvovat pro to, aby byli propuštěni ze služby. Yossarian si svou moc nad Dobbem uvědomuje až ve chvíli, kdy je mladíkem konfrontován s žádostí o souhlas k spáchání atentátu na plukovníka. Yossarian, zhrozen svou mocí a odmítající přijmout zodpovědnost za Dobbsovo činy, mladému vojákově čin rozmluví (Heller, 1961, str. 235-236): „*'That's all I need from you,' Dobbs answered. 'Just tell me to go ahead and I'll blow his brains out all by myself the day after tomorrow.' ... Just tell me it's a good idea. Okay? Is it a good idea?' Yossarian still shook his head. 'It would have been a great idea if you had gone ahead and done it without even speaking to me.'*“

Yossarian dále přímo manipuluje událostmi okolo sebe. Jeho činy tak někdy rozhodují o životě a smrti jeho i vojáků ze základny či na frontě. Všechny tyto významné instance manipulace jsou ovšem z jeho strany motivované snahou o záchranu vlastního života. Tyto machinace se soustřeďují okolo obávané mise nad Bolognou v severní Itálii. Právě při bombardování větších měst severní Itálie dochází k největším ztrátám na životech posádek bombardérů a Bologna je tímto ze všech měst nejproslulejší. Yossarian se tedy rozhodne misi co nejvíce oddalovat. Vymýšlí si lži o nových, hroživých německých zbraních, proti kterým nebudou mít americké letouny šanci a tyto lži šíří mezi vojáky

do té doby, než jim uvěří někteří nadřízení, ale i on sám. V jeho snažení mu je, k úlevě všech, nápomocno i počasí, které několik dní brání ke vzletu na frontu. Když začne přicházet příznivější počasí a je jasné, že následujícího rána budou muset vojáci z Pianosy vzlétnout k obávané Bologně, uchýlí se Yossarian k posunutí linie na mapě ve štábu jednotky. Ráno tak vojáci nabydou dojmu, že fronta se již posunula směrem k Bologně a není tedy třeba vzlétat. Yossarian nakonec misi musí absolvovat, strach ho ale dožene k otočení letounu a opuštění formace. Těmito činy Yossarian bezohledně ohrožuje životy ostatních letců, ale i pozemních jednotek na frontě.

Yossarian si uvědomuje, že jeho rozhodnutí jsou nemorální a je s tímto vědomím smířen. Nesnaží se předstírat, že je hrdinou a jasně deklaruje svou vůli přežít za každou cenu. Na konci příběhu začíná na základně bujet vzpoura, vyvolaná jeho vytrvalým vzdorem, zvláštní zásadovostí a tvrdohlavostí, kterými ostatní vojáky přesvědčí k sabotáži dalších misí nad původně deklarovaný počet. Podporu mu vyjadřují i dosud věrní letci jako Hevermayer a Appleby. Plukovníci Cathcart a Korn pak Yossarianovi představí nabídku, kterou může jen těžko odmítnout. Za poskytnutí pomoci při utišení začínající vzpoury bude Yossarian propuštěn domů. Yossarian, vědom si toho, jak zrádné a nemorální je akceptování nabídky, souhlasí. Rozhodne se bezohledně manipulovat s vojáky své jednotky tak, jak tomu činili plukovníci, neboť se necítí být ostatním vojákům cokoliv dlužen. Všichni se za něj po celou dobu pouze schovávali a nikdy ho před vedením nepodpořili. Jeho vzpoura je pouze a jen jeho, a tak sám sklízí její plody.

4.2 Manipulace ze strany vedení

Lidé v Hlavě 22, kteří jednají z pozice autority, využívají vůči vojákům nižších hodností různé způsoby manipulace, od zdánlivě nevinných po otevřeně zlomyslné. Vojenské velení typicky vyzdvihuje lehkomyšlné piloty, kteří se nebojí riskovat své životy, zatímco zesměšňují ty opatrné. Plukovníci dále s vidinou svého povýšení s odvahou dobrovolně přihlašují svou jednotku k vykonání nejnebezpečnějších misí nad severní Itálií a jižní Francií, které jsou typické vysokými ztrátami na životech posádek. Bezohledné jednání se ovšem netýká pouze velitelů, jako věrní komplici plukovníkům slouží i lékaři, kteří ochotně uvolňují vážně nemocné letce pro tyto nebezpečné mise a s klidem přihlíží výsledkům zraněných vojáků z rukou agentů vojenské tajné služby. Realita na základně v Pianose je taková, že všichni ti, kdo nelétají na mise, se chovají jako bohové, kteří mohou s lidskými životy, životy vojáků, nakládat podle libosti a bez morální reflexe. Zastání se vojákům nedostává ani z vyšších pozic vojenské

hierarchie. Naopak, ty běžného vojáka dodatečně potrestají i za neuposlechnutí rozkazů velitelů, které jsou v rozporu s armádními předpisy a americkými zákony. Různé úrovně velení si při šikaně podřízených vzájemně kryjí záda. Prostředníci mezi vojáky a vyšším velením si ovšem musejí dávat pozor na to, jak s vojáky hovoří. Nesmějí svými vyjádřeními přivodit pocit, že velení v něčem selhalo, či že zamítnutí některé žádosti přichází z vyšších pozic. Nižší velitelé a lékaři tak nesmí vojákům říct, že není nic, co by pro ně mohli udělat, neboť z takového prohlášení vyplývá, že kdyby mohli, vyšli by jim vstříc. Tímto by poukazovali na vinu špatně nastavených pravidel z rukou plukovníků základny (Heller, 1961, str. 109): „*To say there was nothing he could do would suggest he **would** do something if he could and imply the existence of an error of injustice in Colonel Korn's policy. Colonel Korn had been most explicit about that. He must never say there was nothing he could do. 'I'm sorry,' he said. 'But there's nothing I can do.'*“ Uchylují se tedy k bezvýznamným slibům znějícím podobně jako: „Slibuji, že možná popřemýšlím o tom, že bych ti mohl nějak pomoci, až dokončíš svých 55 misí.“ Tento slib, neslib, je pouhým odbytím skrytým za dlouhé vyjádření, které dává vojákovi pouze falešnou naději.

Jedním z výrazně manipulativních velitelů je šéf letecké, výcvikové základny a pozdější generál letectva ve Středomoří, poručík Scheisskopf. Ten se na vojácích dopouští neustálé šikany skrze nesmyslné povely. Jeho specialitou jsou ovšem nácviky nesmyslných pochodů, kterými terorizuje své kadety. Scheisskopf tráví veškerý svůj čas vymýšlením nových způsobů, jak pochody vylepšit. Při jejich vymýšlení a realizaci nebere sebemenší ohled na zdraví vojáků, ti jsou pro něj pouhými figurkami. Tyto nesmyslné pochody vojáky učí bezmezní poslušnosti. Přípravují je na výkon nesmyslných a morálně pochybných rozkazů. Scheisskopf si taktéž, podobně jako většina velitelů, na výcvikové základně nachází svého obětího beránka, vojáka Clevingera. Ten se, ke své škodě, projevuje jako velice inteligentní a upřímný. Zprvu se nebojí projevit svůj názor, k čemuž je i poručíkem vyzván a následně je za to dlouhodobě šikanován. Paradoxem je, že Scheisskopf jeho připomínky implementuje a ty mu přinášejí úspěch. Zásluhu si samozřejmě připisuje sám sobě a na jeho negativním ladění vůči Clevingerovi to nic nemění, což je typické i pro další velitele v románu. Clevinger je poručíkem systematicky ničen, což vrcholí kárným řízením, v němž je Clevinger žalován i obhajován samotným poručíkem. Kárný proces je zcela zkorumpovaný, neboť i ostatní nadřízení, kteří se ho účastní, jsou od začátku zaujati vůči obžalovanému a pouze se přidávají k jeho šikaně. Neexistuje nic, čím by se mohl voják obhájit, čím by se mohl soudcům zavděčit.

Vedení se typicky snaží zničit sebemenší potenciál vzdoru vůči svojí nezpochybnitelné moci. Clevinger si pak na konci vykonstruovaného procesu, podobně jako Yossarian, uvědomuje, že jeho nepřítelem nejsou Hitler ani Mussolini, ale jeho vlastní armádní nadřízení.

Podobně jako poručík Scheisskopf se pak projevuje i kapitán Black, s jednou výjimkou. Tento kapitán se, ještě více než ostatní, vyžívá v samotném pocitu moci a šíření strachu. Každý den vymýšlí nová, nesmyslná nařízení, kterými se vojáci musí řídit pod výhrůžkou trestu. Ve chvíli, kdy se vojáci na nařízení zvyknou, Black je změnil či nahradí novými tak, aby mezi vojáky opět vyvolal strach. Kapitán si je vědom absurdity svých nařízení a každodenních přísah, a tak je často nazývá jmény svých nepřátel, aby od sebe odvedl pozornost a uškodil konkurenci. Všechnu tuto snahu vyvíjí pouze s účelem šikany svého konkurenta, majora Majora a pro dobrý pocit, který mu ovládání ostatních přináší. Jeho nadřízení plukovníci jsou si jeho ničivého vlivu a inkompetence vědomi, avšak jeho setrvání v dané pozici podporují, neboť nechtějí návrat majora de Coverleyho, který sice svou práci vykonával dobře, ale často stál v cestě jejich vlastním plánům.

Nejvýznamnější velitelskou dvojicí příběhu jsou ovšem plukovníci Cathcart a Korn, kteří stojí v čele základny. První zmiňovaný je vrchním velitelem základny. Je to paranoidní, slabý a úzkostlivý muž, který, podobně jako kapitán Black, nachází zálibu v šikaně své oběti, kterou je kaplan Tappan. Cathcart se ke kaplanovi chová s opovržením a neustále ho ponižuje. Rád také kaplana udržuje v nejistotě a strachu z toho, co přijde. Plukovník se tím dopouští projekce vlastní slabosti, strachu a vnitřní nejistoty. Za obět si vybírá jinou slabou osobnost, na které si vybíjí zlost, kterou, možná podvědomě, cítí sám vůči sobě. Ke kaplanovi se špatně chová i v situacích, kdy od něj něco potřebuje, jako tomu je v případě modliteb, které si má na jeho rozkaz kaplan připravit před zahájením každé mise. I přes kaplanovy námitky navíc Cathcart oznámí, že modliteb se musí účastnit i ateisté, neboť být ateistou je neamerické a nikdo nemá nárok vyčnívat z davu. Plukovník se neštítí stavět ani nad ústavu Spojených států, která garantuje svobodu vyznání. Dodatkem k ohlášeným modlitbám je pak fakt, že se jich smí účastnit pouze velitelé, běžnými vojáky opovrhne a nemyslí si, že by se měli mísit s velením. Cathcart se na základně snaží zamezit možnosti vzniku nežádoucích vztahů mezi vojáky různých hodností.

Na rozdíl od kapitána Blacka, který se primárně vyžívá v moci samotné, Cathcartovým motivem je hlavně vzestup na pozici generála. Vše, na čem mu záleží, je jeho veřejná image. Krom modliteb, jejichž hlavním cílem je dostat Cathcarta

do armádního tisku, se také plukovníci z Pianosi snaží o získání kvalitních snímků bombardování. Jejich nadřízený generál si totiž potrpí na správný vzorec bomb při pádu na cíl. Pro tento účel vyberou neškodnou horskou vesnici plnou civilistů a vojáky, kteří mají námitky, vydírají, že pokud budou oponovat, vyšlou je namísto toho na nebezpečnou misi do Avignonu. Své vojáky ovšem nad Avignon stejně plánují vyslat za účelem získání velkých ztrát pro své jednotky. Ztráty na životech totiž plukovníky zaručeně dostanou do tisku. Mimo to, po jedné misi, na které Yossarian zcela selhal, získává od plukovníků medaili a povýšení kapitána. Tímto tahem se snaží zakrýt faux pas, ke kterému na misi došlo.

Závěrem příběhu již plukovníci ani nepředstírají, že by vojáci bojovali za Ameriku a její hodnoty. Bojují jen za zájmy svých nadřízených. Plukovníci se snaží Yossariana dostat na svou stranu, neboť na základně začíná bujet vzpoura inspirována jeho vytrvalým vzdorem. V konfrontaci s Yossarianem již velitelé nezastírají, že vojáci bojují v první řadě k osobnímu prospěchu vedení a argumentují tím, že Yossarian je buď na jejich straně, nebo proti Americe. Nedávají mu jinou alternativu než přidat se na jejich stranu, neboť druhou možností je zrada vlastní země (Heller, 1961, str. 438): „*You're either for us or against your country. It's as simple as that.*“ Když se jim nedaří donutit Yossariana k ústupku, uchylují se k taktice typické pro armádní velení v Hlavě 22, k vydírání. Vojákové vyhrožují vojenským soudem za dezerci, kvůli jeho opuštění základny za účelem oznámení Natelyho smrti jeho milence. Nemohou si dovolit nechat Yossariana volně existovat na základně a nepotrestat ho za jeho neustálé excesy. Yossarian je neoblomný, a tak plukovníci zaútočí na jeho nejsilnější tužbu, kterou je již od začátku příběhu touha odejít do bezpečí domova. Podmínkou však je, aby začal mít plukovníky rád a na základně i doma ve státech o nich šířil dobré zprávy (Heller, 1961, str. 441): „*'What? What must I do?' Colonel Korn laughed curtly. 'Like us.' Yossarian blinked. 'Like you?' ... 'That's right,' said Colonel Korn, nodding, gratified immeasurably by Yossarian's guileless surprise and bewilderment. 'Like us. Join us. Be our pal. Say nice things about us here and back in the States.*“ Plukovníci se pokouší přesvědčit Yossariana k opuštění od svých hodnot, ke zkažení svojí morálky a s jeho pomocí manipulovat jak vojáky na základně, tak veřejným míněním. Až šíleně pak působí zvrat v chování plukovníků v důsledku Yossarianova přijetí nabídky. Hlavně plukovník Cathcart, který Yossariana od začátku nenávidí, se v mžiku začne vůči vojákově chovat jako k dlouholetému příteli. Plukovníci jsou schopni manipulovat svojí vlastní myslí možná ještě lépe, jak vojáky na základně. Uklidněný a spokojený Yossarian opouští velitelský

před kterým je okamžitě pobodán neznámým pachatelem. On sám si ve svém šílenství myslí, že útočníkem byla Natelyho prostitutka. Plukovníci ovšem připravili oficiální verzi, v níž se udává, že Yossariana napadl nepřátelský agent, kterému voják zabránil v plánované vraždě plukovníků. Yossarian je tedy před svým odchodem ze základny, jakožto přítel plukovníků, učiněn hrdinou. Od svých přátel se v nemocnici dozvídá, že plukovníci vydali dvě oficiální zprávy o incidentu, z nichž ta druhá, hovořící o napadení Natelyho prostitutkou, slouží jako odstrašení Yossariana před případným odstoupením od dohodnutého plánu. Vojenský soud je tedy stále možností, pokud by se ještě Yossarian rozhodl vzbouřit a druhá zpráva je plná přestupků a zločinů, kterých se voják údajně dopustil. Není jasné, zda byl útočník vyslán samotnými plukovníky, aby mohli následně Yossariana glorifikovat jako hrdinu, či zdali pouze využili situace k podpoře svého plánu. Ve výsledku však Yossariana posílají domů na základě údajně vážného zranění, kvůli kterému nemůže dále působit v armádě. Vojáka tedy slibovaná ocenění, medaile a bohatství nečekají.

4.3 Manipulace mezi vojáky

Manipulace v Hlavě 22 neprobíhá pouze v rovině nadřízený – podřízený, ale také mezi vzájemně si rovnými jedinci. Vojáci si vzájemně znepřímňují již tak těžkou životní situaci, v které se nacházejí. Mnozí se snaží ostatní vojáky zlomit. Počínaje zdánlivě neškodným vysmíváním, jako je tomu v případě Aarfyho a jeho oběti Natelyho. Aarfy se neustále trefuje do Natelyho za jeho původ z bohaté rodiny a dobré vychování, například ve vztahu k ženám. Vztah mezi těmito dvěma vojáky nabývá v závěru příběhu temnějšího rázu právě při pohledu na jejich zacházení s ženami. V té době již mrtvý Natel se do své prostitutky zamiloval, choval se k ní s úctou a chtěl jí i její rodině pomoci k lepšímu životu. V kontrastu k jeho přístupu pak vyčnívá Aarfy, který je Yossarianem přistižen těsně po znásilnění a vraždě mladé sluzky. Tu Aarfy považoval za bezcennou, chudou dívku, která nebude nikomu chybět. Aarfyho hrubé zacházení s Natelým tak bylo předzvěstí tohoto činu, při kterém se projevilo, jaké zlo se ve vojákově skutečně ukrývá.

Mnozí vojáci na základně se snaží jeden druhého dohnat k šílenství, podrobit si druhého. Často se tak dopouští toho, že se k sobě chovají podobně, jako se k nim chovají nenávidění velitelé. Ukázkovým příkladem je pak náčelník White Halfoat, jež je sám šilencem a hypochondrem čekajícím na smrt v důsledku vážné nemoci, kterou nemá. Náčelník si vybírá za oběť svého spolubydlicího kapitána Fluma, kterému vyhrožuje podříznutým hrdlem ve chvíli, kdy usne. Výsledná insomnie dohání Fluma k šílenství

a kompletní změně jeho povahy. Z extrovertního optimisty se stává vystrašený, uzavřený blázen. Náčelník tedy z Fluma vytváří sobě podobného šílence. Dobře smýšlející vojáci jsou často terčem šikany ze strany ostatních. Vojáci skrz zničení těchto kolegů ničí každou známku naděje na dobrý konec. Snaží se předejít pocitu ztráty naděje. Paralely lze vidět i ve vztahu Yossariana se svým spolubydlícím Orrem. Ač se Yossarian nedopouští tak ničivého zacházení, není totiž v jádru zlý, zaujímá vůči svému pološílenému spolubydlícímu odmítavý postoj. Neustále ho uráží a napomíná jak malé dítě. Ostatním vojákům si na Orra stále stěžuje. Po jedné misi nad Bolognou, při které málem zemře Yossarian i Orr, si Yossarian uvědomuje, jak smutný by byl, kdyby Orr zemřel. Ví totiž, že by přišel o dobrého přítele. Ze vztahů mezi vojáky lze vyčíst jejich motiv k nepřátelskému chování vůči ostatním. Vojáci se bojí vytvořit si vztah ke svým spolubojovníkům, neboť nejsou připraveni čelit smutku z možné ztráty blízké osoby v boji. Manipulují tedy jak sebou, protože si nechtějí přiznat, co opravdu cítí k druhému, tak ostatními, které si snaží držet od těla. Další podobnou dvojicí jsou desátník Whitcomb a kaplan Tappman, kteří taktéž sdílejí stan. Whitcomb kaplana často zahrnuje svými požadavky a návrhy. Whitcomb se k Tappmanovi nechová explicitně zle, jeho manipulace je nenápadnější, než je v románu běžné. Hlavním prostředkem manipulace v tomto případě je vyvolávání pocitu viny. Kaplan se neustále obviňuje za údajné útrapy, kterým kvůli němu Whitcomb čelí. Vyčítá si, že ateistu Whitcomba nedocení, neboť dlouhodobě odmítá jeho nápady na zvýšení religiozity mezi vojáky a vylepšení modliteb. Desátník svým působením časem u kaplana vytváří Stockholmský syndrom, kdy oběť cítí ke svému agresorovi pozitivní pocity. Paradoxem je, že Whitcomb, kterého kaplan považuje za přítele, je tím, kdo podává agentům tajné služby a plukovníkům falešné udání o kaplanově nekalém jednání. Následující vyšetřování a s ním spojené útrapy využívá ke svému hrám s kaplanovou psychikou. Šikana mezi vojáky se ovšem netýká jen těch s relativně dobrým charakterem. Univerzálně přijímanou šikanu si vysloužil i doktor Daneeka, kterého vojáci základny nesnášejí pro jeho nesnesitelnou povahu a pokřivený charakter. Po letecké nehodě, při které zemrou dva vojáci, je Daneeka prohlášen za mrtvého, neboť havarující pilot byl ten, v jehož posádce byl Daneeka oficiálně zapsán, ač lety neabsolvoval. Vojáci ze základny, včetně vedení, pak považují Daneeku za mrtvého, a i s ním tak jednají, ač stojí přímo před jejich očima. V realitě Hlavy 22 je typické, že co je psáno, to je dáno. Tvrdí-li něco oficiální dokument, pak je to pravda a zdravý rozum s jasnými důkazy proti neznamená nic.

K manipulaci nedochází pouze mezi vojáky nižších hodností. Manipulace se na sobě dopouští i různí členové vedení, typicky s účelem zničení konkurence v cestě za povýšením. Takto se projevuje například generál Peckem, který se snaží pošpinit druhého generála, Dreedla, či kapitán Black, který systematicky ničí majora Majora. Ten si toto zacházení vysloužil svým povýšením na pozici, o kterou měl zájem právě neschopný Black. Nejvýraznější manipulací je však ta probíhající v nerozlučné dvojici plukovníků Cathcarta a Korna. Cathcart, který se projevuje jako slabý, úzkostlivý, nekompetentní velitel, je ve skutečnosti pouhou loutkou svého asistenta, plukovníka Korna. Korn se mnoha vojákům jeví jako ten přijatelnější z velitelské dvojice, pravdou ovšem je, že většina rozhodnutí a nařízení, která na vojáky negativně dopadají, pocházejí z Kornovy hlavy. Cathcart je pouhým nástrojem výkonu Kornovy moci. Korn chytře udržuje Cathcarta v přesvědčení, že on sám je vůdcem základny. Nejen, že se Kornovi daří Cathcartovi vnucovat své nápady, daří se mu i přesvědčit svého nadřízeného o tom, že jejich rozhodnutí, která se později ukážou jako mylná, byla Cathcartovou iniciativou, jako tomu je v případě Yossarianova povýšení (Heller, 1961, str. 436): „*I told you not to promote him,' said Colonel Korn, 'but you wouldn't listen to me.' 'No you didn't. You told me to promote him, didn't you?' 'I told you **not** to promote him. But you just wouldn't listen.' 'I should have listened.' 'You never listen to me,' Colonel Korn persisted with relish.*“ Jejich vztah je v románu vyhnán do absurdní roviny v momentech, kdy Korn uklidňuje rozrušeného Cathcarta i fyzickým dotykem, což působí v kontextu dvou dospělých velitelů komicky. Korn samozřejmě nic z tohoto nečiní z nezištných důvodů. Snaží se budovat Cathcartovu a přeneseně i svou reputaci v naději, že přijde čas, kdy bude moct svého nadřízeného sesadit ze své pozice, či dokonce přeskočit v pořadí na povýšení na pozici generála. Paradoxní je, že plukovník Cathcart ani plukovník Korn nemají šanci stát se geenerál. Jak se totiž čtenář od vypravěče dozvídá, vysoce postavený armádní úředník Wintergreen manipuluje korespondencí a oficiálními dokumenty tak, aby v nich zcela zmizely jakékoliv zdánlivě kladné informace o Cathcartovi. Wintergreen si totiž také nárokuje povýšení na generála. Zvláštním případem manipulace je pak i neohrožitelný Milo Minderbinder, který je v příběhu zcela vyňat z pravidel a nenese za žádný svůj čin zodpovědnost. Milo si například dovolí ostatní vojáky přiotrávit jen proto, aby dokázal, že vojáci pozřou cokoli, co jim připraví. Na konci příběhu pak Yossariana přemlouvá ke spolupráci s plukovníky. Jeho argumenty prezentuje ve snaze o Yossarianovo dobro. Ve skutečnosti však pouze sleduje své vlastní obchodní zájmy, které by byly, v případě hrozícího chaosu a možných změn ve vedení, v ohrožení.

4.4 Ženy a kladné postavy příběhu

Ženy v Hlavě 22 využívají typicky stereotypní způsoby manipulace s vojáky. Dori Duz, devatenáctiletá dívka z výcvikové základny v Santa Aně, se vyžívá ve svádění vojáků, jimž následně láme srdce poté, co se do ní zamilují. Dori Duz a její přítelkyně, manželka poručíka Scheisskopfa, obšťastňují neustále se měnící hordy kadetů, kteří procházejí výcvikem na základně, než jsou odesláni na jednu z front druhé světové války. Tyto případy nevěry ze strany poručíkovy manželky jsou její formou pomsty za opomíjení, kterého se jí od jejího muže dostává. Vojáci ze základny se pak rádi, i přes průměrný vzhled ženy, do tohoto aktu pomsty zapojí, čímž uskutečňují svou vlastní, malou revoltu proti nenáviděnému Scheisskopfovi. Této slabiny náruživých vojáků hojně využívají také římské prostitutky, které předstírají zamilovanost do doby, než konkrétnímu vojákovu dojdou finance, aby ho následně mohli odkopnout a přesunout se k dalšímu klientovi. Svádění také využívá Natelyho prostitutka, která Yossariana viní ze smrti svého milence. Ve snaze přemoci a zabít Yossariana odvádí jeho pozornost signalizováním potenciálního sexuálního styku, načež na vojáka zaútočí. Poté, co tento pokus selže, uchyluje se k další stereotypně ženské manipulaci, a to k útokům na Yossarianovy city skrze pláč. Co Natelyho prostitutku odlišuje od ostatních žen v díle je fakt, že ač se sama dopouští stejných manipulací jako ostatní, je snad jedinou reprezentantkou něžného pohlaví, která se skutečně do svého vojáka zamiluje. Jeho smrt ji pak uvrhává v hluboký smutek a šílenství. Otázkou ovšem zůstává, zdali byl její smutek opravdu způsoben ztrátou milovaného muže, či ztrátou vojáka, který se zapřísáhl zajistit jí a její malé sestře dobrý život v Americe.

V jiných případech jsou naopak ženy manipulovány muži, či jsou využívány k šikaně jejich podřízených. Tomu je tak například ve vztahu generála Dreedla s Moodusem, jeho asistentem a zetěm v jedné osobě. Ten je neustále udržován v přítomnosti velice atraktivní zdravotní sestry, která generála všude doprovází a je nucena vyzývat se oblékat. Generál se k mladé sestře chová jako k neživému objektu a dává jí nesmyslné příkazy s účelem přivést Mooduse k šílenství, či podlehnutí pokušení, které má následovat kariérní zničení mladého vojáka a jeho manželství s generálovou dcerou. Generál tedy vlastně nemanipuluje pouze s bezvýznamnou zdravotní sestrou a nenáviděným zetěm, ale i s životem svojí vlastní dcery. Podobně odpudivě se k ženám chová i kapitán Black, který svou prostitutku šikaneje podobně jako vojáky a vybuduje u ní silný Stockholmský syndrom. Prostitutka pak odmítá ulehnout s kýmkoliv jiným,

neboť si ji svým zneužíváním připoutal k sobě (Heller, 1961, str. 324): „*That's because he treats her like dirt. Anyone can get a girl that way.*“ Závěrem románu se pasivní agresivita mužů vůči ženám přemění v otevřené násilí, když Aarfy znásilní a zavraždí chudou, italskou služku jen proto, aby uspokojil svoje tužby. Po tomto násilném činu ji vyhodí z okna, aby ho dívka nemohla nahlásit. Konfrontován Yossarianem, Aarfy sdílí své očekávání, že z incidentu vyvázne bez trestu, neboť to byla jen chudá, bezvýznamná dívka. Jeho očekávání se naplní, když do místnosti vtrhne vojenská policie a zatkne Yossariana za nepovolené opuštění vojenské základny. V tento moment je již definitivně jasné, že ve světě uvrženém do války, ve světě, kde neplatí základní pravidla, není chudá žena ničím víc než bezvýznamným nástrojem potěšení. Přesto se ale i v těchto strašlivých podmínkách vyskytují výjimeční muži, kteří si zachovávají alespoň zbytky slušnosti. Takovými vojáky jsou právě Yossarian či jeho přítel Nately, který ve válečném světě nepřichází o svou slušnost a morální hodnoty.

Nately, který se snaží pomoci své prostitutce vymanit se z jejího nebezpečného řemesla a zajistit jí i její mladší sestře lepší život, není jedinou postavou příběhu, reprezentující morální integritu ve světě plném násilí a bezohledného boje o přežití. Mezi vojáky, kteří mají s ostatními lidmi dobré úmysly a snaží se udržet si morálku, patří i major Major či kaplan Tappman. Co spojuje všechny kladné postavy příběhu, je šikana, které jsou vystavováni za svou neochotu poddat se všudypřítomné zkorumpovanosti. Oba zmiňované pak spojuje i slabost, která kazí jejich charakter. Major Major i kaplan chtějí pomoci ostatním vojákům, avšak od úspěchu je neustále drží jejich nejistota, strach a úzkost. Major Major, který byl povýšen na základě pouhé slovní hříčky totožnosti jeho nové hodnosti a příjmení, je neustále vystavován šikaně ze strany nadřízených. Jeho situace se ještě zhoršuje po jeho povýšení. S povýšením se zintenzivňuje šikana ze strany těch, kteří si dělali nárok na jeho novou pozici. Aby toho ale nebylo málo, nově majora vyčleňují i řadoví vojáci, s kterými měl do té doby dobré vztahy. Pro vojáky se stal součástí nenáviděného vedení. Zcela ignorují jeho do té doby zjevné kvality. Vzhledem k tomu, že majorovi kolegové schvalují a podporují jeho ostrakizaci, začnou se vůči němu vojáci chovat agresivně až do takové míry, že majora Majora, převlečeného za jinou osobu, brutálně zbijí. Tento akt nenávisti zlomeného majora uvrhne do kompletní izolace, odmítá se nadále s kýmkoliv setkávat a svůj čas si krátí tím, že se pod oficiální dokumenty začne podepisovat jako Washington Irving po vzoru Yossariana a jeho cenzury dopisů. Podobně se vojenskému velení daří ničit i další kladnou postavu příběhu, která se odmítá nechat zkorumpovat. Kaplan Tappman, jehož úkolem na základně je pomáhat vojákům

vypořádat se s těžkou životní situací, v které se nachází, a podporovat morálku jednotky. I on je ovšem od samého počátku zdiskreditován plukovníky Cathcartem a Kornem, kteří kaplana figurativně i fyzicky odstraní z dosahu vojáků, kterým má pomáhat. Společně s oportunistickým ateistou Whitcombem sdílí stan zcela mimo základnu na okraji lesa. Whitcomb využívá kaplanovy zjevné slabosti a dobrého srdce. Kaplana neustále šikanuje a manipuluje s ním. Když se mu ho nedaří zlomit a dostat od něj, co chce, falešně ho obviní z podvodu s dopisy a dokumenty, načež kaplana začne podezřívat a později vyslýchat vojenská tajná služba. Paradoxem je, že bezohledné chování jiných kladných postav, Yossariana a majora Majora, dostane do problémů jednoho z mála hodných vojáků na základně. Během výslechu je kaplan podroben policejní brutalitě. Agenti se ho snaží donutit k přiznání za použití zcela absurdních a zjevně lživých argumentů. Nic, co kaplan řekne, či udělá, ho nemůže očistit. Podobně jako tomu bylo u procesu s Clevingerem, ještě během pobytu na výcvikové základně, je obviněný kaplan zajisté vinen už jen proto, že byl obviněn. Na Pianose neexistuje presumpce neviny, ale naopak presumpce viny. V armádě nelze dosáhnout spravedlnosti a soudní či kázeňské procesy jsou pouhým prostředkem šikany a odstraňování nepohodlných vojáků ve vykonstruovaných procesech. Po tomto traumatu kaplan poprvé zhřeší, když se vyhne služebním povinnostem. Pomocí jakési obranné racionalizace zmanipuluje sám sebe do pocitu, že co učinil, bylo správně, neboť se při porušení pravidel cítil dobře. Velení základny se tak znovu a znovu daří donutit vojáky s čistým morálním profilem k vykonání alespoň malého zla v rozporu s jejich přesvědčením.

Závěr

Světy v obou románech jsou od prvního pohledu velmi odlišné. Ten, ve kterém žije Winston je zjevně dystopický. Není pochyb, že jedinec v něm je předurčen k celoživotnímu utrpení, zatímco Yossarian žije ve zdánlivě příznivém prostředí. Tyto světy ovšem spojuje jejich nebezpečnost. Svět *Nineteen Eighty-Four* má jasně daný řád, s kterým jeho vykonavatelé souzní a dohlížejí na dodržování pravidel. Problémem je, že tento řád věcí, který funguje skvěle, je navržen tak, aby člověka ničil. Dokonce i válka je řízenou součástí Oceánie. Yossarian se naopak narodil v zemi spravedlnosti a svobody, která by měla fungovat podle jasně daných pravidel pro všechny stejně. Svět je ale uvržen do chaosu druhé světové války, a tak, na rozdíl od Ingsocu, je řád v *Catch-22* těžce zkorumpovaný, a tím pro jedince do jisté míry stejně nebezpečný.

Orwellův román se nese ve velmi vážném duchu, což vytváří kontrast s Hellerovým humoristickým dílem. Manipulace v *Nineteen Eighty-Four* je tedy mnohem více zjevná. Při bližším pohledu na *Catch-22* lze ovšem najít mnoho společných rysů manipulace. Tyto rysy lze hledat například v práci tajných vojenských služeb na Pianose. Agenti jsou přesvědčeni o kaplanově vině na falšování dokumentů, a tak se ho při výslechu snaží usvědčit skrze jeho podpis. Když zjistí, že se rukopisy pachatele a kaplana neshodují, obviní kaplana z toho, že se nepodepsal a zároveň trvají na nesprávnosti jeho podpisu. Tato situace svou absurditou připomíná výslech Winstona v rukou O'Briena. Agenti se mu podobají i v užívaných taktikách. Jak při výslechu kaplana, tak při výslechu Yossariana střídají navozování pocitu bezpečí s fyzickou bolestí a psychickým nátlakem. Ač při jejich mučení nedochází ke vzniku vztahu mezi trýznitelem a obětí, podobný vztah, jaký skrze utrpení získává Winston vůči O'Brienovi, lze pozorovat ve vztahu kaplana Tappmana a jeho spolubydlíčího Whitcomba. Ten kaplana dlouhodobě psychicky týrá a vytváří mezi nimi vztah, ve kterém se kaplan na svého spolubydlíčího zároveň těší i se ho děší. Vidí v něm přítele i nebezpečí. Výsledkem Winstonova mučení v *Nineteen Eighty-Four* je láska vůči Velkému Bratrovi, přeneseně straně. Winston musí vyslovit lásku Velkému bratrovi. Až potom může získat klid a bezpečí smrti. Podobně musí Yossarian souhlasit, že bude mít rád nenáviděné plukovníky, aby mohl být poslán do bezpečí domova. Na rozdíl od Winstona ovšem plukovníky nadále, vědomě nenávidí. Naopak, plukovníci se v této situaci chovají jako zmučený Winston a okamžitě po Yossarianově souhlasu zaujímají vůči dosud vzdorujícímu vojákovu přátelský postoj. Paralely lze také najít ve směřování lásky v obou románech. V Oceánii musí být všechna

láska směřována k Velkému Bratrovi, potažmo ke straně. Vojáci v *Catch-22* pak musí lásku směřovat k vlasti, k Americe, která ovšem slouží jako pouhá zástěrka. Jak již bylo výše zmíněno, láska by měla být směřována k vojenským velitelům.

Podobně lze vytvořit spojitost i mezi tím, jak jsou v románech směřovány negativní emoce. Vojáci na Pianose jsou vedením poštváni proti sobě a často si mezi sebou vytvářejí nezdravé vztahy. Vedení se tak snaží odpoutat pozornost od sebe, podobně jako Ingsoc v Oceánii vychovává své členy k nedůvěře a nenávisti vůči ostatním členům Vnější strany, kteří trpí pod vládou strany společně. Právě nedůvěra a donášení mezi lidmi jsou pro mocné v obou dílech nutné pro zamezení vzniku odboje. Zajímavá je také shodnost v případě fyzické absence nepřítele. Hlava 22, stejně jako zákony Oceánie, nejsou sepsané a nemají skutečnou fyzickou podobu, která by šla zničit, znesvětit, kritizovat či alespoň zpochybnit. Negativní emoce lze tedy ventilovat pouze proti okolním lidem či vnějšímu nepříteli. Stejně tak Winston nezná nikoho, kdo by se setkal s Velkým Bratrem. V obou románech je možné pozorovat zneužití sexuální touhy proti člověku. Spojitost lze vidět jak v umocňování agrese mužů, vyplývající se sexuální frustrace, tak i v konkrétním případě generála Dreedla. Ten nutí svého zetě, respektive asistenta, zůstat v přítomnosti krásné zdravotní sestry, aby ho udržoval náruživého a sexuálně frustrovaného. Generál vyčkává na moment, kdy jeho zeť propadne pokušení, aby ho mohl kariérně zničit. V *Nineteen Eighty-Four* zase Ingsoc povoluje pohlavní styk pouze za účelem zplození nového člena strany. Sexuální aktivita je jinak tvrdě trestaná a pro provinilce může znamenat i smrt. Útisk vojáků v *Catch-22*, jejichž poslušnost si velitelé mnohdy vynucují výhrůzkami smrti, vede k mnoha malým, vnitřním rebeliím. Právě sexuální vztah s milenkou slouží ve Winstonově případě jako vnitřní vzpoura ve světě, kde není možné vzdorovat skutečnému nepříteli. Tomu nemohou vzdorovat ani vojáci v Hellerově příběhu. Zajímavá spojitost existuje i v roli, jakou zastávají ženy. V obou dílech ženy symbolizují nebezpečí, prostoduchost a pouhé objekty sexuální touhy. Jsou využívány k manipulaci mužů, či samy zaujímají pozici manipulátora. Winstonův vztah s Julií se stává katalyzátorem procesu odstranění jeho existence, zatímco Yossarian je napaden a pronásledován šílenou prostitutkou.

Catch-22 a *Nineteen Eighty-Four* dále spojuje snaha o zkorumpování morálních zásad každého jedince. Mocní se snaží zlomit každého člověka, který jeví sebemenší známky morálních zásad a smyslu pro spravedlnost. V Oceánii je tento proces celoživotní a velmi drastický, neboť členové strany jsou pod neustálým dozorem tajné policie. Ta sleduje každou známku odporu v emocích, které může vyčíst z mluvy, tváře a řeči těla členů

strany. Defektního jedince, tedy toho, který není nevědomě otrokem strany, pak intenzivně sleduje a časem odstraní. Ve vojenském prostředí *Catch 22* zase velitelé vyvíjejí na morálně nezkažené vojáky dlouhodobý, psychický nátlak. Ten vede k morálním pokleskům symbolizujícím jejich korupci. Na takovéto jednání se specializuje primárně kapitán Black, který takto systematicky ničí majora Majora. Black má ale i další specifika, s nimiž by se uplatnil v prostředí *Nineteen Eighty-Four*. Na vojáky základny neustále chrlí nová nařízení, jejichž cílem je vojáky zmást a děsit. Black se totiž vyžívá v působení strachu a v čisté moci. Motiv existence moci za účelem držení moci je shodný s podstatou stranické ideologie v Orwellově románu. Pro Ingsoc je moc vším. Black také nutí vojáky k podepisování nesmyslných přísah a k častému zpěvu národní hymny. Vynucuje si tak bezmeznou poslušnost a dopouští se podobné manipulace, které strana v *Nineteen Eighty-Four* vystavuje své členy skrze propagandu z telescreens či během Týdne nenávisti. Slepá věrnost, kterou Black vyžaduje, pak lze přirovnat i k momentu Wilsonova a Juliina vstupu do bratrstva. Při tom O'Brien testuje jejich věrnost a vyžaduje příslib, že by pár ve jménu bratrstva splnil jakýkoliv rozkaz, včetně vraždy dítěte. Heller v kontextu Blackových přísah zmiňuje i přísahu věrnosti, kterou musí americké děti skládat, aniž by si ještě plně uvědomovaly, co je to přísaha a věrnost. Tato kritika připomíná hlavní motto Ingsocu, které zní „ignorance is strength,“ neboli „v nevědomosti je síla.“

Co se týče manipulace jazyka, v Hellerově románu z jeho absurdní podstaty dochází k narušování vztahu mezi pojmenovanou skutečností a realitou prakticky neustále. Podobně tomu je i v *Nineteen Eighty-Four*, kde jsou lidé vychováni k akceptování protichůdných tvrzení a nevědomému přepínání mezi nimi. Když tedy během Týdne nenávisti Oceánie změní svého nepřítele, davy okamžitě přesměrují svou nenávist vůči nepříteli novému, ač byly celý týden poštvávány proti jinému státu. Všude v okolí navíc v daný moment můžou lidé vidět plakáty s vyobrazením původního nepřítele. Tuto schopnost, jež se nazývá doublethink, je možné pozorovat i v *Catch-22*. V tom vojáci ignorují důkazy, které se nacházejí přímo před nimi a přijímají nesmyslná a často protichůdná tvrzení, aniž by se nad nimi jakkoliv zamýšleli. Odborníkem na taková tvrzení je například Milo Minderbinder, kterého lze považovat za nejjobratnějšího manipulátora románu. Jazykově se, co do rozsahu, nedá manipulace v Hellerově románu s *Nineteen Eighty-Four* srovnávat. Zatímco v Oceánii je angličtina postupně přetvářena v nový jazyk zbavený většiny slov, v *Catch-22* se manipulace omezuje na obrovská kvanta nesmyslných dokumentů a přebujelou byrokracii. Za zmínku stojí časté využívání

kondicionálu v manipulaci s vojáky, hlavně pak rozdíl mezi „can“ a „could,“ neboli můžu a mohl bych. Nadřízení a lékaři se s využitím podmínkových vět snaží zbavit své zodpovědnosti za útrapy vojáků.

Závěrem je nasnadě porovnat zprávy, které chtěli jednotliví autoři svým čtenářům předat. Orwellovo *Nineteen Eighty-Four* se odehrává v nedaleké budoucnosti a skrz jeho příběh se autor snaží varovat čtenáře před možným důsledkem podlehnutí společnosti totalitním ideologiím. Orwell přitom čerpá ze svých vlastních zkušeností, především pak z dob svého angažmá ve španělské občanské válce. Jeho vlastní země v druhé polovině 20. století totalitě nepodlehla, ale mnoho zemí se směrem k osudu Oceánie začalo přibližovat. Orwellovy obavy se dokonce naplnily v podobě severokorejského režimu. Heller naopak vypráví příběh, který se odehrává v minulosti a je inspirovaný skutečnými historickými a osobními zkušenostmi. Nesnaží se ovšem popsat realitu druhé světové války ani života v armádě. Heller využívá svůj příběh jako kritiku své doby, doby po válce. Jeho dílo je politickou satirou upozorňující na problémy americké společnosti, které naplno vypluly na povrch až v průběhu 60. let s bojem za práva černochů a Vietnamskou válkou.

Summary

The aim of this thesis is to analyse the theme of manipulation in two anglophone novels by George Orwell and Joseph Heller. In case of Orwell, the novel in question is *Nineteen Eighty-Four*, which is a very dark dystopian novel set in near future Britain. The second analysed novel carries the name of *Catch-22* and belongs to anti-war literature. It is a political satire full of absurdity and irony. It deals with the tragedies of desperate soldiers with humour and complete disregard. Although the novels appear incompatible at the first sight, common underlying motifs can be recognized. This is especially true for the many parallels that can be drawn between various situations involving manipulation in both the famous pieces of fiction.

The initial chapter is meant as a brief elaboration on the most important terms and concepts relating to the topic of the thesis. That encompasses manipulation, utopia, and dystopia, sexual repression, pacifism, political satire, irony, and absurdity. The chapter does not omit information on some other works of literature and scientific papers concerned with the listed terms.

The second chapter deals with the authors themselves and their work. It describes the life journey of each author and the influences their experience and environment had on their evolution into the creators of *Nineteen Eighty-Four* and *Catch-22*. The chapter also mentions preceding works of other authors that influenced or even inspired the writing of the concerned novels. Especially *Dobrý voják Švejk* is worth mentioning for its being a masterpiece of Czech literature and a great inspiration for Heller's writing of *Catch-22*. The two novels show major similarities, and it would not be a far stretch to describe Heller's hero Yossarian as an American Švejk. For Orwell, an important influence were his studies under Aldous Huxley, who was himself a renowned author of literature of manipulation. While writing their novels, both Orwell and Heller drew substantially on their involvement in the wars of 1930s and 1940s. The first mentioned was especially driven by his experience with the Soviet agents that were attempting to eliminate him during the Spanish Civil War, while the latter employed experience from his engagement in the American Air Force in the Mediterranean theatre of the Second World War.

The following chapter represents the first part of the actual analysis and deals with manipulation in Orwell's *Nineteen Eighty-Four*. The realities of Orwell's fictional world are briefly described at the beginning of the analysis to provide basic knowledge necessary for the understanding of the following material. For the purposes of this

analysis, the manipulation in the novel is divided into three categories: the manipulation of society, the manipulation of an individual and interpersonal relationships, the manipulation of language and manipulation through language. Out of the three categories, the language one appears to be the most impactful in the world of *Nineteen Eighty-Four*, as any resistance is impossible without the ability to verbalize the rebellious thoughts.

The chapter dedicated to the analysis of Heller's *Catch-22* comes in the fourth place, and its structure is mostly the same as that of the previous one. It is important to mention, that some of the motifs and strategies used in the novel are described in the chapter concerning Heller himself, as they do not directly relate to the topic of manipulation. This chapter is divided into four parts. The first one dealing with the protagonist and his ways of manipulating others, while the following two deal with the manipulation employed by the leadership towards their soldiers and with the manipulation soldiers exercise among themselves. The final part deals with the practices women use to manipulate men in the novel and with the treatment received by well-meaning soldiers in general.

The comparative nature of the analysis is realized in the conclusion of the thesis, where the author describes the correlations between the forms of manipulation in both novels. Various other similarities and differences are mentioned as well, completing the whole picture. One of the main findings is the haunting similarity in manipulation between the silly characters of the seemingly innocent world of *Catch 22* to the explicitly hostile reality of *Nineteen Eighty-Four*. Both the novels serve as a reminder to the reader, a reminder to keep the authorities in check, not allowing them to usurp more power than necessary for proper execution of their responsibilities. This message is much more prominent in the work of Orwell. However, Heller's fictional universe, which holds a decent appearance in the early stages of the novel, grows gradually darker and darker with each passing chapter. Towards the end, the protagonist's reality is in disarray, and the characters of the novel take on progressively more evil actions.

Bibliografie

Základní literatura:

HELLER, J. (1961): *Catch-22*. Simon & Schuster Paperbacks, New York, 475 s.

<http://thefreeonlinenovel.com/bi/catch-22>

ORWELL, G. (1949): *Nineteen eighty-four*. Planet eBook, 393 s.

<https://www.planetebook.com/free-ebooks/1984.pdf>

Druhotná literatura:

BESS, M. (2008): *Choices Under Fire: Moral Dimensions of World War II*. Vintage Books, 395 s.

BROŽOVÁ, L. (2013): *Téma manipulace v literatuře*. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha, 80 s.

BURSTEN, B. (1972): The Manipulative Personality. *Archives of General Psychiatry*, sv. 26, č. 4, s 318-321.

CLAYES, G. (2010): *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Cambridge University Press, Cambridge, 317 s.

CRICK, B. (2007): Nineteen Eighty-Four: context and controversy. In *The Cambridge Companion to George Orwell*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 146-159.

CZÁSZÁR, I. (2010): Orwell and Women's Issues – a Shadow over the Champion of Decency. *Eger Journal of English Studies*, sv. 10, č. 1, s. 39-56.

DVOŘÁKOVÁ, J. (2012): *The Influence of the Spanish Civil War on George Orwell and his Novels Animal Farm and Nineteen Eighty-Four*. Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc, 45 s.

- GREENE, M. (1975): Orwell as an Old Etonian. *Modern Fiction Studies*, sv. 21, č. 1, s 3-10.
- HAŠEK, J. (2008): *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Knižní klub, 41. vydání, Praha, 653 s.
- HELLER, J. (1998): *Tehdy a teď: z Coney Islandu až sem*. BB art, Praha, 259 s.
- HUXLEY, A. (1932): *Brave New World*. Chatto and Windus, Londýn, 311 s.
- LEITH, S. (2014): *George Orwell's Schooldays*. The Guardian, 8. února 2014 [cit. 11-03-2021]: <https://www.theguardian.com/books/2014/feb/08/george-orwell-such-such-schooldays>
- MAES-JELINEK, H. (1970): *Criticism of Society in the English Novel between the Wars*. Filozofická fakulta Lutyšské univerzity, Lutyč, 551 s.
- MCDONALD, P. (2012): *Reading Catch-22: A Literature Insight*. Humanities-Ebooks, LLP, Penrith, 82 s.
- MONTGOMERY, M. R. (2011): John Stuart Mill and the Utopian Tradition. In: *The State as Utopia, The European Heritage in Economics and the Social Sciences*, New York, sv. 9, s. 12-31.
- OPELÍK, J. (2008): *Čtrnáctero prací o Karlu Čapkovi a ještě jedna o Josefu Čapkovi jako přívažek*. Nakladatelství Torst, Praha, 258 s.
- ORWELL, G. (1931): *A Hanging*. The Orwell Foundation: <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/a-hanging/>
- ORWELL, G. (1937): *The Road to Wigan Pier*. Left Book Club, London, 210 s.

ORWELL, G. (1946): *Politics and the English Language*. The Orwell Foundation: <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/politics-and-the-english-language/>

ORWELL, G. (1952): *Such, Such Were the Joys*. Partisan Review, 40 s.

ORWELL, G. (2016): *Homage to Catalonia*. Project Gutenberg, 138 s.
<https://www.limpidsoft.com/ipad10/homagecatalonia.pdf>

PACZULLA, J. (2016): "Talking to India": George Orwell's Work at the BBC, 1941-1943. *Canadian Journal of History*, sv. 42, č. 1, s. 53-70.

ROSSI, J., RODDEN, J. (2007): A Political Writer. In *The Cambridge Companion to George Orwell*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 1-11.

SEEGER, S., DAVISON-VECCHIONE, D. (2019): Dystopian Literature and the Sociological Imagination. *Thesis Eleven*, sv. 155, č. 1, s. 45-63.

SHIHAD, I. (2015): Racism in George Orwell's *Burmese Days*. *The IUP Journal of English Studies*, sv. 9, č. 3, s. 80-99.

SMITH, J. (1616): *A Description of New England*. University of Nebraska, Lincoln: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=etas>

SORLIN, S. (2017): *Manipulating the Reader in Fiction: A Stylistic Perspective*. Aix-Marseille University, Aix-Marseille, 141 s.

SPEARS, J. (2017): *Spain Through Orwell's Eyes*. Jacobin., 5. března 2017 [cit. 14-03-2021]: <https://www.jacobinmag.com/2017/05/george-orwell-spain-barcelona-may-days>

YORAN, H. (2010): *Between Utopia and Dystopia: Erasmus, Thomas More, and the Humanist Republic of Letters*. Lexington Books, Plymouth, 246 s.